

Encycl.Qu.

52.

94.

94.

8

Encycl. o. 52/94.

VILÁGTÖRTÉNELEM

IRTA

CSEH LAJOS

FŐGYMN. TANÁR

III. RÉSZ: ÚJ-KOR ÉS LEGÚJABB KOR

MÁSODIK KIADÁS.

BUDAPEST, 1907

STAMPFEL-FÉLE KÖNYVKIADÓHIVATAL

(RÉVAI TESTVÉREK IROD. INT. R.-T.)

MAGY. AKADEMLA
KÖNYVTÁRA

I. Az újkor előhírnökei.

1. A találmányok.

A középkor utolsó időszakában a pápai s a császári hatalom hanyatlása s ennek következtében a keresztény népek köztársaságának a feloszlása s a nemzeti monarchiák alakulása, nemkülönben a hűbéri intézmények bomlása egyaránt új idők bekezdését jelezték. A találmányok, a renaissance s a felfedezések pedig már az emberek gondolat- s lelki világát alakították át s az emberi cselekvést terelték új irányba. Azért mondhatjuk, hogy 1500-zal az emberiségnek új kora kezdődik.

A nevezetesebb találmányok:

Az iránytű, amely keletről származhatott, de hajózási célokra a XIV. században Flavio Gioja alkalmazta. Segélyével a hajósok a nyílt tengerre is kimerészkedtek.

A lőport a khinaiak s az arabok már ismerték, de szélesebb körben Schwarz Berthold freiburgi szerzetes találmánya tette ismeretessé. Hadi célokra a XIV. század közepén alkalmazták, amikor is a régi lovagi hadviselésnek véget vetett.

A könyvnyomtatás feltalálása, nevezetesen a mozgatható betűk alkalmazása járt a legnagyobb következményekkel. Szabaddá tette a szellemet, azt többé bilincsekbe verni nem lehetett. A tudományok a könyvek nyomásával az emberiség közkincsévé váltak. E nagyszerű találmánnyal a mainzi Guttenberg János ajándékozta meg az emberiséget (1440). 1440. S Fust vagy Faust aranyműves és Schöffer Péter könyvmásoló segítségével vette azt gyakorlati alkalmazásba.

2. A renaissance.

A keresztes háborúkat követő nagy anyagi föllendüléssel karöltve járt a szellemi ujjászületés. Az emberiség a tudományokban s a művészetekben visszatért azokra az alapokra, amelyeket a római birodalom megdőltével elhagyott. Tanulmányozták a régi római s a görög klasszikusok műveit s kuttatták azok művészeti alkotásait. Csodálattal látták, hogy azok úgy a tudományos, mint a művészeti téren messze fölulmulták őket. Szakitottak tehát a középkori scholastikus bölcselkedéssel s nyelvben és szellemben követték a klasszikusokat. Ezt az új műveltségi irányt nevezzük renaissance-nak. Követői a humanisták, a régi iskolás bölcsélet védői az ob sz k u r u s o k.

A renaissance bölcsője Itália s különösen Firenze, a Mediciek hazája. Itáliában a régi római szellem legjobban fentartotta magát, tehát a leghamarabb is életre kelhetett. Itt őrzött meg továbbá a jó föld legtöbb műemléket. A klasszikusok felé a figyelmet a XIV. század költői Dante, Petrarca s Boccaccio fordították. Növekedett a felbuzdulás akkor, midőn Konstaninápoly bukása után a görög tudósok ellefték Olaszországot. Pápák s fejedelmek pártfogása azután hamar virágzásra juttatta az új műveltségi irányt, amelynek hatását nem csak a tudományok s művészetek, hanem az egyház, erkölcsök s a politikai (Macchiavelli, „Il. principe“) egyaránt megérezték.

A művészetekben a középkor szimbolikus ábrázolási módjával először 1300 körül a firenzei művészek P i s a n o, C i m a b u e és G i o t t o szakítottak. Képeiken már meglátszik a régiek realistikusabb felfogása, midőn alakjaikba életet akartak önteni. A képzőművészetek virágzási kora a XVI század. A kor kiváló mesterei: R a f a e l (Madonnák), M i c h e l - A n g e l o („Utolsó ítélet“ „Mózes“), L e o n a r d o d a V i n c i („Utolsó vacsora“) T i z i a n, C o r r e g i o.

Az építészetben szintén mellőzték a bizanti, román s gót stíleket. A dór, ión s a korintusi stílek nemes elemeiből megalkották a renaissance stílt s 1400 körül már alkalmazták

A renaissance Olaszországból gyorsan utat talált a szomszéd Német- és Franciaországokba, de még előbb eljutott Magyarországra. Csiráit megtaláljuk az Anjouk, de még inkább Zsigmond korában. Virágzási korát Mátyás uralkodása alatt érte el, amikor a nagy király udvara, ha fölül nem multa, de mindenesetre versenyzett a híres olasz középpontokkal. A híres olasz humanisták: Bonfini, Galeotti, Ugoletti mellett környezetében találjuk a kiváló magyar humanistákat: Vitéz János, Váradí, Geréb s Janus Pannonius főpapokat, Zápolyai Györgyöt s másokat. A budai s a visegrádi paloták, a „Corvina“ könyvtár, a pozsonyi s a budai egyetemek mind a műveltség magas fokának a bizonyítékai.

3. A fölfedezések.

A portugál fölfedezések. A keleti árúkat Európába még mindig a görögöktől és a rómaiaktól kijelölt úton szállították, részint a Vöröstengeren és Egyiptomon, részint Perzsián és a Fekete-tengeren át. A török előhaladása s barbársága és a vágy közvetlen érintkezni a gazdag Indiákkal, új útak fölfedezésére buzdította az ocean partjain lakókat

A portugálok csaknem egy századig kutattak, míg Diáz Bertalan eljuthatott a Viharfokig (1485), amelyet János király Jóreménység fokának nevezett el. A reményt, hogy Afrika megkerülésével elérhető az Indiák, megvalósította Vasco de Gama, ki 1498-ban kikötött Calicutban, a malabari partokon. Almeida Ferenc és Albuquerque Alfonz alkirályok azután megalapították Indiában a portugál gyarmathatalmat. Az utóbbi elfoglalta Goát s azt a portugál gyarmatbirodalom főhelyévé tette. Később megszállották a portugálok Malakkát, Cejlont és a gazdag Szunda szigeteket. Ezzel Liszabon a világkereskedelem főhelye, Portugália pedig gazdag s hatalmas állammá lett. Hazájának e dicső korszakát énekelte meg Camoëns „Luziáda“ jában.

A spanyol fölfedezések. Míg a portugálok keleti irányban igyekeztek eljutni Indiába, addig Kolumbusz Kristóf nyugatnak hajózva vélte azt elérhetni. Kolumbusznak, az olasz tengerésznek

agyában hosszas portugál szolgálata alatt mind jobban megérlelődött az eszme, hogy a föld gömbölyű s így Ázsia keleti partjai nyugatnak hajózva is elérhetők. Szolgálatait Portugáliának, majd Angliának ajánlotta fel, de tervét itt is, ott is álmképnek tartották. Erre Spanyolországban próbált szerencsét, ahol évekig várakozott, míg a Granada bevétele után beállott örömmámorban három kis hajót bocsátottak rendelkezésére. 90 emberrel 1492 aug. 3-án hagyta el Palos kikötőt s nagy önmegpróbáltatások után okt. 12-én érték el a kis Guanahani (most Watling) szigetét, amelyet San Salvador-nak nevezett el. Ugyanezen útjában fődözte még fel Kuba és Haiti szigeteket, amelyeket a spanyol korona nevében birtokba vett. Haitin alapította az első spanyol gyarmatot. Meglepte a spanyolokat e szigetek dús flórája, a balzsamos lég és a csillagos ég fényes pompája. Kolumbus méltán hihette, hogy az Indiákra jutott el. E tévedésről nevezték el e szigetvilágot Nyugat-Indiának.

Visszajövet Spanyolországban a legnagyobb kitüntetéssel fogadták s bámulva hallgatták elbeszélését a csodálatos földről. Három újabb útjában felfedezte Jamaikát, Portorikót és a Kis-Antillákat.

A harmadik (Orinoco torkolata) és a negyedik útjában érintette a szárazföldet. Harmadik útjáról Bobadilla láncra verve hozta vissza Spanyolországba, itt ugyan rögtön szabadon bocsátották, de a hálátlanság megtörte a nagy embert. Alkirályi méltóságától és jövedelmeitől is megfosztották. Nem sokkal később, midőn negyedik útjából visszatért, meghalt Valladolidban (1506) anélkül, hogy tudta volna, hogy új világot fedezett fel. Az új világot nem róla, hanem annak első ismertetőjéről, Vespucci Amerigóról nevezték el Amerikának.

További fölfedezések. 1513-ban a spanyol Balboa áthatolt a Panama szoroson és fölfedezte a Csendes Oceánt.

A portugál Magalhães spanyol szolgálatban igazolta Kolumbus fölfedezését a föld gömbölyűségéről. Ő volt az első, ki nyugat-keleti irányban a földet körülhajózta (1519–1521).

Cabral véletlenül rábukkant Brazília partjaira (1500) s azt a portugál király számára lefoglalta.

Az angolok északon akartak eljutni Khinába. E kutatás közben a Cabot testvérek fölfedezték Észak-Amerikát (1497).

1497.

Sokkal nagyobb jelentőségűek és messze kiható következményűek voltak a spanyol fölfedezések Közép- és Dél-Amerikában. Megtalálták itt az igazi aranytermő vidékeket. E mellett a fölfedezett **Mexikóban és Peruban** rendezett monarchiák állottak fenn, ahol az indiánusok a civilizatio bizonyos magasabb fokát érték már el. A mexikoi állam a hűbérrendszerhez hasonló alapokon épült fel, harcias nemesség sorakozott a császár mellé. Peruban a császár, a napisten fia korlátlanul rendelkezett az államban, kinek-kinek teendőjét is meghatározta. Mindkét államban virágzott a földművelés, az ipar és a kereskedelem, művelték az irodalmat s a tudományokat. Mexiko műveltségére azonban árnyat vet az emberáldozat.

Mexikót Cortez Ferdinánd hódította meg (1519–1521). 700 spanyol lovaival és tüzi fegyvereivel legyőzte a kőfegyverekkel harcoló aztek indiánokat.

Peru fölfedezése és meghódítása Pizarro Ferenc (1530–1535) nevéhez fűződik. Társa Almagro közben Chilét hódította meg. Pizarro felhasználta az inkák (Atahualpa és Huascar) viszálykodását, csekély erővel leverte a bronzfegyvereket használó kicsua törzset s letette Limának, az új fővárosnak az alapját.

A fölfedezések következményei. A fölfedezések hatással voltak a fölfedezett földekre s Európára egyaránt.

1. A fölfedezett földeken elterjedt az európai kultúra és a keresztény vallás. 2. Az új világból eddig ismeretlen termékek (dohány, tengeri, burgonya, indigó) jutnak az ó-világba. Lendületet vesz az ipar és a kereskedelem. 3. Az Amerikából beözönlő arany és ezüst leszállítja a pénz értékét. Az ingó vagyon mellett jelentőségre jut az ingatlan vagyon. Az ingatlan vagyon a polgári osztály

állítását emeli a nemesség rovására. A nagy mennyiségű arany és ezüst a fejedelmeket zsoldos seregek tartására képesíti. Mellőzhetik a hűbéres nemességet, korlátlanra lesz hatalmuk. 4. A tudományos kutatásokra új tér nyílik meg, különösen a földrajz és a természettudományok keretében. 5. A tengeri kereskedelem útja megváltozott, a Földközi tengerről az óceánra ment át. Ezzel hatalomhoz az óceán mellett fekvő országok jutottak, Spanyolország és Portugália. Tőlük a tengeri hatalmat elragadták Hollandia és Angolország.

II. A reformáció kora. (1517—1550).

1. A reformáció okai.

A középkor végén már általános volt a vágy, hogy az egyházat főben és tagokban meg kell újítani, de a zsinatok a közóhajnak eleget nem tettek. A bajok a zsinatok lezajlása óta nem fogytak, hanem még inkább megsokasodtak.

Már a középkorban szemet szűrt az újitóknál (katharok, valdensek, Wiclif, Husz stb.) az egyháznak rendkívüli gazdagsága. A földbirtok $\frac{1}{3}$ ada az egyház kezében volt. Ez a gazdagság sokaknak a kapzsiságát felébresztette.

A jó mód különösen a főpapságot vitte a világias élet folytatására. Igaz, hogy közülök többen élvezetet találtak a tudományok és a művészetek pártfogásában, de a klasszikus kor pogány szellemétől elvakítva legtöbbször még ezek is szem elől tévesztették az evangélium tanításait. Mások egészen alkalmatlanok voltak magas tisztok betöltésére. Az alsó papság esekély kivétellel lusta, tudatlan és rossz erkölcsű volt. Azok, kik közülök az erény útján maradtak, szegénységükben a javulás érdekében mit sem tehettek.

A pápai udvar még mindig nem szűnt meg különböző jogcímen (annaták, pallium pénzek stb.) adóztatni más országok egyházait. Ehhez járult, hogy a visszaélések itt is, ott is felburjánzottak mint a zavaros idők s az emberi gyarlóságok folyamán.

Az előbbieket betetőzte, hogy a *renaissance* a pogány világfelfogás terjesztése mellett felkeltette a kritikai szellemet s erzel nagy mozgalmat idézett elő. A humanisták a fennálló egyházi és világi rendet egyaránt ostromolták. A scholastikusok s a humanisták közt ilykép éles tollharc fejlődött ki, amely harcban a közvéleményt az utóbbiak hódították a maguk részére (Erasmus Rotterdamus: „Bolondság dicsérete“; Hutten: „Epistolae obscurorum virorum“).

Az elmondottakból láthatjuk, hogy az elégedetlenség az egyházzal s papjaival minden körben nagy. Az arra hivatottak a kor intő szózatát még sem értették meg, hogy a javítást eszközöljék. A pápákat az ujjászületett tudományok és művészetek egészen hatalmukba kerítették, az egyháznak kicsinyes bajaival nem értek rá törődni. Pedig csak egy lökés kellett, hogy az egyháznak ellenségeit mind egy nagy táborba egyesítse. Ezt a lökést megadta X. Leo pápának a búcsúbullája.

2. Luther Márton.

X. Leo pápa Albert mainzi választó-fejedelmet felhatalmazta, hogy Észak-Németországban búcsút hirdessen mindazok számára, kik a Szent Péter templom befejezéséhez pénzbeli adományaikkal hozzájárulnak. Albert, ki a befolyó összegnek felét kapta, Tetzel dömés atyára bízta a búcsúlevelek árusítását Szászországban. Tetzel buzgóságában túlzásokba esett, úgy hogy Luther Márton ágostonrendi szerzetes a gyóntatószék tekintélyét látva veszélyeztetve, midőn a bűnbánat nélküli búcsút hirdette. Miután Albert választó fejedelmet hiába szólította fel, hogy Tetzelt tiltsa el a hirdetéstől, a wittenbergi székesegyház kapujára 1517. mindenszentek előestéjén 95 tételt függesztett ki, amelyeket készen nyilatkozt bárkivel megvitatni.

Luther Márton szegény bányászszülöktől származott (szül. 1483. nov. 10.), előbb jogra készült, de utóbb a sorscsapásoktól lelkében megrendülve az ágostonrendűek kolostorába lépett. Szorgalma s tehetsége a wittenbergi egyetem tanszékére emelték,

amely állásában őt Tetzel búcsúhirdetése találta. A tételek kifüggesztése vitába keverte a dömés-eket az ágostonrendűekkel. Leo pápa, hogy a vitának véget vessen, Luthert Rómába idézte, de Bölcs Frigyes szász választó közbenjárására belenyugodott, hogy Augsburgban de Vio Kajetán bibornok, pápai követ hallgassa ki. A büszke főpap az egyszerű szerzetest erélyes föllépésével akarta elhallgattatni, de csalódott. Luther Augsburgot elhagyta s a rosszul értesített pápától a jobban értesítendőhöz felebbezett. Több eredménnyel értekezett vele Miltitz, a pápa uri modorú kamarása, akinek Luther megígérte, hogy elhallgat, ha ellenségei is hallgatnak.

A remélt béke azonban nem következett be, mert a vitatkozásban ügyes Eck János ingolstadti tanár szóvitára hívta fel Luthert. A vitát 1519. júniusában tartották meg Lipcsében fényes gyülekezet előtt. A vita hevében kétségbe vonta itt Luther, hogy a pápai primátus Krisztustól származik s tagadta a pápa és a zsinatok csálhatatlanságát. Eck a dolgok ily fordulatával Rómába sietett, ahol bullát eszközölt ki, amely Luther 41 tételét kárhoztatja, iratait elégetni rendeli s reá, ha tanait vissza nem vonja, az átkot mondja ki. Az egyoldalú információra kiadott bulla rossz vért szült egész Németországban. Annál nagyobb tetszést arattak Luther iratai, amelyekben az egyház bajait kiméletlenül feltárta. A kedvező hangulatot arra használta fel Luther, hogy a pápai bullát s az egyházi jogkönyvet a wittenbergi Elsterkapunál deákjai társaságában elégette. (1520. dec. 10.) Ezzel a tettevel szakított a római egyházzal.

1520

3. Luther tanainak hatása Németországban. Az augsburgi vallásbéke.

Luther föllépése kedvező időben történt. Miksa császár halálával a birodalmi helytartó pártfogója, Bölcs Frigyes volt. V. Károly (1519—1556), az új császár csak az 1521. wormszi gyűlésen foglalkozhatott a birodalom ügyeivel. A gyűlésen Luther is megjelent császári biztosító levéllel, ahol első föllépte alkalmával a fényes gyülekezet látása némileg zava-

1521.

rólag hatott rá, de a következő napon szilárd vallo-
mást tett tanai mellett. A gyűlés őt és követőit biro-
dalmi átok alá vetette, azért Böles Frigyes Luthert,
nehogy baja történjék, elfogatta s Wartburgban
György lovag név alatt tartotta. Aggódó híveit rö-
piratai nyugtatták meg. Ugyancsak itt kezdette meg
Bibliafordítását, mely 1534-ben jelent meg
teljesen, mint a XVI. századbeli német próza remeke.
Magányából Karlstadt s a hozzája csatlakozott
anabaptisták zavarai ragadták ki. Hirtelen Witten-
bergában termelt, szónoklataival a rendet helyre-
állította s reformálta az istentiszteletet a német
szentbeszéddel s a két szín alatt való áldozással.

Az új hit terjedésének kedvezett, hogy V Károlyt
előbb a spanyol ügyek, majd meg a francia háború
foglalták el. A szász választón kívül elfogadták azt
a hesseni gróf, a mecklenburgi, pomeraniai, braun-
schweigi, anhalti hercegek s számos birodalmi város.
Csábították az új tanok fejedelmeket, mert hisz a
pápától elragadott egyházi igazgatást s szellemi hatal-
mat Luther nekik szolgáltatotta ki, amivel, Melanchton
szavai szerint, vas ígát tett nyakukra a régebbi fa-
járom helyett. De meg ott voltak a dús egyházi
birtokok, amelyek mind bő zsákmányul kínálkoztak.
Bradenburgi Albert a német lovagrend nagymestere
Poroszország hercegének nyilvánította magát (1525)
s Luther példájára megnősült.

A lelkiismereti szabadság gyakori hangoztatása
társadalmi reformok követelésére vezetett. 1522-ben
a lovagok Sickingen Ferenc és Hutten
Ulrich vezérlete alatt az egyházi fejedelmekre
támadtak s régi függetlenségüket akarták kivívni, de
leverettek. Veszedelmesebb volt a **pórok mozgalma**
(1525). A pórok mérsékeltebbjei a 12 pontban össze- 1525.
foglalt kívánalmaknak akartak fegyverrel érvényt
szerezni. A dézsma s robot eltörlését, a szabad
halászat, vadászat s faizást, papjaik szabad válasz-
tását, az evangelium szabad hirdetését s más
hasonlókat kívántak a sváb földön s Frankoniában.
Thüringiában Münzer Tamás és követői minden
egyházi s világi hatalmat megdönteni vágytak s
helyébe Isten országát akarták állítani, ahol meg-
szűnik szegény és gazdag, előkelő és alacsony sorsú

közt a különbség. Luther kezdetben a pórok pártját fogta, de amidőn a gyilkolások s a rablások terére léptek, az urakat elnyomásukra szólította fel. Ezek csakugyan fegyvert fogtak s nem kis bajjal leverték a hűbéri kötelékeket megtépni akarókat. A demokratikus mozgalmat még vadabb alakban újítták meg az anabaptisták Münster városában (1535), ahol Új Sion országát akarták megalapítani. Örületes vállalkozásuk azonban ez alkalommal is hajótörést szenvedett.

Az elsorolt mozgalmak megriasztották a világot, meg különösen a katolikus fejedelmeket, akik a speieri birodalmi gyűlésen (1529) a wormsi határozatok szigorú végrehajtását határozták el. A reformált tanok követői ez ellen protestáltak, innen a protestáns elnevezés. A következő évi augsburgi gyűlésen pedig benyújtották a császárnak a Melanchtontól készített **augsburgi hitvallást**, amelyben szorosan körülírják, hogy mit hisznek s hangoztatják céljukat, hogy nem új vallást akarnak alapítani, hanem a régit ősi tisztaságában visszaállítani. A rendek a védekezést nem fogadták el, hanem az újítás megszüntetését követelték. A császár azonban most sem szerezhette akarátának érvényt, mert a török fenyegető föllépése miatt a protestánsoktól létesített schmalkaldeni szövetséggel (1531) megkötötte a nürnbergi vallásbékét (1532). E béke értelmében a legközelebbi zsinatig a protestánsok szabadon gyakorolhatják vallásukat.

Az 1545-ben összeülő zsinat ugyan nem hozta közelebb a protestánsokat s a katolikusokat, de megkísérelte azt V. Károly. Károly a crespyi béke s a mühlbergi győzelem után hatalma tetőpontján állott. Azt hitte ekkor, hogy ő vallási ügyekben is intézkedhetik. Kiadta az augsburgi interimet (1548), mellyel katolikusokat és protestánsokat egyaránt elkeserített. Mindezzel ő nem sokat törődött, azt hitte, hogy hatalma megingathatatlan. Pedig nem úgy volt. A protestánsok szervezetkezése II. Henrik francia királlyal mindent megváltoztatott. Móríc szász választónak Innsbruck ellen intézett támadása, hol a császárt csaknem elfogta s Metz sikertelen vívása megtörte akarateréjét Fivérét, Ferdinándot a béke létesítésével

bizta meg, aki csakugyan előbb ideiglenesen a passau-i egyezményben (1552), majd utóbb az augsburgi békében (1555) rendezte a vallási ügyeket. A béke értelmében a protestáns rendek szabadon gyakorolják vallásukat, a lefoglalt egyházi birtokokat megtartják, politikai jogaik egyenlők a katolikusokéival. A „cuius regio, eius religio” elv érvényben marad. Hogy az áttért főpap birtokával mi történjék, megegyezni nem tudtak. E függőben maradt kérdés a sok bajnak forrásává lett *reservatum ecclesiasticum*.

4. V. Károly háborúi. Magyarország.

Az újkor elején a Habsburgokat a szerencsés házasságok világhatalomhoz juttatták. Miksa unokája, Károly nemcsak a Habsburgok osztrák birtokait örökölte, hanem anyai örökségképen reá szállott Spanyolország európai s újvilági birtokaival egyetemben. Nagyatyja halála után elnyerte a császári koronát is (1519).

Károly nagy hatalma veszélyes volt az európai egyensúlyra, Franciaországot pedig összenyomással fenyegette. I. Ferenc francia királyt sértett hiúsága mellett ez készítette a Károllyal viselt négy háborúra. A Habsburg és Bourbon házak több százados küzdelme kezdődik itt.

Az első háborúra (1521–1526) ürügyet szolgáltatott, hogy Károly Milánóra és Burgundiára emelt igényt, Ferenc pedig a spanyol Navarrát és Nápolyt követelte. A háború kezdetén nagyobb sikert egyik fél sem aratott. A franciákat elűzték Milánóból, a németeket pedig viaszorították Dél-Franciaországból. Veszedelemet hozott Ferencre Bourbon connetable elpártolása. Milánót ugyan visszavette, de Pavia alatt csatát veszítve fogságba esett. Kénytelen volt aláírni a madridi békét, amelyben lemondott Milánóról s kiadni ígérte Burgundot. Két fiát Károlynál hagyta kezesekül.

Ferenc alig hogy visszanyerte szabadságát, mindjárt semmisnek nyilvánította a kierőszakolt madridi békét, amire kitört a második háború (1527–1529). Ferenc Károly hatalmi túlsúlya ellen a cognaci ligát

létesítette, amelynek tagjai voltak kivüle VII. Kelemen, Velence, Miláno, VIII. Henrik angol király s II. Szulejmán szultán. A német landsknechtek Frundsberg halála után Bourbont arra kényszerítették, hogy őket Róma ellen vezesse. Bourbon ugyan elesett, de a várost elfoglalták s megismételték a vandálpusztítást. A pápa kénytelen volt a ligából kiállani. A franciák sikertelen nánolyi betörése s a török fenyegető fellépése azután Cambrai-ban a hölgyek békéjére vezetett. Ferenc lemondott Itáliára vonatkozó igényeiről s fiaiért fizetett 2 millió aranyat. Károly Burgundot Ferenc birtokában hagyta.

Károly és Ferenc háborúinak káros hatását **Magyarország** sem kerülhette el. Hazánk belesodródott szintén az európai politika útvesztőjébe, ami annak bukását okozta.

1526. A nem rég hatalmas Magyarországnak utolsó hadserege pusztult el Mohácsnál (1526) s ami még nagyobb baj volt, ott veszett II. Lajos, a király is. Kettős királyválasztás követte ezt. A nemzet zöme nemzeti királyt választott Zápolyai Jánosban, a kisebbség a Habsburgokban látta Magyarország megmentőit, azért trónra emelte Károly öccsét, Ferdinándot. Természetes dolog, hogy a cognaci liga Zápolyait látta szívesen a magyar trónon, sőt Szulejmán egyenesen pártfogásába vette (1528). Így azután míg Károly és Ferenc nyugodtan vívták harcaikat, addig érdekelt felek keleten mérköztek. Magyarországon a török és német párt kezdette meg hosszan elhúzódó küzdelmét.

Eleinte Ferdinánd győzött, de győzelmét hamar verességgé változtatta Szulejmán, aki János királynak visszaszerezte Budát a szent koronával egyetemben. Bécs ellen intézett támadása azonban nem járt sikerrel (1529) sem most, sem 1532-ben. Megmentette Bécset az utóbbi esetben a kis Kőszeg és Jurisich Miklós. A támadásnak a német protestánsok látták hasznát, mert Károly a török fenyegető mozdulataira kötötte meg a nünbergi vallásbékét.

A török visszavonulása után beállott békés idöket Károly a Földközi-tenger pogány kalózainak a megfékezésére használta fel. Főnöküket Chaireddin Barbarossát Tunisból kiűstromolta s a

keresztény foglyokat megszabadította (1535). Néhány évvel később (1541) Algier ellen intézett támadásával azonban kudarcot vallott.

Alig hogy bevégezte Károly a tunisi hadjáratot, már megint Ferencsel gyűlt meg a baja. Kitört a **harmadik háború** (1536–1538) Miláno birtokáért. Ferenc megújította Szulejmánnal a szövetséget s elfoglalta Szavóját. A török a Szerémséget s Itália partjait dúlta Károly, hogy boszút álljon északon és délen betört Franciaországba, de a tél és az éhség távozni kényszerítette Erre III. Pál pápa közbenjárására létrejött a 10 évre szóló **nizsai fegyverszünet**.

Ugyanekkor (1538) Magyarországon is belátta a két ellenkirály, hogy egymást le nem győzheti, megkötötték tehát a **nagyváradi békét**, amelynek értelmében János halála után az egész ország egyesült volna Ferdinánd uralma alatt. Az ország egyesülése azonban hiu ábrándnak bizonyult. János király meghalt 1540-ben, de az országot egyesíteni nem lehetett, a török azt úgy sem engedte volna. Midőn Ferdinánd erővel akarta egyesíteni, Szulejmán személyesen jött az országba, a Budát ostromló német hadakat szétverte s a várat maga szállotta meg (1541). Ez a török hódoltság kezdete hazánkban, amely az országot nem két, hanem három részre osztotta. Buda felmentési kísérlete az egyesült német-magyar hadak részéről gyalázattal végződött.

Újabb segílyt nem várhatott a szerencsétlen ország, mert kitört a **negyedik háború** (1542–1544) Károly és Ferenc közt. A Habsburgok kudarc sikerrel bízatta Ferencet, különösen midőn Szulejmán Magyarországon támadott. Károly azonban oly rohamosan haladt Páris felé, hogy Ferenc jónak látta a Károlytól nagylelkűen felajánlott békét elfogadni. Ez a **crespyi béke**, mely a háború előtti állapotokat állította vissza.

Ferenc és a szultán megismételt szövetségének Magyarország adta meg az árát, mert Szulejmán a Duna jobb partján föl Esztergomig újabb részeket hódított be (1543).

A **schmalkaldeni háború** (1546–1547). Károly a crespyi béke után a német ügyeket akarta rendezni, ez magyarázza meg engedelkenységét a béke-

kötésnél. A nürnbergi vallásbéke óta a protestantizmus Németországban rohamosan terjedt, három választó protestáns, a negyedik, a kölni papi választó fejedelem áttérni készül. A Habsburgok császárságát komoly veszedelem fenyegette. A kibékülés lehetetlennek látszott, mert a tridenti zsinatra nem küldötték el a protestánsok követeket. Károly tehát fegyverrel akarta a vallási egységet helyreállítani, másrészt pedig a fejedelmek nagy rendi hatalmát megtörni. A schmalkaldeni szövetség két fejére, János Frigyes szász választóra és Hesseni Fülöpre birodalmi átkot mondott és a pápa, valamint Móríc szász herceg társaságában készült a harcra. A szövetségesek lanyhasága időt engedtek a császárnak serege összehívására, azután pedig szétmentek mielőtt ütköztek volna. A választó Móríc ellen vonult, aki birtokait foglalgatta. A szövetségesek széteszlása után Dél-Németország meghódolt, a kölni választót pedig elűzték székeből. E könnyű diadalok után Károly a szász választót követte nyomon s azt Mühlnberg-
 1547. nél megverte s magát fogságba ejtette (1547). A magyar huszárok tüntették itt ki magukat s magyar huszár fogta el a választófejedelmet (Lucan József). Nem sokkal utóbb Hesseni Fülöp szintén a kezébe került s ekkor a császári hatalom rég nem látott magas fokát érte el. A vallási ügyek rendezésével azonban kudarcot vallott. Ekkor tett intézkedése közül pusztán a szászországi ügyek rendezése maradt fenn. A választói méltóságban mindvégig megmaradt Móríc családja (a Wettin ház Albertini ága) s uralkodik ma is Szászországban.

V. Károlyt élete alkonyán az a tudat, hogy életének legszebb reményei s magas törekvései mind hiúk maradtak, búskomorra tette. A Ferenczel folytatott háborúi nemcsak Magyarországnak, hanem Itáliának is romlását okozták, azonkívül diadalra segítették a protestantizmust. Ennyi kudarc után megunta az uralkodást, birtokait fia és öccse közt még életében
 1556. felosztotta (1556). Fiára, Fülöpre hagyta Spanyolországot gyarmataival egyetemben, nemkülönben Nápolyt, Milánót, Franche-Comté-t s a Németalföldeket; Ferdinándra az osztrák birtokokat a császári méltósággal. Ettől kezdve a Habsburg háznak két ága,

osztrák és spanyol ága szerepel. Károly még két évig († 1558) élte túl az osztozkodást a spanyolországi San-Yuste kolostor mellé épített házában. Ájtatoskodás és szellemi foglalkozás édesítették itt meg magányát.

A csespyi és augsburgi békék visszaadták a nyugalmat Németországnak, de nem **Magyarországnak**. Károly mülhbergi győzelme után még oly kiváló politikus is, mint Martinuzzi Frater György elérkezettnek látta az időt Magyarország egyesítésére. Erdély szövetkezett Ferdinánddal a török kiverésére. De a szövetkezés csak veszélyt hozott az országra. Magát Martinuzzit is elsöpörték a zavaros idők, orgyilkosok végezték ki az akkori Magyarország legnagyobb államférfiát (1551). Martinuzzi halála után a török már világosan látta, hogy rászédtek, azért behódítani akart mindent, amit csak lehet. Tíz évig tartó elkeseredett harc indult meg a magyar és a török között 1552-ben. Páratlan példáit mutatják fel e harcok a magyar hazaszeretetnek, hősiességnek s vitézségnek. Losonczy, Szondy s Dobó nevei vésődnek ekkor kitörülhetetlenül a magyar szivekbe. Másrésről ép annyi rút árulást és visszavonást követtek el az idegen kapitányok és zsoldos hadaik.

Minden magyar vitézség dacára az eredmény mégis az, hogy a török hódoltság gyarapodott területben. Erdélynek vissza kellett fogadni János Zsigmondot (1556), a megkisebbedett területért pedig 1556. Ferdinánd fizetett 30,000 aranyat (1562). A béke tartós így sem lehetett, mert már néhány év múlva kiújult a háború Ferdinánd utóda, Miksa (1564—1576) és János Zsigmond között. Még egyszer belevaalkozott az agg Szulejmán is Szigetvárt vette ostrom alá (1566), a hol Zrínyi Miklós és társai csak 1566 életök árán adták át a romhalmazt. De a szultán ezt nem érte meg, még a vár megvétele előtt befejezte dicsőséggel teljes életét. Szelim az új szultán megbékült Miksával (1567).

5. Zwingli és Kálvin reformációja.

Lutherrel egyidőben Svájcnak is akadt reformatora Zwingli Ulrik (1484—1531) zürichi lel-

kész személyében. Zwingli szintén kikelt a búcsúhirdetések, az egyházi visszaélések s a svájciak ama szokása ellen, hogy karjukat áruba bocsátják. Majd a zürichi tanáccsal egyetértve hozzáfogott az egyház átalakításához, még pedig sokkal gyökerebben, mint Luther. Míg Luther az egyház tanainak megtisztítását tűzte ki célul, addig Zwingli inkább az erkölcsök javítására gondolt. Luther nem bántott semmit, ami a szentírással nem ellenkezett; Zwingli elvetett mindent, mi a szentírásból bebizonyítható nem volt. A minden díszétől megfosztott templomban Zwingli pusztán a szószéket hagyta meg s az úrvacsorát szolgáltatta ki két szín alatt a hívőknek. Luther és Zwingli Marburgban összeegyeztetni próbálták tanaikat (1529), az úrvacsorát illetőleg azonban megegyezni nem tudtak, haraggal váltak szét. A reformált egyház tehát már két részre szakadt.

Zwingli követőkre talált az északi kantonokban és Dél-Németországban. Az ős kantonok hívek maradtak a katolikus hithez, azért haddal támadták meg az északiakat. Kappelenél történt az ütközet (1531), ahol a reformált kantonok vesztek, maga Zwingli is a csataterén maradt.

Nagyobb hatása volt a másik svájci reformátornak, Kálvin Jánosnak (1509–1564), aki Franciaországból száműzve Genfét tette reformációja középpontjává. Kálvin nem csak vallási, hanem egyúttal politikai reformátor. Gondoskodását a kormányformára, vallásra, erkölcsre s a művelődésre egyaránt kiterjesztette. Tanait egyszerűség és szigorúság jellemzik (Institutio christianae religionis).

A vallási tanokban és az istentisztelet módjában közel áll Zwinglihez. Az apostoli idők egyszerűségét óhajtotta megújítani. Az istentisztelet imából, szent beszédből és zsoltárok énekléséből áll Zwingli tanait tetézte azonban a praedestinációval, amelynél fogva az ember saját akaratából képtelen jót cselekedni.

Kálvin alkotmánya demokratikus alapokon nyugvó köztársaság. Az egyházközségtől választott lelkészek s vének (presbiterek) kormányoztak s ügyeltek az erkölcsökre. Az egész országot vagy több községet érdeklő törvényeket hozták a zsinatokon egybeült lelkészek s a kiküldött presbiterek.

Zwingli követői Svájcban Kálvinhoz csatlakoztak. Kozmopolitikus jellegüknél fogva hamar elterjedtek Kálvin tanai még Magyarországon a Tisza vidékein (magyar vallásúak), Franciaországban (hugenották), Angolországban és Skótországon (puritánok).

6. A reformált vallások terjedése Európa államaiban.

Németalföld 17 tartománya bár egymással szövetségben állott, azért belügyeit mindenik függetlenül intézte. Ez a függetlenség és Németország szomszédsága megkönnyítették a lutheri tanok terjedését. V Károly kiirtásukra a hitnyomozó törvényszéket állította fel. Eredménye azonban csak annyi volt, hogy Luther tanai helyét Kálvinéi foglalták el.

Skótországon Guise Máriának és Beton biborosnak az újítókkal szemben tanusított szigora nem tudta meggátolni az újításokat. K n o x J á n o s tanítását szívesen követte a büszke nemesség, mert hisz Kálvin demokratikus tanai függetlenségét növelték. A parlament államvallássá tette tehát a p r e s b i t e r i vallást s a misét száműzte Skótországból.

Franciaországban szintén Kálvin tanai találtak utat. Kevesebb követőre talált a városok polgárai, mint a vidéki, különösen a dél franciaországi nemesség körében. Ezeket is inkább az a vágy vezette, hogy a vallás köpönyege alatt régi függetlenségüket vívhatják ki. Azért itt a reformáció forradalmi jelleget öltött, mely a királyi hatalmat akarta megtörni.

I. Ferenc (1515 — 1547) és **II. Henrik** (1547 - 1559), kik politikából támogatták a német protestánsokat, meggyőződésből országukban az új vallások kiirtására törekedtek.

Magyarországon már a mohácsi vész előtt követőkre találtak a német városokban Luther tanai. A mohácsi vész után a kettős királyválasztásból s a török háborúból folyó bajok megkönnyítették az új vallások terjedését.

A német polgárok közt Luther tanait terjesztették **H o n t e r**, **S t ö c k e l s F i s c h e r**. Kálvin tanait a Tisza vidék magyarsága közt meghonosították

Dévai, Juhász, Gálszécsi s mások. Blandrata, Zápolyai orvosa az unitárius vallásnak szerzett híveket Erdélyben, amely vallás 1570 után mindjobban tért hódított. Végleges szervezetét első püspöke, Dávid Ferenc adta meg.

A skandináv államokban Luther tanai terjedtek el.

Svédországban Wasa Gusztáv (1523—1560) lerázta a dán igát, amiért az országgyűlés őt a svéd trónra emelte s utóbb családjában a méltóságot örökössé tette. A királyi hatalom azonban gyenge alapokon nyugodt, mert nem voltak a királynak jövedelmei. Wasa Gusztáv, hogy az államadóságokat kifizethesse s a koronajavadalmakat megnövelje, lefoglalta az egyházi birtokokat s Luther tanait terjesztette az országban. A nemességnek tetszett a dolog, mert ősei adományait szintén visszavehette. Ellentállást csak a főpapság fejtett ki, de utóbb ez is megnyugodott az újításokban, midőn rangját és méltóságát megtartva a királytól független maradt s hatalmát csupán a konzisztórium korlátozta. Ennek dacára a század végéig még mindig ingadozásokat látunk vallási tekintetben.

A kegyetlen II. Keresztélyt Dánországban szintén megfosztották trónjától (1523). Utódai I. Frigyes és III. Keresztély azután itt is Luther követőinek kedveztek.

Norvégországban a szabad parasztság ugyanez időben maga szervezte a lutheránus egyházat.

Az anglikán egyház megalapítása. VIII. Henrik (1509—1547) Angolországban eleinte üldözte Luther követőit, sőt a hét szentséget is védelmébe vette Luther ellenében, a miért a pápától a „defensor fidei“ címet nyerte. A pápával a jó barátság azonban csak addig tartott, míg Henrik érdeke kívánta. A mint VII. Kelemen pápa nálánál idősebb nejétől, Katalintól elválasztani nem akarta, elszakadt a szentséktől. Magát az angol egyház fejének nyilvánította, 1533. nejétől elvált (1533) s mindkét dolgot helyeseltette a parlamenttel. Egyebekben meghagyta a katolikus egyház tanait (6 cikk), csak a szerzetesrendeket törölte el s foglalta le vagyonukat. Megkövetelte mindenkitől a supremátesküt; vérpadon mult

ki úgy az, ki ezt megtagadta, valamint aki nem hitt az átlényegülésben.

Zsarnoki, erőszakos természete megnyilatkozott családi életében is. Boleyn Annát, második nejét a vérpadra küldötte. Azután még négyszer változtatta nejét, választását a politikai helyzet irányította (Seymur Janka, Clevei Anna, Howard Katalin, Paar Katalin).

VIII. Henrik reformtörekvését, amelyet a „lefejezett katolicizmusnak“ neveztek, a „protestantizmus szellemében tovább folytatta Cranmer, Canterbury érseke VI. Edvárd (1547 - 1553) uralkodása alatt. Az istentiszteletet angol nyelven a „common prayer book“-ban foglalták össze, a hitvallást pedig 39 cikkben. A katolikus egyház szertartásait némi egyszerűsítéssel megtartották, nemkülönben a püspöki méltóságot.

Edvárd halála után katolikus nővérét, Máriát (1553—1558) ismerte el királyának az angol nép. Mária szakított az újításokkal, elismerte a pápa főségét s népét a katolikus egyházba akarta visszavezetni. A protestánsok üldözése miatt a nép „Véres Máriának“ nevezte el Cranmer és főbb munkatársai a vérpadon multak ki.

A hitbuzgó II. Fülöp, spanyol királynak nyújtotta kezét, ami katolikus magatartásában még erősítette. A pápával való meghasonlása és Calais elvesztése azonban siettette az embergyölölő nő halálát.

Boleyn Anna leánya, Erzsébet (1558—1603) követte a trónon. Ez rögtön visszaállította az imádságos könyvet és a 39 cikkelyt s magát ismét az angol egyház fejének nyilvánította. Ezzel befejezte az angol reformációt. Üldözte a katolikusokat, úgyszintén a puritánokat, kik a reformot keveselelték.

III. Az ellenreformáció Kora (1550—1648).

1. A katolikus egyház.

A reformáció a katolikus egyházat a XVI. század első felében készületlenül találta, egyik oka ez az új tanok gyors elterjedésének. Maguk a XVI. század pápai belátták, hogy magát a pápai széket is sok

mulasztás terheli, épen azért első sorban a pápai udvart reformálták. Felújították a középkor vallásos buzgóságát s a középkor nagy pápáinak az erélyével fogtak az egyház kormányzásához. IV. Pál (1555 – 1558) V. Pius, XIII Gergely s V. Sixtus pápáknak, nemkülönben az egyház más kiváló fiainak példái lassankint az egész egyházat áthatották. Ezzel megoldódott a katolikus egyház reformációjának az első része.

A további reformmunkában fontos szerep illeti a tridenti zsinatot (1545—1563), amely három részletben fejezte be munkáját. Szabályozta az egyház fegyelmét s ennek állandóságát biztosította akkor, midőn az előbbi zsinatok példájára ismét meghajolt a pápai tekintély előtt s a pápára ruházta a főhatalmat. A dogmáknak szigorú körvonalozásával pedig éles határt vont a katolikus egyház s a reformált egyházak közt. Katolikus csak az lehet, aki ezekben hisz, aki nem hisz, az eretnek.

A reformot befejezte az egyház az inkvizíció s az index visszaállításával, a régi szerzetek újjászervezésével s újak felállításával.

Az újonnan alakított rendek közül a legnagyobb jelentőségre a Jézus-társaság jutott. Loyola Ignác spanyol nemes e rendet az igaz hit terjesztésére s a reformáció terjedésének a megakadályozására alapította (1540). A Lainez től kapott kitünő szervezet gyorsan hatalomhoz juttatta, a tény pedig, hogy a pápának is engedelmességet fogadtak, az egyház valódi katonáivá avatta őket. A szószék, gyóntatószék, sajtó s az iskolák felhasználásával felnőttekre és serdülőkre egyaránt hatottak. Minden tag a hajlamainak legjobban megfelelő téren működött s így azután azon a helyen kiváló is volt. Rövid időn belül megérezte munkásságukat nemcsak Európa, hanem ép úgy az új világ, valamint Ázsia s Afrika.

A katolikus egyház, amidőn az elmondott módon reformálta önmagát, megkezdette a harcot az új vallásuakkal, először, hogy terjeszkedésüket meggátolja, majd tovább, hogy a már elhódított teret is visszafoglalja. A régi és az új vallások eme küzdelmét nevezzük ellenreformációnak.

2. II. Fülöp (1556—1598).

A katolikusok hitbeli felbuzdulásához a hatalmi erőt szolgáltatva II. Fülöp, a spanyol király. Fülöp birodalmának rengeteg kincseit, félelmetes hadseregét s a rendelkezésére álló nagy szellemi tőkét egyaránt a katolicizmus szolgálatába bocsátotta. Nem maga a vallási buzgóság vezette erre, de mert megegyezett tervével, hogy az azonos vallás összefüzi birodalmának a népeit s más országokban a katolikus vallás támogatásával megszerzi a hegemoniát Spanyolország számára Európa fölött. Ezen ábrándok megvalósítására törekedett egész hosszú uralkodása alatt. Nem vette észre, hogy politikájának nagy árán, Spanyolország hatalmának s jótétének megsemmisítésével sem érhetette el célját. Igaz, hogy a fényes spanyol udvarnak meg volt az a hatása még hatalmának eltűnével is, hogy a spanyol szellem, erkölcsök s ruházat uralkodtak Európaszerte.

Kormányzásában autokrata volt a szó szoros értelmében, szobájából intézte a félvilág ügyét a beérkezett jelentések alapján.

Spanyolországban az inkvizíció s az autodafék segítségével megteremtette a vallásegységet, bár a moriszkók s a zsidók üldözésével megsemmisítette az ország iparát és kereskedelmét. Épen úgy tönkretette zsarnok uralma a szerencsétlen Portugáliát. Sebestyén király gyermektelen halála után Alba herceggel megszállatta az országot s egyesítette Spanyolországgal (1580). 1640-ben kivívta ugyan a szerencsétlen ország függetlenségét, de akkorra tengeri hatalma már a múlté volt. 1580.

Egyetlen vallásháborújával aratott dicsőséget, a török ellen indítottával, amelyben Ausztriai Don Juan a lepantói öbölben semmivé tette a török flottát s mintegy 14 ezer keresztény foglyot megszabadított (1571). Annál nagyobb kudarc járt a többi nyomában. 1571.

3. A németalföldi szabadságharc.

A németalföldi tartományok régi idők óta bizonyos kiváltságot élveztek. Önkormányzatuk kifejezést nyert a többi közt az adó és a katonaság megajánlásában.

V. Károly némileg tiszteletben tartotta jogaikat, nem úgy II. Fülöp. Pármai Margit kormányzósága alatt (1559–1567) a spanyol csapatok beszállásolása, az eretnekek ellen kiadott törvények s az inkvizíció behozatalától való félelem megriasztotta a nemességet, 1565. úgy hogy compromissumot kötöttek (1565). 300-an kérvényt nyújtottak át a kormányzónőnek, hogy szüntessék be az új vallásúak üldözését s az inkvizíció előkészítését. A küldöttség láttára a kormányzónő megijedt, de egy tanácsosa azzal vigasztalta, hogy nincs mit félnie a kolduscsapattól. Amidőn ezt megtudták a szövetkezetek, magukat koldusoknak, gueux-öknek nevezték. A reformáció pedig az üldözések dacára is tovább terjedt, sőt a prédikátoroktól feltüzelt nép a keresztek s a templomok pusztításához fogott. Margit a hozzája csatlakozott higgadtabbakkal ugyan helyre állította a rendet, Fülöp mégis Alba herceget küldötte a Németalföldekre sereggel.

Alba (1567–1573) jövetelének a hírére Vilmos orániai herceggel ezren és ezren menekültek. S a következmény igazat adott nekik, mert Egmont és Hoorn grófokéval sokak feje hullott le a verpadon. De a vértörvényszék s a kivetett szigorú adók még jobban elmérgesítették a dolgot. Midőn a tengeri gueux-öknek sikerült elfoglalni a Brielt, a felkelés nagyobb arányokat öltött. Alba erre visszahívását kérte.

Az új helytartóknak, Requesens-nak (1573–1576) s Ausztriai Don Juan-nak (1576–1578) fáradozásai szintén kárba vesztek, sőt Requesens halála után a fizetetlen zsoldosok pusztításai a genti pacifikáció-ra (1576) vezettek. Valamennyi tartomány szövetkezett itt a spanyol csapatok kiűzésére.

Don Juant a kormányzásban s a hadvezetésben egyaránt jártas Farnese Sándor (1578–1592) követte, akinek sikerült a déli, katolikus tartományokat a korona hűségére visszavezetni. Az északi 7 tartomány azért nem esüggedt el, sőt Orániai Vilmos 1579. buzdítására megkötötte az utrecht-i unió-t (1579), amelynek értelmében szorosabban egyesültek, 1581-ben pedig Spanyolországtól elszakadtak s Orániai Vilmost s utódait örökös helytartókká választották.

Orániai Vilmos bár orgyilkos golyójának esett áldozatul (1584), a harc angol segítséggel tovább folyt.

Helytartóul fiát, Mórícot ismerték el, ki a mellé rendelt államtanáccsal diadalra vitte a szabadság ügyét. Fülöp kitartása ugyan nem lankadt, sőt készülleteket tett, hogy összes ellenségeivel egyszerre végezzen.

Megindította a legyőzhetetlen hajóhadat, az úgynevezett **Armádát** (1588). A Medina Sidonia vezérlete alatt útra kelt 130 hadihajónak a szárazföldön Farnese Sándortól támogatva Angolország, Franciaország s Hollandia sorsát kellett eldöntenie. A győzelemnek mind a három államban a spanyol főuralmat kellett volna biztosítania s diadalra segíteni a katholicizmust. A győzelem helyett azonban csúfos vereség érte Fülöpöt. A csatornában a vihar s az angol vitézség megsemmisítették a legyőzhetetlennek hitt flottát. (Afflavit Deus et dissipati sunt). A három állam sorsa így más irányban dőlt el. 1588.

III. Fülöp 1609 ben fegyverszünetet kötött Hollandiával, amely az egyesült államok függetlenségét, vallásszabadságát s a Kelet-Indiával folytatott kereskedését biztosította. Forma szerint azonban csak a westfáliai béke (1648) mondotta ki függetlenségöket. 1609.

A szabadság a kis Hollandiát virágzó, gazdag állammá tette. Gyarmatbirtokokat szerzett s elhódította a tengeri uralmat Spanyolországtól és Portugáliától. Az anyagi jólét nyomán pedig nagy szellemi föllendülés járt tudományban s művészetekben egyaránt (Hugo Grotius, Spinoza, Rubens, Rembrandt).

4. Az ellenreformáció Franciaországban.

A vallási küzdelmeket Franciaország sem kerülhette ki. Megkezdődtek II. Ferenc (1559–1560) uralkodása alatt s nagyobb erővel folytak IX. Károly (1560–1574) és III. Henrik (1574–1589) uralkodása alatt. A reformáltak Franciaországban azonban más célokért küzdenek mint Németalföldön. Ott a vallás köpönyege alatt a városok régi községi jogaikat, a nemesek pedig régi szabadalmaikat akarták kivívni. A katolikus párt fejei voltak Stuart Mária nagybátyjai a Guise hercegek; a hugenotta párté a Bourbon hercegek, akiknek egyike Navarra címzetes királya, a másik Condé hercege volt, s e párt

disze volt még a jellemes Coligny admiralis. Az özvegy királyné, Medici Katalin, a pártok között ingadozva tört az uralomra.

- II. Ferenc uralkodása alatt a Guisek voltak a hatalmon. A Bourbonoknak csaknem életökbe került a vállalkozás, midőn a királyt ki akarták a Guisek kezéből ragadni. Megmentette őket a király halála. Medici Katalin a király halála után kibocsátotta a Bourbonokat a börtönből s rájuk támaszkodva ragadta magához a hatalmat. A protestánsoknak tett engedmény azonban csak addig tartotta fenn a békét, míg
1562. Guise herceg katonáinak vassyi mészárlása (1562) okot nem adott a háromszor megújuló nagy háború kitörésére. Az okatlan vérengzések a St Germainben kötött békében értek véget (1570), amikor a hugenották szabad vallásgyakorlatot kaptak s négy várat (La Rochelle), ahol őrséget tarthattak.

- A st germaini békével jobb idők látszóttak bekövetkezni. Coligny mind nagyobb befolyást gyakorolt IX. Károlyra, a fiatal királyra. Külső eseményekre akarta a közfigyelmet irányítani, midőn a németalföldieknek akart segítségére menni. Az Alba hercegtől megnyert Medici Katalin azonban újból Fülöp politikájának a támogatására vállalkozott. Mikor a Guisektől felbérelt orgyilkos Colignynak csak karját zúzta szét, a Guisek és Medici Katalin elhatározták a hugenották kiirtását. Hisz befolyásukat már végső veszedelem fenyegette. A király nővérét, Valois Margitot Bourbon Henrikkel, a hugenotta párt fejével jegyezte el. A kitűzött lakodalomra tömegesen tódultak a hugenotta párt fejei. A lakodalom alkalmas időpontnak kínálkozott a vérengzésre. A gyenge jellemű királyt könnyen megnyerték a felfedezett hugenotta összeesküvés örve alatt. Az aug. 24-én megindult
1572. Bertalan éji vérengzés 3 nap tartott Párisban s a vidéken. Legalább 25 ezer lélek esett áldozatul mindkét pártból (1572).

A vérengzés oktalansága akkor tűnt ki leginkább, midőn a megszabadult Bourbon Henrik ismét hitsorsosai élére állva kierőszakolta a békét. De sokáig most sem tartott, mert III. Henrik az utolsó Valois uralkodása alatt Guise Henrik Fülöp szövetségében a szent ligába vonta a

katholikusokat, amelynek végső célja Guise Henriknek trónra emelése volt. Henrik király a ligától való félelmében megvonta a hugenottáktól a szabad vallás-gyakorlatot, ami a harc kitörésére vezetett.

A kitört három háború utolsója a három Henrik háborúja, amelyben Guise Henrik a királyt Párisból megszalasztotta ép akkor, midőn az Armada Angliát megsemmisíteni készült (1588). A király ekkor, miután az egybehívott rendekben sem talált támaszt, a Guise hercegeket, Henriket s Lajos bibornokot megölette. Mire a katolikusok általános felkelése volt a felelet, amely felkelés élén Henrik fivére, Károly, Mayenne hercege állott. A dolgok ily fordulatára III. Henrik Bourbon Henrik karjaiba vetette magát s vele együtt indult Páris visszafoglalására. De Párisba be nem mehetett, mert a város alatt Clément Jakab meggyilkolta.

Utánna a trón jogszerint Bourbon Henriket illette, akit a hugenották **IV. Henrik** (1589—1610) név alatt el is ismertek, II. Fülöp és a liga azonban megtagadták azt tőle. A harc tehát tovább folyt. Henrik Mayenne herceget Ivry mellett meggyőzte (1590) s körül-táborolta Párist, amely azonban csak akkor nyitotta meg kapuit, midőn Henrik a katolikus vallásra tért át. A pápa most az egyházi átkot feloldotta, Henrik pedig a spanyoloknak nyíltan megizente a háborút. Már ilyformán a francia, ha hazaárulás gyanujába nem akart esni, Henrik ellen nem harcolhatott. Így azután Fülöp is kénytelen volt megkötni a vervinsi békét (1598), amelyben minden hódításáról lemondott s elismerte Henriket francia királynak.

Kibékítette Henrik duzzogó hugenottáit is a nantesi edictum kiadásával (1598). Vallásszabad- 1598. ságot, teljes polgári egyenlőséget s más egyéb jogokat adott nekik. Visszaadta továbbá váraikat s megengedte nekik azt, amivel jóformán állammá tette őket az államban, hogy háromévenként összegyűlt követeik sérelmeiket a kormány elé terjeszthetik.

A nantesi edictum véget vetett az ellenreformáció küzdelmeinek Franciaországban. A bekövetkezett békés időket Henrik minisztere, Sully herceg a sebek gyógyítására használta. Megjavította az ország

pénzügyeit; az ipar, kereskedelem fellendítésével, a tengeri kereskedelem megalapításával s gyarmatok szerzésével (Canada) pedig az általános jólétet állította helyre.

Henrik maga a német unio-val s más hatalmakkal egyetértve egy nagy szövetséges, keresztény világbirodalmat akart létesíteni, amelyben teljesen egyenjogúak lettek volna a három keresztény felekezet tagjai s ezzel megtörték volna a Habsburgház hatalmát is. Mielőtt azonban terve érdekében valamit tehetett volna, Ravailac töre találta. A franciák nagy és népszerű királyukat gyászolták benne.

5. Erzsébet és Stuart Mária.

Míg Franciaországot a vallásháborúk minden tekintetben rontották és gyengítették, azalatt Angolország Erzsébet uralkodása alatt gyors virágzásnak indult. Erzsébet önkényesen gyakorolta ugyan a hatalmat, de azonosítani tudta magát népével. Nem tett olyat sem vallási, sem politikai tekintetben, ami a többségnek tetszésével nem találkozott volna. Ez magyarázza meg népszerűségét. A politikában hogy célt érjen, letért gyakran az egyenes útról. Követett el hibákat, amelyek nem egyszer veszelemmel fenyegették. Ilyen hiba volt rokonával, Stuart Mária, skót királynővel szemben tanúsított eljárása is.

Stuart Mária férjének, II. Ferenc, francia királynak halála után visszatért Skótszágba (1561), de itt a durva skótok közt rosszul érezte magát. Mária belenyugodott, hogy alattvalói a presbiteri vallást kövessék, nem úgy ezek abba, hogy Mária misét mondasson akár magánkápolnájában is. Mária tehát támaszt keresett, férjéül fogadta egyik rokonát, Darnley-t. Benne azonban csalódott Midőn a házzal együtt a levegőbe röpítették, alig két hónapra rá nőül ment Bothwell-hez, kit mindenki a merénylet tervezőjének tartott. A skót nemesség az ilyenek láttára fegyverhez nyúlt, Máriát elfogta s egy éves fia, Jakab javára a trónról lemondani kényszerítette. Mária a fogságból ugyan elmenekült, de még szomorúbb sors várt rá rokonánál, Erzsébetnél, akinél támaszt keresett (1568).

Erzsébet nem akart vele szóba állani, míg a férjgyilkosság gyanúja alól nem tisztázza magát. Mária azonban, mint skót királynő, nem volt hajlandó angol bíróság elé állani, azért fogságba került. A két nőben a protestáns és a katolikus párt képviselőit kell látnunk. A pápa, II. Fülöp s a katolikus angolok el is követtek mindent, hogy a fogságból kiszabadítsák Máriát, sőt Máriát akarták az angol trónra emelni. Stuart Mária Véres Mária halála után úgy is felvette az angol királynői címet, ami Erzsébetet szintén boszúra ingerelte. Most pedig egymásután támadtak az összeesküvések, amelyek már életét fenyegették. A parlament sürgetésére tehát, hogy a vallás megtarthatása, a birodalom békéje s saját személyének biztonsága érdekében ne gátolja az igazságszolgáltatást, megengedte Stuart Mária perbefogását. A törvényszék azon ürügy alatt, hogy tudomása volt a királynő élete ellen készült merényletről, halálra ítélte. Erzsébet némi tettetés vonakodás után megerősítette s így az ítéletet Stuart Márián végre is hajtották (1587), bár a törvényes formákat nem tartották be mindenben.

1537.

Stuart Mária halála s a legyőzhetetlen Armada pusztulása diadalra juttatták a protestantizmust Angliában. Erzsébetet ezután mi sem háborgatta további uralkodásában. Nenvéhez fűződik Anglia tengeri hatalmának a megalapítása. Ugy szintén korában éltek Angliának a legnagyobb szellemei: Shakespeare, Verulamii Bacon.

Halálos ágyán Stuart Mária fiát, a skót VI. Jakabot jelölte ki utódjának.

Az események igazolják, hogy II. Fülöp, spanyol király politikája teljesen elhibázott volt, mert a nyugat-európai országokban az események fejlődését minden erejével sem gátolhatta meg, de tönkretette Spanyolországot, amelynek élete az Armada pusztulása után lassú hanyatlás.

6. Az ellenreformáció Magyar- és Németországban.

I. **Ferdinánd.** (1556—1564) különböző vallású alattvalói közt a békét fentartani iparkodott. Természeténél fogva türelmes volt, de meg a törökkel folytatott szakadatlan harcok is gátolták abban, hogy a protestáns vallások ellen fellépjen. Fia

II. **Miksa** (1564—1576) nemcsak türelmes volt, hanem uralkodása kezdetén egyenesen rokonszenvezett a protestáns vallással, utóbb azonban nála is a spanyol politika érvényesült, mely a Habsburg ház érdekeinek jobban megfelelt. Eme ingadozása hozta azután magával, hogy kormányzati ügyessége mellett is növekedtek a zavarok Németországban.

Élesebb fordulat állott be II. **Rudolf** (1576—1612) uralkodása alatt, ki minden idejét tudományos buvárkodással töltötte prágai palotájában s a birodalom ügyeivel mit sem törődött. Kormányzati tehetetlensége a felekezetek nyílt összeütközésére vezetett Németországban (Köln, Aachen, Donauwörth). A protestánsok vallásuk védelmére az uniót létesítették (1608) s fejévé pfalzi Frigýest tették. Ellensúlyozásul a katolikusok a ligába állottak (1609) s fejöknek bajor Miksát ismerték el. Már harcra került volna a két szövetség közt a dolog, ha az unio szövetsége, IV. Henrik orgyikos kéznek nem esik áldozatul.

Abban az időben, midőn Nyugat Európában egymást gyilkolták az emberek vallásukért, Magyarországon nem tudták megérteni, hogy miért kellene valakit vallásaért üldözni. A jezsuiták ugyan eljutottak Magyarországra, sőt a Báthoryak alatt Erdélybe is. Erőszakra azonban mindaddig nem került a dolog, míg a 15 éves török háborúban Erdély szintén Rudolf kezére nem került s észre nem vették a török hatalom gyengülését. Rudolf kormánya ily körülmények közt már megkezdette az erőszakos térítést (Kassa). Hogy az országgyűlésen fel ne panaszkodhassák a vallási sérelmeket, Rudolf 1604-ben az önhatalmúlág hozott 22. törvénycikkkel iparkodott ezt meggátolni. De csalódott, mert a nemzet megtalálta vezérét **Bocskai Istvánban**, aki biztosította nemzeteinek vallásos és alkotmányos szabadságát a bécsi

békében (1606). Még ugyanazon évben mint közvetítő létre hozta a pusztító 15 éves háborút befejező zsitvatoroki békét. 1606.

Rudolf Boesakai halála után vonakodott a bécsi békét elismerni, azért a magyar rendek szövöztek az osztrák s a morva rendekkel s fegyveres erővel támogatták a család érdekeinek képviselésével megbízott Mátyás főherceget, hogy Rudolfot lemondásra kényszerítse. Rudolf 1608-ban csakugyan Mátyásnak engedte át Magyarországot, Ausztriát s Morvaországot, megtartotta Csehországot s a császári méltóságot. Hogy a cseheket jobban magához fűzze, kiadta nekik a fölséglevelet (1609), amelynek értelmében az urak, lovagok s a királyi városok szabad vallásgyakorlatot élveznek. 1609.

Mátyásban (1612—1619) csalódtak népei, a trónon tehetetlennek bizonyult. A zavarok annyira elmérgesedtek uralkodása alatt Németországban, hogy amint örököse, a hitbuzgó stájer Ferdinánd vette át a kormányzást, kitört a harminc éves nagy vallásháború.

7. A harmincéves háború (1618—1648).

a) **A cseh háború (1618—1623).** Csekély ok kellett, hogy az ügyek németországi állásából általános kavargás következék. Csehországban a braunau protestáns templom bezárása s a klostergrabi lerombolása indították meg a háborút. A cseh protestánsok ebben jogaik sérelmét látták, azért Thurn gróf vezérlete alatt fegyveresen vonultak a prágai város házára, ahol néhány tanácsost az ablakon kidobták. Mansfeld segítségével pedig kiszorították az osztrák csapatokat s Thurn Bécs alá vonult épen akkor, midőn Mátyás meghalt s helyét a türelmetlen Ferdinánd foglalta el.

II. Ferdinánd (1619—1637) azonban sem osztrák alattvalóinak, sem a cseheknek nem tett vallási engedményeket, sőt arra törekedett, hogy Németország katholizálásával annak egységét mozdítsa elő. Thurn Bécs alól visszavonulni kényszerült. Ferdinánd Németországba utazott, ahol császárra választották. A csehek ennek dacára a trónról letet-

ték Ferdinándot s királyukká pfalzi Frigyes, az unio fejét választották. A gyenge fejedelmet egyedül **Bethlen Gábor** támogatta, de Frigyes Ferdinánd s a liga seregeivel szemben Fehérhegynél csatát 1620. veszített (1620) s elfutott. Ily körülmények közt kénytelen volt Bethlen is megkötni a nikolsburgi békét a bécsi alapján (1622). Az unió felbomlott, Tilly, a liga vezére a Mansfeld s Braunschweigi Keresztélyen nyert győzelmek után elfoglalta Pfalzot. A választói méltóságot Felső-Pfalzzal egyetemben bajor Miksa kapta (1623).

b) **A dán háború.** (1625–1629). A császár hatalmának a megerősödése féltékennyé tette a szomszéd hatalmakat. Anglia, Hollandia, Dánországnak s Bethlen Gábor szövetkeztek, Franciaország pedig támogatást ígért. A háborút 1626 tavaszán kezdték meg, Németországban IV. Keresztély dán király, Magyarországon pedig Bethlen Gábor. Keresztély ellen Tilly vonult a liga seregével, Mansfeld és Bethlen Gábor egyesülését meggátolni Wallenstein feladata volt. Wallenstein Mansfeldet megverte a dessau-i hidfőnél s a Vágig űzte, ahol a győztesen előrenyomult Bethlen állott. De a két nagy hadvezér nem ütközött, várták a németországi ügyek kimenetét. Keresztély itt Tillyvel szemben Lutternél 1626. (1526) csatát veszített, mire Bethlen megbékült. Most Tilly és Wallenstein együttesen támadtak a dán király birtokaira s az északi protestánsokra. Elfoglalták Holsteint, Wallenstein egyedül Schleswiget s Jütlandot, elűzte a mecklenburgi herceget és Pomeránia hercegét hódolatra készítette. Terve azonban, hogy a Balti-tengeren is biztosítsa a császár uralmát, megtört Stralsund ellenállásán. De másrészt elérte azt, hogy a protestánsok a császár lábainál heverték.

1629. A dán király Lübeckben békét kötött (1629), amelynek értelmében visszakapta birtokait, megfogadta azonban, hogy a német ügyekbe többé nem avatkozik.

A császár pedig a történetek után kiadta a visszatérítési rendeletet (edictum restitutionis), amelyben megparancsolta, hogy az augsburgi vallásbéke óta elfoglalt egyházi birtokokat a protestánsok adják ki. S kimondotta, hogy vallásukat csak Luther követői gyakorolhatják, de egyéb „szekták” nem.

Wallenstein oly kiméletlenséggel járt el a rendelet végrehajtásában, hogy a katolikus választók Ferdinándtól Wallenstein elbocsáttatását követelték, különben fiától megtagadják a római királyi címet (1630).

c) **A svéd háború.** (1630—1634). A háború politikai része kezdődött Gusztáv Adolf-nak, a hős svéd királynak beavatkozásával. A vallási ürügy szerepel még: a protestánsok megsegélyezése s rokonainak, az elűzött mecklenburgi hercegeknek a visszahelyezése. A tulajdonképeni cél azonban az, hogy a Balti-tengert egészen svéd tengerré tegye. A lehetőség meg van. A svédeké Finnország, Ingermanland, Estland s Livland, Kurland svéd fenhatóság alatt állott, Poroszország és Pomeránia megszerzése nem a legnehezebb dolog.

Pomeránia partjain kötött ki Gusztáv Adolf, de a protestáns fejedelmek tartózkodó állást fogaltak el. Richelieu bíbornok, a nagy francia államminiszter ígért pénzsegélyt. Pomerániát és Brandenburgot Gusztáv Adolf kényszerítette a csatlakozásra, közben azonban Tilly bevette Magdeburgot és a szász választó ellen vonult. Nyomon követte most Gusztáv Adolf s Breitenfeldnél megverte (1631). A megnyert ütközet csatlakozásra bírta a protestánsokat. A szász választó Csehországot szállotta meg s elfoglalta Prágát. Gusztáv Adolf, miután Pfalzból kiverte a császáriakat, Tilly elé ment s őt nem messze a Lech torkolatától újból megverte, hol maga Tilly is halálosan megsebesült. Ez az újabb győzelem kezébe adta Gusztáv Adolfnak Bajorországot Münchennel egyetemben.

A császár északról és nyugatról egyaránt szorongatva ismét Wallensteinhoz fordult. Wallenstein, ki megkapta az életfogytig tartó fővezérletet teljes hatalommal s az ígéretet, hogy a háború győzelmes befejezése után egy tartományt kap, nagy gyorsasággal sereget gyűjtött. Nürnbergnél találkoztak Gusztáv Adolfal s 7 hétig farkasszemet néztek egymással. A tél beálltával Wallenstein Szászországba vonult téli szállásra. Gusztáv Adolf utána ment s Lützennél megtámadta (1632). Győzött, de a győzelmet életével 1632. váltotta meg.

Halála után a politikai ügyek vezetését Oxenstierna Axel, svéd kancellár vette át, a sereg

vezetését pedig Weimari Bernát, Horn és Banér. Bernát megszállotta Bajorországot, de Wallenstein ennek dacára vonakodott a választófejedeelmet megsegíteni. S bár a lützeni vereséget Csehországban és Sziléziában győzelmekkel köszörülte ki, az udvarban a spanyol ligapárt árulással vádolta. Igaz, hogy a spanyol ligapárt előtt meghajolni nem akart, árulási szándékát azonban bebizonyítani nem lehet. Hatalmával felülemelkedett az alattvalók seregén, de a császárnak születési tekintélye előtt meghátrált. Ez megbuktatta őt. Egerben, ahová kevés számú hívével menekült, a vezérlettlől való megfosztás után megölték.

d) **A svéd-francia háború (1634—1648).** A franciák kilépnek tartózkodó álláspontjukból és sereggel vesznek immár részt a háborúban. A legfőbb feladat a Habsburgok hatalmának a megtörése, amiért is a spanyol és osztrák Habsburgoknak egyaránt megízenik a háborút. Nem szerepel itt már semmi vallási indok, protestánsok harcolnak a császár oldalán s viszont katolikusok az ellentáborban.

A háború kezdetén győztek Nördlingennél a trónörököstől és a Gallasztól vezetett császáriak (1634), de ez csak muló siker volt. Weimari Bernát elfoglalta Elsászt, Banér győzött Wittstoknál (1636). II. Ferdinánd azon tudattal hunyta be szemét (1637), hogy házának hatalma összeomlik. Utódának, III. Ferdinándnak (1637—1657) még a csapások egész sorát kellett elviselnie, míg az annyira óhajtott béke létrejött. Erdély is beavatkozik újból a háborúba. I. Rákóczi György fejedelem szövetkezett Banér utódával, Tortensonnal. Nyugat és keletről egyszerre támadtak Tortenson győzött Jankounál (1645), de Rákóczi a török rögzölődése miatt kénytelen volt megkötni a linzi békét. A svédek a háború további részében is győznek. Ismétetlen megszállották Bajorországot, majd Prágát vették ostrom alá s külvárosát el is foglalták, midőn a béke megszüntette a háborúskodást.

1648. e) **A westfáliai béke. (1648).** A két westfáliai városban, Münster és Osnabrückben már 1645 óta folyt az alkudozás, míg nem az 1648-ban a békére vezetett.

Az első feladatot, a fejedelmek kártalanítását a következőképen oldotta meg:

Svédország kapta Előpomerániát, Bremen és Verden püspökséget és 5 millió tallér hadikárpótlást. E tartományai révén beleszólhatott a birodalom ügyeibe.

Franciaország Elzászt kapta, mint birodalmi hűbért, tehát ezzel szintén beavatkozási jogot a birodalom ügyeibe.

A bajor herceg megtartotta Felső-Pfalzot s a választói méltóságot. Alsó-Pfalzot 8. választófejedelemséggé alakították. Brandenburg kapta Hátsópomerániát, Kamin, Minden, Halberstadt és Magdeburg világiasított püspökségeket. Az elv a többi világi fejedelemségeket illetőleg az volt, hogy a háború előtti állapotba jussanak. A jutalmazást világiasított egyházi birtokok szolgáltatták.

Nagy következményekkel járt az a politikai határozat, hogy a fejedelmek a császári hatalom rovására felségjogokat (superioritas territorialis) kaptak, vagyis hogy szövetkezhettek egymással s a birodalmon kívül állókkal, de nem a birodalom s a császár ellen. Ezzel elbukott a német császárság s el a német hatalom.

A békében Svájcot és Hollandiát önálló államoknak ismerték el.

Vallási tekintetben a türelmet emelték érvényre. Az augsburgi vallásbékébe befoglalták Kálvin követőit is. Az egyházi javak birtoklását illetőleg határévül 1624-et fogadták el.

A békét biztosítják a nagyhatalmakká lett Svéd- és Franciaország.

A tönkretett Németországnak elhanyaglott ipara s kereskedelme, de még tudománya s művészete is. A jövőben a németek a franciától kölcsönöztek nyelvet, divatot s műveltséget.

IV. A fejedelmi abszolútizmus kora (1648—1740).

1. A korlátlan királyság megalakulása Franciaországban.

XIII. Lajos (1610—1643) és Richelieu (1624—1642). Lajos kiskorúsága alatt anyja és kegyencek vezették a kormányt. A kormány gyengeségét a nemesség a királyság megállapított rendjének a megtörésére iparkodott felhasználni. Hogy önzésüket a főbbek elpalástolják, a rendi gyűlés összehívását
1614. vitték keresztül (1614). Kitünt azonban, hogy a közérdeket egyedül a királyság képviseli, a rendek mindegyike saját önző érdekeit hajhássza. Fel kellett tehát oszlatni a gyűlést, s nem is hívták többé össze a nagy forradalomig.

Mindenhatóvá tette a királyságot az államban Richelieu bibornok, a nagy államminiszter. Megtörte a nemesség hatalmát és a protestánsok függetlenségét. Leromboltatta a hűbéri erősségeket, a tartományok kormányzóinak nagy hatalmát a minisztertől függő intendánsok kinevezésével kisebbitette, a parlamentekbe saját embereit ültette. A protestánsoktól elvette váraikat, de egyebekben érvényben hagyta a nantesi edictumot

Külpolitikájában a cél Franciaország tekintélyének az emelése s a Habsburgház hatalmának a megtörése. Mint láttuk a 30 éves háború folyamán tervét megvalósította.

XIII Lajos nem szerette Richelieut, de kénytelen volt belátni, hogy nála jobban senki királyságát nem képviseli. Richelieu teljesen azonosította magát az állammal, de magát mindenben az állam érdekeinek rendelte alá. Hiába akarták megbuktatni az anyakirályné, a király fivére s a nemesség számtalan összeesküvése, Richelieu mindig diadalmaskodott. A királyné száműzetésben halt meg, az összeesküvő nemesek pedig a vérpadon végezték életüket. Még halálos ágyán is a vérpadra küldötte a király ifjú barátját Cinqmarst s társát De Thout.

A pénzügyeket bár teljesen rendbe nem hozhatta,

de lendületet adott a francia irodalomnak s kiműveltette a nyelvet a tőle felállított akadémiával.

XIV. Lajos (1643—1715) és Mazarin. XIV. Lajos kiskorúsága alatt Richelieu politikájának az örököse Mazarin bibornok volt. Mazarin a Richelieutől kijelölt nyomokon haladt a belügyek, valamint a külügyek vezetésében egyaránt. Legyőzte a *fronde* ot a nemesség utolsó fegyveres kísérletét, hogy a királyi hatalmat megtörje. A westfáliai békében megbontotta Németország egységét s ezzel csakugyan tönkretette a Habsburg császárok hatalmát. Győzedelmesen fejezte be a spanyol háborút is a *pyrenaei* békében (1659). A béke értelmében a két ország közt a határt a Pyrenaeek képezik, a mi a hegységen innen esik, az Franciaország birtokába megy át. XIV. Lajos nőül veszi Mária Terézia infansnőt, aki azonban örökösödési jogáról lemond.

Híven képviselte minden téren Franciaország érdekeit, ép azért hatalmát a király nagykorúsága alatt is megtartotta, míg élt. Büszkén mondhatta halálos ágyán, hogy ha nyelve nem is, de szíve francia volt.

XIV. Lajos önkormányzata. Lajos Mazarin halála után (1661) elhatározta, hogy több állam-1661.minisztert nem nevez ki, hanem maga vezeti a kormányt, mellőzi a rendeket, mellőzi a párisi parlamentet. Az államot most már személye képviselte (*L'État c'est moi*), csak hogy az állam érdeke helyett gyakran szeszélyei adták a döntő okot. Uralkodása kezdetén azonban eltalálta a nagysághoz vezető utat, amennyiben ügyesen tudta embereit megválasztani.

Igy a kiváló Colbert-re bízta a pénzügyek, földművelés, ipar, kereskedelem s a tengerészet vezetését. Ez a nevéről elnevezett colbertizmus-sal vagy merkantilrendszerrel jó karba helyezte a pénzügyeket, fejlesztette az ipart és a kereskedelmet. Az ipart védvámok felállításával s új iparágak meghonosításával istápolta, a kereskedelmet az utak megjavításával s csatornák készíttetésével. Gyarmatok alapításával a gyarmatcikkek behozatalát mozgította elő.

Louvois erős állandó hadsereget teremtett meg, egyenruhás ezredekkel és szuronyos (bajonett) puskákkal. A jeles hadsereg élén kiváló vezérek állottak: Condé, Turenne, Luxembourg, Vendôme, Catina. Vauban a várakat építette, Lyonell a külügyeket vezette.

Lajos első és második rablőháborúja. Európa a hosszas háborúban kimerült, mindenki a békét óhajtotta, de Lajos erős hadsereg és teli kincstár birtokában nyugodtan nem maradhatott. Háborúkra tüzelte őt határtalan dicsőségvágya. Ezeket az egyéni szeszélyből indított háborúkat nevezzük rablőháborúknak.

1668. Első háborújában (1667—1668) neje jogán a spanyol Németalföldet akarta elfoglalni IV. Fülöp halála után. Turenne Németalföldet szállotta meg, Condé pedig Franche Comté-t foglalta el. E foglalás a kis Hollandia biztonságát fenyegette, a miért is az a hármasszövetséget (Hollandia, Angolország, Svédország) létesítette s Lajost az aachen-i békére kényszerítette (1668). Lajos visszaadta hódításait, de Németalföldön megtartott 12 iparos helységet, köztük Lille-t.

Második háborújában (1672—1678) Hollandián akart boszút állani. Miután minden oldalról elszigetelte, Condé, Turenne s a király vezérlete alatt nagy gyorsasággal szállották meg a kis országot a francia csapatok. S Hollandia elbukott volna, ha Brandenburg, a császár, a birodalom s Spanyolország segítségére nem jönnek, megosztották így a francia haderőt. Egészben véve azonban úgy Hollandiában, valamint Franche-Comté-ban s a Rajnánál Lajos győzött. De szövetségesei, a svédek a brandenburgi nagy választóval szemben csatát vesztek Fehrbellinnél (1675).

1678. Lajos a dolgok ily fordultával kereste a kibontakozást. Diplomáciája felbontotta a szövetséget s a ny mwegeni békében (1678) a két tehetetlen állammal, Spanyolországgal s Németországgal fizettette meg a háboruszkodást. Spanyolország Franche-Comté-t s Németalföldön új 12 helységet engedett át. Németországot a Rajna balpartján érte veszteség.

A brandenburgi választó győzelme dacára is kénytelen volt a svédeknek visszaadni Pomerániát.

Lajos udvara, erőszakoskodásai a pápával, saját alattvalóival s Európával. Lajos híréhez méltó udvart tartott Fontainebleau, Marly, Trianon s a mesés fényű Versailles-ban. Oda gyülekezett a francia nemesség színe, virága, hogy a királyi nap fényében sütkérezzék. A költők s írók mind csak őt dicsőítették. A nagy tehetségek kora ez. Oly írók mint Corneille, Racine, Molière, Lafontaine, Boileau, Fénelon s mások tették kedvelté a francia nyelvet külföldön is. A francia lett nemcsak az előkelők társalgási nyelvén, hanem a nemzetközi érintkezések nyelvén is. Európa szerte uralkodóvá vált továbbá a francia ruházat, szokás s ízlés.

Lajos nem tudott a pápával sem békében megférni. Megszállotta a pápai birtokot, Avignont és a francia papság párisi gyűlésén a pápát sértő határozatokat hozatott. Utóbb azonban e határozatokat visszavonta s politikai okokból a pápával kibékült.

Erőszakoskodását meg kellett érezni alattvalóinak is. A katolikuson kívül nem akart más vallást tűrni országában. Térítettgette a hugenottákat szépszerivel, majd erőszakkal (dragonádok), sőt 1685-ben visszavonta a nantesi edictumot. Több százezerre ment ennek folytán a kivándorlottak száma, aminek az ország ipara s kereskedelme vallotta nagy kárát.

Kitalálta Lajos a módját annak is, hogy miként lehet háború nélkül is foglalásokat tenni. Felállította az úgynevezett reünio-kamarákat (1680—1683), amelyek feladata volt kifürkészni, hogy az utóbbi békékben nyert országokhoz és helyekhez, mely részek tartoztak még valaha. Így Franciához újból szépen gyarapodott. A többi közt így jutott birtokába Strassburg. Európa megrémült, de a császár a török miatt nem mozoghatott, tehát Lajossal 20 évre fegyverszünetet kötött.

A harmadik rabló-háború (1688—1697). A pfalzi uralkodó család fiágon kihalt (1685), az örökség javarésze Lajos tartott igényt e házból származó

sógornője nevében. Ezen újabb erőszakoskodásra a pápa az augsburgi szövetséget (1686) létesítette a császár, Spanyolország és a svédek közt, amelyhez utóbb Angolország és Hollandia is csatlakoztak.

Lajos nem akarta megvárni míg ellenségei felkészülnek, azért hirtelen rátámadt Pfalzra s azt barbár módon pusztítani kezdte (1688). Kissé azonban így is megkésétt a támadással, mert legnagyobb ellensége, Orániai Vilmos ekkor már az angol trónra jutott és épen az ő buzdítására a szövetségesek közös háborút határoztak. Az angol és a hollandi flotta megverte a franciát La Hogue foknál. Ezzel a franciák a tengeren háttérbe szorultak. Szárazföldön azonban a császáriakkal szemben megtartották állásukat a Rajna mentén, Németalföldön pedig Luxembourg egymásután vívta ki Fleurus (1690), Steenkerken (1692) s Neerwinden (1693) mellett a győzelmeket. Lajos a győzelmek dacára a békére vágyott. Országa kimerült s küszbön állott a spanyol örökösödés rendezése. Régi taktikáját vette elő, a szövetséget megbontotta s megkötötte a ryswijki békét (1697). A háború árát ez esetben is a magukat győzteseknek hitt spanyolok és németek fizették meg. A reunioval szerzett birtokok nagyobb részét megtartotta Lajos Németországban, Németalföldön pedig ismét 82 helységet kapott. III. Vilmost azonban elismerte angol királynak.

2. A spanyol örökösödési háború (1701—1714).

II. Károlyban a Habsburgok spanyol ága kihalóban van. Az örökségre jogot formál Lipót császár, ki azt ifjabb fia, Károly számára akarta megszerezni, de igényt tart XIV. Lajos szintén, ki a spanyol trónra unokáját akarta ültetni. A harmadik trónkövetelő meg a bajor hercegnek, József Ferdinándnak a személyében jelentkezett. Mind a hárman a rokonságot használják jogcímnek, amit a következő tábla magyaráz meg.

III. Fülöp spanyol király.

Anna Férje XIII. Lajos	IV. Fülöp	Mária Anna Férje III. Ferdinánd.
XIV. Lajos, M. Terézia	II. Károly † 1700	Margit Terézia, I. Lipót
Lajos dauphin		Mária Antónia Férje Miksa Emánuel bajor választó
Anjou Fülöp		József Ferdinánd.

III. Vilmos a tengeri hatalmak élén osztozkodási szerződést kötött XIV. Lajossal (1698). Ezzel szemben II. Károly összes birtokai örökösévé a bajor herceget tette meg, midőn pedig ez meghalt (1699), Anjou Fülöpöt ismertette el örökösének. XIV. Lajos a hatalmak féltékenységét azzal keltette fel főképen, hogy unokájának reményt nyújtott a francia és a spanyol korona egyesítésére. Angolország és Hollandia ekkor Lipóthoz csatlakoztak, utóbb Portugália és Szavoja szintén (1703). Lajos szövetségesei a bajor és a kölni választók s kezdetben Szavoja voltak. Tehát világháború fejlődött ki, mert nemcsak Európában, hanem a távolindiai és amerikai vizeken is csatáztak, sőt XIV. Lajos szövetségében harcolt nem sokára Magyarország szintén II. Rákóczi Ferenc vezérlete alatt.

Szavojai Jenő, a császári vezér Itáliában kezdette meg diadalmasan a háborút, de Vendome herceg feltartóztatta előhaladásában. Károly főherceg, Lipót fia Portugálián át hatolt Spanyolországba, a hol V. Fülöp királlyal szemben múltó sikereket ért csak el. Az angol whig párt feje, Marlborough herceg Németalföldre vetette magát, győztesen haladt előre s a Duna mellett egyesült Jenő herceggel s itt vívták ki a franciák s a bajorok fölött a höchstätti nagy diadalt (1704). Ugyanezen évben az angolok Gibraltárt foglalták el, a császáriak pedig a fölkelő magyarokat győzték meg a nagyszombati csatában.

I. Lipótot 1705-ben I. József követte a trónon. A szövetségeken ez mit sem változtatott. XIV. Lajost újabb vereségek érték. Jenő Turinnál, Marlborough Ramillies falunál győzött (1706). Magyarországon

alkudoztak a császárral, de ezek a célhoz nem vezettek. A felkelők, hogy szorosabb szövetséget köthes-
senek XIV. Lajossal, Ónodon Józsefet a trónról
letették (1707). Ez azonban nem segített sem a
1708 magyar, sem a francia ügyeken. Jenő és Marlborough
Oudenardnál újabb fényes győzelmet arattak (1708).
Rákóczi a trencsényi csatát veszítette el.

A megalázott Lajos hajlandó volt a spanyol
trónt átengedni Károlynak s vissza akarta adni a
westfáliai béke óta Franciaországhoz került birto-
kokat. De arra a követelésre, hogy unokáját maga
űzze ki Spanyolországból, a legnagyobb erőfeszí-
téssel folytatta a háborút. Jenő és Marlborough
1709 hercegeknek malplaqueti győzelme (1709) azon-
ban a legvásárosabb helyzetbe sodorta Lajost. A
magyar felkelők ügye szintén elhanyaglott. Lajos
ekkor már hajlandó volt pénzt adni unokája kiűzé-
sére, de a győztes vezérek a régi kívánságuk mellett
maradtak.

A megváltozott események megmentették Fran-
ciaországot. Angolországban megbukott a háborút
óhajtó whig-párt. I. József meghalt (1711), a császár
s József birtokainak örököse Károly lett. A nagy
szövetség megbomlott. Marlborough-t visszahívták
az angolok s egyezkedni kezdettek. A franciák győztek.
Mind ezek a békére vezettek.

1713. Utrechtben (1713) megbékült Lajos a császár
szövetségeseivel. A császár s a birodalom csak egy
évi harc után járultak hozzá a békéhez, a császár
Rastadtban, a birodalom a svájci Badenben. (1714).

A spanyol trónt a béke értelmében megtar-
totta V. Fülöp, de a törzsországon kívül csak a
tengerentúli gyarmatok maradtak birtokában.

Angliában elismerték a protestáns trónörök-
lést. Franciaország átengedte Angliának észak-
amerikai gyarmatait (Newfoundland, Új-Skócia,
Hudsonöböl), Spanyolország Gibraltárt s Minorkát.

Szavója Szielliát kapta a királyi címmel, a
melyet utóbb Szardiniával s a szardiniai királyi
címmel cserélt fel (1720).

Károly császárnak jutottak Spanyolország-
nak európai birtokai: Nápoly Szardiniával, Miláno s
a spanyol Németalföld.

Magyarország már e békéket megelőzőleg kibékült a Habsburgokkal. Pálffy János gróf, József fővezére Károlyi Sándor kuruc generálissal kötötte a szatmári békét (1711), amelyben biztosították Magyarország alkotmányos különállását s a vallás szabad gyakorlatát.

3. Kísérletek az egységes osztrák monarchia megalapítására.

I. Lipót (1657—1705), I. József (1705—1711),
III. Károly (1711—1740).

A 30 éves háború Németország tönkretételével megsemmisítette a Habsburgház hatalmának az alapját. Hatalmuknak támaszát másutt kellett tehát keresniök. Feltalálni vélték ezt családi birtokaiknak Ausztriának, Csehországnak s Magyarországnak szervezésében. Franciaország mintájára egységes, abszolút monarchiává akarták a különböző részeket egyesíteni. Csehország a 30 éves háború folyamában már úgyis az örökös tartományok sorába lépett, a töröktől agyonkínzott Magyarországról pedig azt hitték, hogy az ellenállani már nem képes, miután Erdély nem támogathatja. A virágzó Erdélyt katonai és pénzügyi tekintetben tönkretette II. Rákóczi György, mikor a lengyel koronát akarta megszerezni (1657). A paffit Erdélyben a török s nem a rendek akarata ültette a fejedelmi székbe. Bécsben örültek Erdély meggyengülésének, de nem a nyakukba zúduló török háborúnak. A kitört háborúban győztek ugyan a császári hadak Szent-Gotthárdnál, mégis a sérelmes vasvári békét kötötték (1664).

1664.

A Magyarországra káros béke az eddig mindig hűfőurakatisa szövetkezésbekergette s Wesselényi nádorral élükön idegen segítséggel akarták megmenteni hazájokat. De a nádor halála után zátonyra jutott a tervezett felkelés. Idő előtt jutott a bécsi kormány tudomására, Zrínyi Péter, Frangepán és Nádasdy a vérpadon múltak ki vállalkozásukért.

A bécsi kormány egyszerre akart most célhoz jutni. Üldöztette a protestánsokat s a gyanúsakat a pozsonyi vértörvényszéknél, a kurucoknak

a leverése után pedig egyenesen felfüggesztette az alkotmányt (1673). A *mpri gent* nevezték ki a tartomány első kormányzójának. A bécsi kormány öröme azonban csak addig tartott, míg Thököly Imre, a „kuruc király“ sikereit nem aratta. A nemzet lecsendesítésére kénytelenek voltak akkor a soproni országgyűlésen (1681) visszaállítani az alkotmányt.

Annyi ígélet és eskü megszegése után nem hisz már a magyar, Thököly a török szövetségében teljesen ki akarja szorítani a németet az országból. Már-már 1683. Bécset foglalta el a hatalmas török sereg, midőn Szobieszký, a lengyel Hunyadi diadalával a 16 éves felszabadító háborút nyitotta meg. (1683). 1686-ban Budát foglalták el a keresztény seregek. Badeni Lajosnak zalánkeméni (1691) s Szavojai Jenőnek zentai (1697) diadalai után pedig a Temesvidék kivételével az egész ország felszabdult a kar- 1699. lovici békében (1699).

A felszabadítás szomorú következményei voltak Erdély elfoglalása, az eperjesi vértörvényszék, az 1687. pozsonyi országgyűlésen az aranybula záradékának az eltörlése s a fiág örökösödésének az elfogadása s Kollonics központosítási törekvései. Mind hiába a nemesi nemzetnek s az ország szabadságának a megsemmisítése még ezúttal sem sikerült. A nemzet fegyvert fogott a megsértett szabadság védelmére s dicsőségben s bűban egyaránt gazdag szabadságharcát vívta a halhatatlan emlékü II. Rákóczi Ferenc vezérlete alatt. A szabadságharcot 1711. befejező szatmári békét (1711) nem a nemes fejedelem szándéka szerint kötötték ugyan meg, de biztosította ez azt, amiért küzdöttek: az alkotmányt s a vallásszabadságot.

Új korszakot nyit meg e béke, nemzet és fejedelem kezdik egymást megérteni. A kölcsönös bizalom gyümölcsei III. Károly korában az ország igazgatásának s igazságszolgáltatásának a rendezése kormányiszékek felállításával (kir. kancellária, kir. kamara, helytartótanács, kir. tábla, kir. kuria). Ugyan-

csak Károly uralkodása alatt állítják fel az állandó hadsereget s hozzák be az állandó adót. (1715).

A fegyverek szerencséje nyugaton és keleten egyformán új területekkel gyarapította a Habsburg-birtokokat. Amott az utrechti béke adta a Habsburgok kezébe a már említett birtokokat, emiatt pedig a török háborúkat (1716–1718) befejező passarovici béke juttatta kezökbe nemcsak a Temesvidéket, hanem Boszniát, Szerbiát s Oláhország nyugati részeit is. 1718.

Ennyi szerencse mellett az busította Károlyt, hogy kivüle a Habsburg-családból egy férfi sem él már. Élete feladatául tehát azt tűzte ki, hogy leányának, Mária Teréziának biztosítja koronáit. Az örökös tartományokban a „pragmatica sanctio“-nak nevezett házi törvény bealkalmazásával elérte azt. Magyarország az 1722/23. országgyűlés 1. és 2. cikkeiben szintén elfogadta a nőág örökösödését s Magyarország és Ausztria elválaszthatatlanságát oly kikötéssel, hogy Magyarországot külön, saját törvényei szerint kormányozzák királyai s leteszik a koronázási esküt. Továbbá, hogy Károly, József s Lipót leányutódai lépnek csak az örökösödés szerint az ország trónjára. Szóval az örökösödési törvény personalunionál egyebet nem létesített a két állam közt.

A pragmatica sanctio elismertetése vitte bele Károlyt Európa minden ügyes-bajos dolgába. Háborúskodott s alkudozott, csak hogy leányától örökségét senki elvitatni ne próbálja. Elmulasztotta azonban a legfőbb biztosítékokat hagyni leányára, a teli kincstárt s az erős hadsereget. Sőt a Habsburg-monarchia gyengesége épen halála előtt tűnt ki második török háborújában (1737–1739). A belgrádi békében előbbi hódításait a Temesvidék kivételével mind visszaadta a töröknek. A hibás politikának s a szerencsétlen háborúnak nagy okai a magyarok mellőzése a kormányzásban s a hadvezetésben (Pálffy János).

Az elmondottakból kitűnik, hogy amennyire annyira sikerült a Habsburg-birtokok egyesítése, bár nem egészen a bécsi kormány tervei szerint. Magyarország megőrizte önállóságát. Az örökös tartományokban az egységes szervezet ugyan megtörtént, de hiányzott abból minden életrevalóság.

4. Oroszország emelkedése.

A 13. század óta Oroszország tatár iga alatt nyögött. A felszabadítást a középkor végén III. v. Nagy Iván kezdte meg és IV. v. Rettegetes Iván (1533–1584) fejezte be. Megalapították ezek az ország egységét s a tatárok, svédek s lengyelek rovására területét gyarapították is. 1598-ban a Rurik dinasztia kihalt, azonban új zavaroknak lett forrásává. A már-már beálló osztozkodásoknak Romanov Mihály trónralépte vetett véget (1613). Ő és közvetlen utódai megerősítették az államot, sőt utat nyitottak a nyugati kultúrának. A modern Oroszország igazi alapjait azonban.

Nagy Péter (1682–1725) cár rakta le. Ázsiai jellegű országát európaivá akarta alakítani. A genfi Lefort s a skót Gordon segédkeztek neki. Majd maga járta be az európai országokat, hogy a nyugati műveltséggel s a rendezett állam kellékeivel megismerkedjék. Hollandiában a hajóépítést, másutt a kormányzást, katonaság szervezetét, művészetet s ipart tanulmányozta. Országát megnyitotta a külföldi művészek, tudósok, iparosok, tengerészek s katonák előtt. A tapasztaltakat otthon ezek segélyével értékesítette. Ráerőszakolta népére az európai műveltséget, bár nála is csak külső máz volt az, lelkét át nem hatotta.

Terve ellenzőit a legnagyobb erőszakkal törte meg. A fegyveres nemességet, a strelicéket lázadásuk kétszeri leverése után feloszlatta s helyükbe európai módon szervezett ezredeket állított. A kormányzást a nemesség kezéből kivette s a tőle kinevezett hivatalnokokra bízta. A kinevezéseknél a tehetséget vette tekintetbe s nem a születést. A papság hatalmát is megtörte, midőn magát az egyház fejének nyilvánította. Egyházi hatalmát a szent szinódus utján gyakorolta.

De az európai államok sorába csak az esetben léphetett be Oroszország igazán, ha azokkal közvetlenebbül érintkezik. Tenger kellett neki. Péter e tekintetben is kijelölte utódainak a politikáját, nem

ugyan írásban, hanem saját törekvéseivel. Célul a Balti- és a Fekete-tengerek partvidékeinek a megszerzését tűzte ki s ezt részben már maga megvalósította.

Az újítások ellenzéseért saját fiát, Alexeit is halálra kinoztatta. Fia halála után kivívta a cárok ama jogát, hogy utódaikat maguk nevezhessék ki.

5. Svédország mint nagyhatalom.

A harminc éves háborúban Svédország nagyhatalmi rangra emelkedett. Gusztáv Adolf leányának Krisztinának (1632–1654) kiskorúsága alatt Oxenstierna vezette az államügyeket. Amidőn maga kezdett uralkodni, hamar beleunt, azért lemondott rokonának, a Zweibrückeni Károly Gusztávnak a javára.

X. Károly (1654 – 1660) II. Rákóczi György erdélyi fejedelemmel Lengyelország felosztására szövetekezett, mert a Wasa-házból származott lengyel király őt elismerni nem akarta. Győzött, de a megalakult szövetség (Dánia, Lengyelország, Brandenburg, Poroszország, Lipót császár) országa védelmére kényszerítette visszavonulni. A magára maradt Rákóczit a lengyelek és tatárok megverték, Erdélyt pedig a török dúlta fel. X. Károly a háború folyamán hirtelen elhalt, mire fia, a kiskorú

XI. Károly (1660–1697) nevében az államtanács 1660. az olivai békét kötötte meg, amelynek értelmében Svédország minden birtokát megtartotta. Károly pedig amint felserdült arra használta a békét, hogy a trónt örökössé tette családjában, továbbá megalapította XIV. Lajos példájára az abszolút királyi hatalmat.

Az északi háború (1700–1721). XI. Károlyt hőselkü fia XII. Károly követte a trónon. Ifjúságát arra akarták felhasználni a szomszédok: Dánia, Orosz- és Lengyelország, hogy egykori birtokaikat visszavegyék Svédországtól. Károly nem ijedt meg, hanem nagy gyorsasággal ellenségeire tört. Dániát a traven-dali békében a szövetségből kiállani kényszerítette, azután pedig a Narvát ostromló N. Pétert verte le (1700). A gyors győzelmek után Lengyelországba hatolt, ahol II. Ágostot letétette és

Leszczinszki Szaniszlót (1704–1707) emeltette a trónra. Az altranstádi békében (1706) maga II. Ágost is kényszerült elismerni Leszczinszkit királynak.

Hosszú lengyelországi tartózkodás után gondolt csak Péter cárra, aki az éveket okosan használta fel. Megvetette lábát a Keleti-tenger partvidékén s megalapította Szent-Pétervárt, az új fővárost, továbbá európai módra erős hadsereget szervezett. Péter így teljesen felkészülten fogadta Károlyt, aki még azt a hibát is elkövette, hogy Mazepának, a kozák hetmannak a hívására Ukrainába vonult. Péter itt 1709. Pultavánál (1709) a kitáradt s éhségtől gyötört svéd sereget teljesen megsemmisítette. Károly Törökországba menekült s Benderben vonta meg magát.

A pultavai ütközetben elbukott a svéd nagyhatalom s helyét Oroszország foglalta el.

Károly még nem vesztette el minden reményét, a szultánt sikerült bevennie az Oroszország elleni harcba. A nagy vezir az orosz sereget a Pruth 1711. mellett körülfogta (1711), de Katalin cárnétól megvesztegetve Pétert futni engedte, miután ez Azovot visszaadta. Károly még ezek után is 3 évig maradt Törökországban, csak midőn hírül vette, hogy a trónról akarják letenni, lovagolt Magyarországon és Bécsen át Stralsundba (1714).

Ekkor már újból szövetkezett ellenei Svédországnak külföldi birtokait mind elfoglalták. Károly népének akarata ellenére tovább háborúskodott. Norvégia elfoglalásával szándékozott veszteségét kárpótolni, de Fridrichshall határvár alatt életét vesztette (1718).

Halála után a nemesség ragadta kezébe a hatalmat s a háborúnak a békekötések egész sorával (Stockholm, Nistädt) vetett véget. Svédország németországi birtokaiból csak Wismar és Elöpomerania egy része maradtak meg még egy ideig. Abba a hatalmi állásba jutott az ország, amelyben a nagy Gusztáv Adolf előtt volt.

A hatalom nélküli koronát Károly ifjabb nővére férjének, Hessen-Kasseli Frigyesnek juttatták (1720).

6. A porosz hatalom megalakulása.

A mai Poroszország a brandenburgi választófejedelemségből s a porosz hercegségből alakult.

A brandenburgi örgrófság az Elba és Odera között kezdetben az anhalti, majd a wittelsbach-i s 1373 óta a luxenburg-i ház birtokában volt. Az aranybulla a választófejedelemségek közé sorolta. Zsigmond császár 1415-ben a választófejedelemséget adósságai fejében Frigyes nürnbergi várgrófnak adományozta. Ez idő óta a Hohenzollern dinasztia tagjai birtokukat folyton gyarapították 1618-ban a porosz hercegséget örökölték. **Frigyes Vilmos** (1640–1688), a „nagy választófejedelem“ szerencsés háborúival keleten és nyugaton egyaránt birtokokat szerzett így keleten Hátsópomerániát, a Rajna mentén Clevet, Poroszországot pedig Lengyelországtól függetlenítette. A Hohenzollernnek politikája ezentul oda irányult, hogy három részben fekvő birtokait egyesítsék.

A „nagy választó“, ki a porosz nevet rettegetté tette, nem feledkezett meg állama belső jólétének fejlesztéséről sem. Különösen a hugenották befogadásával emelte az ország iparát.

Utóda III. Frigyes pompakedvelő fejedelem volt, ki a fejedelmi méltóságot XIV. Lajos példájára minél nagyobb fény kifejtésében találta. Hiúsága nyugodni nem engedte, míg nagy áldozatok árán el nem ismerte őt Lipót császár porosz királynak. 1701-ben Königsbergben maga tette saját s neje fejére a koronát az úrasztaláról. A koronázás emlékére alapította a fekete sasrendet („Suum cuique“). Mint király az I. Frigyes (1701–1713) nevet viselte.

A fiatal állam szerencséjére a fukar I. Frigyes Vilmos (1713–1740) követte, ki megszüntette az udvar fényét, megvonta a kegydíjakat s minden téren a legnagyobb polgári egyszerűséget honosította meg. A tudományok és a művészetek kevésbé érdekelték őt (Tabak-kollegium), de annál több gondot fordított a katonaság szervezésére. Nyerseségével szilárdságot adott az államkormányzatnak. A nagy hadseregnek s teli kincstárnak pedig jó hasznát vette fia Nagy Frigyes.

7. Az angol parlamentáris monarchia kialakulása.

A két első Stuart abszolutisztikus törekvése. Erzsébetet az angol trónon I. Jakab (1603—1625), a skót király követte, ki minden törekvését a korlátlan királyi hatalom megalapítására fordította. Azért csatlakozott a püspöki egyházhoz, mert ez dogma gyanánt hirdette a fejedelmi hatalom isteni eredetét, („ha nincs püspök, nincs király“). Ime a példája annak, hogy református országban is szövetkezett az egyház s a trón a közszabadság megrontására.

A korlátlan királyi hatalommal szemben a parlament saját jogaira hivatkozott, minderre azonban Jakab nem adott semmit. Így parlament, puritán és katolikus egyaránt ellenségévé vált. A katolikusok a lőpor-összeesküvést (1605) szőtték. Két parlament pedig tervét, az angol s skót unio létesítését hiúsította meg. Ezek mind nem riasztották vissza attól, hogy a nemzet akarata ellenére veszni hagyja vejét, pfalzi Frigvest.

I. Károly (1625—1649) atyja politikájának a követése miatt mindjárt uralkodása kezdetén érezte a megnövekedett ellenzék haragját. A ki és beviteli vámok szedését a parlament nem uralkodása tartamára, hanem csak egy évre szavazta meg. Károly ezt s egymásután még két parlamentet oszlatott fel, de a harmadik feloszlattatása előtt kierőszakolta a jogkérvényt (Petition of rights) (1628), amelyben az önkényes adókimetések és az elfogatások ellen tiltakozott.

Károlyt a jogkérvény nem tartotta vissza attól, hogy mintegy 10 évig (1629—1640) parlament nélkül kormányozzon. Mindenben Strafford grófra s Laud érsekre hallgatott. Laud érsek a püspöki egyházat uralkodóvá akarta tenni Skótszágban is, de a skótok fegyvert fogtak. Károlynak pénz kellett a „lázadók“ leverésére s minthogy a törvénytelen adók nyílt ellenszegüléseket vontak maguk után, összehívta a rövid parlamentet (1640). Ez a sérelmek orvoslását sürgette, azért Károly feloszlatta. Midőn azonban serege a skótokkal nem boldogult, összehívta a hosszú parlamentet.

A hosszú parlament (1640—1649) perbe fogta Straffordot, halálra ítélte s kivégeztette. Ugyancsak vérpádon végezte be életét később Laud. Az abszolutizmus eszközeinek e bukása után egyre másra újabb s újabb jogokat csikart ki a parlament a királytól. Őt vádolta az ír katolikusok felkeléseért is. A király megsokalta a nagy ellenállást, azért az ellenzék 5 tagját személyesen akarta elfogni, de kudarcot vallott. Boszusan távozott hát Londonból s fegyverkezett. A fegyverkezésben követte a parlament. Így azután a királpártiak, a „gavallérok“ s a parlament hívei, a „kerekfejűek“ közt kitört a harc. Az első években a királyi seregek győztek, de midőn Cromwell Olivér s az independensek kezébe került a vezérlet, a hadi szerencse megfordult. A király Cromwellnek naseby-i (1645) győzelme után a skótokhoz menekült. A skótok azonban jó pénzért kiadták a parlamentnek, mire a Cromwelltől megfisztított csonka parlament halálra ítélte s leűttette a király szentelt fejét (1649).

1640.

1645.

1649.

Bátor halála volt az, mely a királyságot népszerűvé tette Angolországban.

Az angol köztársaság (1649—1660); Cromwell. A király kivégeztetését nagy zavarok követték a három királyságban. Írország és Skótország fegyvert fogtak a királyság érdekében s az előbbi katolikus vallása védelmére is. Angolországban a puritánok s az independensek akartak erőszakoskodni, mint azelőtt velők erőszakoskodtak. Cromwell a zavarok közepette is megállta helyét. A skótokat és az íreket leverte s Írországban uralkodóvá az angol nyelvet és a reformált vallást tette. Angolországban a csonka parlamentet feloszlatta s az újonnan összehívott parlamentben mind a három királyságot képviseltette. Ezzel megalkotta azt az uniót, amelynek létesítésén a Stuartok hiába fáradoztak. A parlament hozta a törvényt, Cromwell, a Lord-Protector végrehajtásukra ügyelt. Cim nélkül valóságos királya volt a három országnak.

A belső jólét megteremtése mellett kifelé szintén tekintélyes állást vívott ki Angliának. Uralkodása alatt Anglia újból a protestantizmus védőjeként lépett fel. Spanyolországtól elvette Dünkirchent. Francia-

ország barátságát kereste, még a távol Erdély is itt kereste bajainak az orvoslását.

A h a j ó z á s i t ö r v é n n y e l Anglia tengeri nagyhatalmának alapjait rakta le. Hollandiát, amelynek ez nem tetszett, leverte s a tengeren lassanként háttérbe szorította.

Cromwellt „a legnagyobb fejedelmet“ a lord-protektori méltóságban fia, R i k á r d követte (1658), ki csak 8 hónapig maradt méltóságában. Maga belátta, hogy nem az uralomra termett, tehát letepte a hatalmat. A hatalom ekkor M o n k tábornok kezébe került, ki a helyzetet a királyság visszaállítására használta fel. A hosszú parlamentnek Monktól összehívott tagjai minden kikötés nélkül hívták meg a trónra a lefejezett király fiát.

II. Károlyban (1660 – 1685) jellemtelen, pazarló s feslett erkölcsű király foglalta el a trónt. A multból nem tanult, atyja példájára szintén korlátlanul akart uralkodni. Hogy pazarlásaira ne kelljen a parlamenttől pénzt kérnie, Dünkirchent eladta XIV. Lajosnak s azonkívül a francia politika támogatásáért évi zsoldot húzott tőle. Ugyancsak szembe helyezkedett a parlamenttel a katolikusok támogatásával, kiknek javára a „Tűrelmi rendeletet“ adta ki. A parlament erre a „Test acta“-val felelt.

A parlamenttel való újabb viszály csak növelte az ellenzéket. Az ellenzék egyenesen arra törekedett, hogy Károly öccsét, a katolikus Jakabot a trónöröklésből kizárja. E párt a „wigh“ s vele szemben a „tory“ állott.

1679. Az udvar az ellenzéket a Habeas Corpus aeta („az én házam, az én váram“) kiadásával akarta lecsendesíteni, de kevés sikerrel. Sőt az udvar újabb visszaélései összeesküvést idéztek elő, azonban felfedezték s elnyomták.

A király halála mint várták, nem nyújtotta a szabadulást. Érvényesült a születési jog s elfoglalta a trónt a katolikus **II. Jakab** (1685–1688). Jakab a korlátlan uralom helyreállítására s a pápával való kibékülésre tett kísérletet, továbbá betelepítette a jezsuitákat. Ezek oly elégedetlenséget keltettek a nemzetben, hogy midőn a walesi herceg megszületett, a wigh és tory párt egyesült és meghívta a trónra Jakab vejét, a református O r á n i a i Vilmost.

III. Vilmost (1689—1702) s nejét Máriát a dicsőséges forradalom csak akkor emelte a trónra, midőn kiadták a Jogkiáltványt (Declaration of rights). Ez a törvény teljesen kialakítja Angliában a parlamentáris kormányformát. Ott a király uralkodik s kormányoz a neki és a parlamentnek egyaránt felelős miniszterium. Különválasztották a királyi udvartartás költségeit (civillista) az államháztartás költségeitől. Behozták a sajtószabadságot s uralkodóvá tették Vilmos akarata ellenére a püspöki egyházat.

V. A fölvilágosult abszolútizmus Kora (1740—1789).

Ezen elnevezés alatt azt az időt értjük, midőn a fejedelmek a XVIII. század bölcséleti, jogi és államtudományi íróinak a hatása alatt népeiknek a javán munkálkodtak. A jogok mellett kötelességeket is ismernek. Belátják, hogy nem a milliók vannak az ő kedvükért, hanem ők vannak a milliók kedvéért. Az állam első tisztviselőinek tartják magukat s mint ilyenek az állam összes lakóinak a boldogításán fáradoznak s nem csupán egy osztályén. A csak jogokat élvező osztályokra (nemesség, papság) kötelességeket iparkodnak róni. Viszont a csak terheket viselő osztályok helyzetén pedig könnyíteni próbálnak.

1. Az osztrák örökösödési háború (1740—1748).

VI. Károly császár halála után mindjárt kitünt, hogy az ő diplomáciai alkudozásai teljesen hiábavalók voltak. A hatalmak elfelejtették ígéreteiket, amelyeket Károlynak tettek. Alig hogy Mária Terézia a pragmática sanctio értelmében elfoglalta Magyar- és Csehország trónját és átvette egyéb birtokai kormányzását, az örökségre áhítozók rögtön jelentkeztek. Károly Ágost bajor választó az egész örökségre igényt tartott, de mert ezt a saját erejéből el nem nyerhette, szövetekezett a franciákkal. A porosz király s a szász választó szintén támogatásukról biztosították. Így hamar megtörtént az

osztzkodás. A bajor kapja Ausztriát, Csehországot s a császári méltóságot, a szász választó Morvaországot, a franciák Belgiumot, a porosz király Sziléziát, a spanyolok és a szárdok az olasz birtokokat.

1741. A támadást Nagy Frigyes porosz király kezdte meg, ki megszállotta Sziléziát s az osztrák sereget tönkre verte Mollwitznál (1741). A sikeren felbátorodott francia-bajor seregek Ausztriát és Csehországot foglalták el. Károly Ágost ekkor a cseh királyi koronán kívül elnyerte a császárit is. Ugyanez időben az egyesült spanyolok és a szárdok Milánót vették birtokukba.

Ennyi veszedelem közepette mindenki fejét vesztette, csak Mária Terézia nem. Mária Terézia a koronázási országgyűlésen együtt lévő magyar rendekhez fordult segítségért. A rendeket a bizodalomra határtalan lelkesedés szállotta meg, amely tettekben nyert kifejezést. Az 1741–42. években a nagy pénz- és élelmiszer áldozaton kívül mintegy 80 ezer katonát küldöttek a harctérre. Frigyesse a gyakorlatlan seregek nem mérközhettek, amiért Mária Terézia, hogy legalább tőle szabaduljon, a borszlói békében (1742) Szilézia nagyobb részét átengedte neki. A többi ellenség azonban rögtön megérezte a magyar segítséget. A francia-bajor seregek nemcsak Csehországból vonultak ki, hanem a császártól Münchennel egyetemben saját országát is elvették Nádasdy magyarjai. A másik csapást a franciák Dettingennél (1743) az angol-holland „pragmatica sereg”-től szenvedték. Nádasdy huszárjai a vereség után a Rajnáig szorították őket. Ekkor a szászok és a szárdok kibékültek.

Frigyes a győzelmek után Szilézia birtokát féltette, miért állítólag a császár védelmére újból fegyvert fogott. Győzött, de minthogy a császár halála után ennek fia, Károly Tódor megbékült, Frigyes is letette a fegyvert (1745). A bajor választó visszakapta országát, Frigyes megtartotta Sziléziát. Mindketten megígérték ennek a fejében, hogy a császárválasztásnál Mária Terézia férjére szavaznak.

A háború a Rajna vidékén és Németalföldön, nemkülönben a franciák és angolok közt a tengeren még három évig tartott s az a a c h e n i békével vég-

zódott. (1748). A felek minden hódítást visszaadtak, csak Mária Terézia engedte át még Parmát és Piacenzát Fülöp spanyol hercegnek. 1748.

A magyar segítség tehát nem csak az örökséget tartotta meg, hanem még a császári méltóságot is visszaszerezte a családnak. A császári méltósággal azonban ismét veszendőbe ment a remény, hogy a Habsburg-birtokok súlypontja Magyarország lesz.

2. A hétéves háború (1756—1763).

Mária Terézia, ki Sziléziát nem tudta feledni, Frigyes ellen szövetségbe vonta Francia-, Orosz-, Svéd-, Szász és Lengyelországot. Frigyeset egyedül az angolok segítették pénzzel, kik a franciákkal már a tengeren háborúskodtak. A szárazföldön tehát Frigyes úgyszólván egyedül vívta a hétéves háborút csaknem egész Európával. A midőn a szövetségről értesült, Szászországra rontott s a szászokat saját hadseregébe sorozta. Daunnal szemben Kolinnál (1757) azonban már vereséget szenvedett. A nehéz napok pedig csak most következtek. Három oldalról szorongatták a francia, az osztrák és az orosz seregek. Frigyes megállta a helyét, egymásután leverte ellenfeleit: Rosbach, Leuthen és Zorndorfnál. De a következő évben (1758) Kunersdorfnál az egyesült osztrák és orosz seregek oly óriási csapást mértek rá, hogy már öngyilkossággal foglalkozott. Mégis talpra állott. Ujabb győelmekkel köszörülgette a csorbát. Azt azonban meg nem akadályozhatta, hogy a magyar huszárok meg ne sarcolják Berlint.

Végső romlással fenyegette az 1761. év, midőn az angolok megvonták a segélypénzt. Megmentője Erzsébet cárnő lett halálával, mert utóda III. Péter Frigyes pártjára állott. Bár ennek rövid uralkodása után az orosz csapatok nem tudták, hogy mitévők legyenek, Frigyes megelégedett semleges magatartásukkal. Burkersdorfi győzelmével visszaszerezte Sziléziát s Mária Teréziát az alkudozások megkezdésére vette rá. A hubertsburgi (1763) béke a birtokokra nézve a háború előtti állapotokat állította vissza.

1763.

A hétéves háború megvetette Poroszország nagyhatalmának és Anglia tengeri túlhatalmának az alapját. Ausztriát megalázta, Franciaországnak pedig hanyatlását idézte elő.

3. Nagy Frigyes beluralma.

II. Frigyes (1740—1786) a háborúkat követő békét népeinek a boldogítására fordította. Eljárásában a felvilágosult uralkodók mintaképe volt. Mindenben csak saját akaratát követte, miniszterek tanácsára nem szorult. Atyját pusztán az egyszerű életmódban s a takarékoságban utánozta, minden másban ellentéte volt annak. Francia neveléséből kifolyólag szerette a szellemes társaságot. Ép ez adja az egyik okot, amiért ifjú korában atyja durva környezetéből megszökni akart. Elfogták és börtönnel lakolt merészségeért.

Mint uralkodónak a legtöbb gondot a nagy, állandó katonaság fenntartása adta. A szigorú fegyelem tartása mellett azonban nem feledkezett meg a tisztek szellemi képességeinek a kiműveléséről sem.

Országga gazdagságát mocsarak kiszáritásával s homokbuckák beültetésével fokozta. Az ipart az idegenek betelepítésével, gyárak alapításával s védvámok felállításával s monopoliumok osztogatásával mozdította elő (merkantil rendszer.)

Könnyített a jobbgyság helyzetén, javította az igazgatást és az igazságszolgáltatást (Landrecht). Vallási dolgokban a türelem jellemezte, még a más-honnan kitiltott jezsuitákat is megtűrte.

Intézkedései némi hibájok dacára is hasznára voltak államának, alattvalóinak szeretetét azonban nem, legfeljebb bámulatát tudta kiérdemelni.

4. Mária Terézia és II. József reformjai.

Mária Terézia háborúi újólag kimutatták a Habsburgok monarchiájának a gyengeségét. Be kellett látniok az uralkodóknak, hogy a gyengeség a biratokok szervezetlenségében rejlik. Mária Terézia (1640—1780) és fia József (1780—1790) ép azért azok szervezéséhez láttak. Reformjaikban mindketten felvilágosult uralkodóknak mutatták magukat.

A szervezésben célul a központosítást tűzték ki. Keveset törődtek azzal, hogy ez a központosítás ellenkezik Magyarország közjogi állásával. Mária Terézia Bécsben az államtanácsot szervezte s ennek rendelt mindent alája. Ő síma kézzel bánt a magyarokkal, azért látszólag a magyar kormány-székek függetlensége megmaradt, tényleg azonban nem. A magyarok észre sem vették, hogy az uralkodónő finom diplomáciája mint teszi idegenné a főnemességet s mint csempészi be az idegen szellemet a köznemesség soraiba is (Terezianum, testőrség). Ebben ők a királynő jóakarátát szemlélték.

Tényleg a jóakaratói lehetetlen tőle elvitatni az ország szellemi és anyagi ügyeinek az előbbrevitelében. Új püspökségek alapításával, az egyetem kibővítésével, jogakadémiák s az erdészeti akadémia felállításával s a közoktatásügy szervezésével (Ratio Educationis) a magyar nép kiművelésén munkálkodott. Az országban a közbenső vámsorompók lerombolásával, vizek szabályozásával, a jobbágy helyzetének javításával (Urbarium) s Fiuménak az országhoz való csatolásával pedig anyagi helyzetén akart javítani. Persze a legéletbevágóbb ügyeket rendeletek alakjában adta ki. Az országgyűléssel karöltve nem intézkedhetett, mert ez folyton akadékoskodott, de meg elveivel és szándékaival sem egyezett meg az országgyűlések tartása. Határozott törvénysértőnek azonban még sem akart látszani, az adókat a rendek ellenére nem emelte, Kárpótolta magát a sérelmes vámrendszer behozatalával, mely Magyarországot gyarmati helyzetbe süllyesztette az osztrák iparnak és a kereskedelemnek felvirágoztatása céljából.

Intézkedéseiben bár Nagy Frigyeszt tekintette követendő példának, azt az eredményt, amit ez elért, nem érthette el. Az osztrák igazgatásból még Ausztriában is hiányzott az élet, nem erősített az, hanem talán még gyengített.

II. József szakított anyja finomabb modorával, ő az egyenes utat választotta. Erős kézzel ragadta meg a kormányt, hogy megalkossa az egységes monarchiát, melyben azonos legyen a nyelv s műveltség, egyforma az igazgatás és igazságszolgáltatás. Meg sem koronáztatta magát magyar királlyá, nehogy

esküje gátolja reformjai megvalósításában („Kalapos király“).

Egyházi intézkedései, a kolduló szerzetek eltörlése, az ügyek Rómába való felebbezésének az eltiltása, a placetum regium stb. nagyobb visszatetszést nem keltettek. Sőt türelmi rendelete egyenesen megnyugtatólag hatott. De annál inkább kitört az elégedetlenség, midőn a megyei s a városi önkormányzatot megszüntette s az országot 10 közigazgatási kerületre osztotta. Fokozódott az elégedetlenség, midőn a német nyelvet tette hivatalos nyelvvé s Bécsbe vitette önállóságunk jelvényét, a szent koronát. Most már humánus intézkedései is megütközést keltettek. Aggódo szemmel nézték még a jobbágyok is a föld fölmérését s a népszámlálást.

Uralkodása végén szerencsétlen török háborúja elégedetlen népeinek mozgalmát idézte elő, midőn pedig szerencsésebbre fordult, a külhatalmak féltékenykedésére adott okot Betegágyán kellett belátnia, hogy népeit nem boldogokká, mint akarta, hanem boldogtalanokká tette. Azért visszavonta rendeleteit s a magyaroknak megígérte az országgyűlés tartását.

Az utóbbi ígérletét csak fivére II. Lipót (1790—1792) valósíthatta meg. Összehívta ez az országgyűlést és szentesítette a hozott törvénycikkeket (1790—91). Legfontosabb a X. cikk, amely hangsúlyozza, hogy Magyarország semmi más országnak alávetve nincs s amelyet csak saját törvényei szerint lehet kormányozni.

A kormányzásban jártas Lipótnak sikerült megbékéltetni a belgákat is, nemkülönben a féltékeny hatalmakat a szisztovai békében (1790).

Maradt minden a régiben s így az „Egységes Ausztria“ megalkotása nem sikerült.

5. Oroszország. II. Katalin.

Nagy Péter halála után egy ideig a cárok a pártok játéklabdái voltak a szerint, a mint az ó vagy az új orosz párt kerekedett felül. Egyik cár rendesen a másik holttetemén át lépett a trónra. Végleg diadalra jutott az új irány II. Katalin trónraléptével.

II. Katalin (1762—1796) III. Péternek erős akaratú, de laza erkölcsű neje, férjét félévi uralkodás

után börtönbe záratta s maga foglalta el a trónt, anélkül, hogy arra csak a legkisebb jogcíme is lett volna. A felvilágosult uralkodók sorába tartozott, bár a felvilágosult eszmékkel inkább kacérkodott, hogy port hintsen Európa szemébe (Potemkin falvak). Egészen véve azonban uralkodása Oroszországra jótékony hatással volt. Sokat tett országának szellemi, de különösen anyagi felvirágoztatására. Javitotta az igazságszolgáltatást és közigazgatást. Enyhítette a jobbágyok sorsát. Előmozdította a polgári elem gyarapodását. Iparnak és kereskedelemnek lendületet adott. A tengerészet fejlesztésére és a hadsereg erősítésére különös gondot fordított.

Külső politikája oda irányult, hogy magának Törökországgal és Lengyelországgal szemben szabad kezet biztosítson.

Két török háborújában „beteg emberré“ tette a törököt. Az elsőt (1768—1774) bezáró kucsuk-kainárdsi békében Oroszország számára szabad hajózást kötött ki a török vizeken; függetlenített a krimi és a kubáni tatárokat; Moldvát s Oláhországot visszaadatta fejedelmeiknek s az ottani keresztény lakók protektora Oroszország lett. A második háborút (1787—1792) Krim bekebelezésével és II. József császárral való szövetekezéssel készítette elő. Az ezt befejező jassy-i béke a Dnyepert tette meg a két birodalom határául.

6. Lengyelország bukása.

Lengyelország első felosztása (1772). Lengyelországban 1572-ben kihalt a Jagello dinasztia s az ország választó királysággá alakult át. A legkülönbözőbb dinasztiák tagjai versenyeztek ettől kezdve a lengyel koronáért. Alkalmul szolgált ez arra, hogy a nemesség mind több jogot csikarjon ki a választásoknál, úgy hogy a királynak úgyszólván semmi hatalma sem maradt. Egyetlen nemes a liberum veto jogával hatalmasabb volt, mint maga a király. A nemesség féktelenkedéséhez hozzájárult a középosztály hiánya s a pórok elnyomott állapota. Az ennyire súlyedő ország kellett, hogy a kapzsi szomszédok zsákmányává legyen.

- III. Ágoston halála után II. Katalin kegyeltjét,
 1763. Ponia tovszki Szaniszlót választotta meg (1763).
 A gyenge jellemű ember a trónon is Katalin bábja
 maradt. Célját érte el így a cárnő, semmi akadálya
 nem volt annak, hogy a zavart növelje a szerencsétlen
 országban. Jó alkalmul kínálkozott a dissidensek
 mozgalma, midőn ezek a katolikusokkal egyenlő
 vallási és politikai jogot követeltek. II. Katalin és
 II. Frigyes támogatásával megnyerték a kívántakat.
 Igen ám, de a katolikusok vallásuk védelmére
 Barban konfederációt kötöttek, a királyt letették
 és fegyvert fogtak. Kiütött a polgárháború. Orosz
 csapatok lepték el az országot és levertek a konfe-
 derációt. A győzelem után pedig II. Katalin Porosz-
 ország és Ausztria hozzájárulásával megtette a
 1772. szerencsétlen ország első felosztását (1772).
 Oroszország kapta a Duna és a Dnyepertől
 keletre fekvő területeket; Ausztria Lodo-
 meriát és Kelet-Galiciát; Poroszország pedig
 Nyugat-Poroszországot Thorn és Danzig
 kivételével. Minden másban megmaradtak a régi álla-
 potok, szóval megmaradt az anarchia.

Lengyelország második (1793) és harmadik (1795) felosztása. A nemesség jobbjelzelmű tagjai belátták a régi alkotmány fentartásának káros voltát, azért Poroszország jóindulatát és az orosz-török háborút az alkotmány megváltoztatására használták fel. Az új alkotmány értelmében Lengyelország örökösödési királysággá lesz a szász dinasztia uralma alatt. Törvényt hoz a nemesi országgyűlés, de a nemesség elveszti a liberum veto-jogot. Végrehajtja a törvényeket a király az államtanáccsal (1791).

- E józan reformok megmenthették volna az országot, ha az oroszokkal szövetkezett t a r g o v i t z i konfederáció a régi alkotmány fentartását nem követeli. Az új alkotmány híveit így levertek és Oroszország Poroszországgal egyetértve, elfogadtatta a grodnoi országgyűléssel a második felosztást
 1793. (1793). Poroszország megkapta az említett városokat Dél-Poroszországgal, Oroszországnak pedig Lithvánia, Volhynia és Podolia jutottak.

Az orosz zsarnokoskodást megunt nemesség egyesült ugyan a következő évben, de már későn. K o s-

ciuszko vezérlete alatt a leghősiesebb ellenállást fejtették ki, hazájokat azonban meg nem menthették. A maciejovicei vesztett csata sírba döntötte Lengyelországot. Az először osztozkodott három hatalom megosztotta a még meglevő részeit Lengyelországnak (1795).

1795.

Sajnálatos példáját nyújtja a szerencsétlen ország története annak, hogy a túlzott szabadság mint tehet tönkre egyeseket és országokat egyaránt.

7. Az északamerikai gyarmatok szabadságharca.

Angolország a hajózási törvény életbeléptetése óta az egész világot behálózta gyarmataival. Kelet-Indiában a keletindiai társaság lassankint az egész félsziget ura lett. 1857-ben azonban a társaság birtoka a koronára szállott. 1877-ben Viktória királynő az India császára címet vette fel.

Ausztráliának aranyban való gazdagsága a XVIII. század végétől kezdve szintén több és több gyarmatost vonzott, úgy hogy az állam kénytelen volt a gonosztevők odaszállítását beszüntetni.

Az angol forradalmi időszak Észak-Amerika keleti partvidékeit is ellátta települőkkel. A vallási és politikai üldözöttek egyaránt lakóhelyét találtak ott. Államok keletkeztek demokratikus alkotmánnyal. A törvényt a birtokosok megbízottai hozták. A végrehajtást pedig az állam, magánosok vagy társulatok képviselői eszközölték, aszerint, hogy kié volt a föld.

A legtöbb államban a politikai szabadság mellett a vallásszabadság elve is érvényesült.

Az anyaállam tiszteletben tartotta a gyarmatok politikai szabadságát, de annál inkább kihasználta őket gazdasági tekintetben. Az uralkodó merkantil rendszer értelmében iparukat és kereskedelmüket elnyomta. A gyarmatokat arra valóknak tekintette, hogy az anyaállam iparának és kereskedelmének piacot nyújtsanak.

A gyarmatosok megnyugodtak ebben, mert hisz az anyaállam több nagy háborúban megvédelmezte őket. Midőn azonban a hét éves háború befejezése

után az angol parlament, amelyben ők képviselve nem voltak, bélyegadót vetett ki rájuk, annak fizetését megtagadták. A kormány ugyan ezt visszavonta, de vám alá vetette a teát, üveget s a papírt. A gyarmatosok ekkor megegyeztek, hogy megvámolt árut nem vesznek. S hogy az elvet megmentse, Boston kikötőjében három hajó teaszállítmányt a tengerbe szórtak. A kormány megtorlással élt, Boston kikötőjét elzáratta s Massachusetts alkotmányát felfüggesztette. A 13 állam saját jövőjét látta a megbüntetett állam sorsában, azért a philadelphiai kongresszuson az anyaállammal megszakitotta az összeköttetést. Erre kitört a szabadságharc (1775).

1776. Az amerikaiak élén az önzetlen Washington György állott. Kezdetben, ha elhatározó győzelmeket nem is vívtak, de megállták helyüket az oda-küldött angol katonasággal szemben. Ez elég volt, hogy önmagukban bízzanak. Az 1776. év júl. 4-én kimondották a 13 állam függetlenségét.

A megpróbáltatás pedig még csak ezután következett a fiatal köztársaságra. Az angolok felfogadott német zsoldosokat küldöttek Amerikába. De az amerikaiak is segítséget kaptak. Franklin Benjaminnek sikerült a franciák rokonszenvét megnyerni, úgy, hogy önkéntes csapatok siettek a szorongatottak védelmére. A saratogai (1777) fegyverletétel után pedig Franciaország, Spanyolország és Hollandia véd- és dacsövetséget kötöttek az új állammal.

1783. Szárazföldön, európai, ázsiai s amerikai vizeken egyaránt folyt most már a harc. Tengeren egészben az angolok győztek, de a szárazföldön az amerikaiak. A küzdelemnek a versaillesi béke (1783) vetett véget, amelyben Anglia elismerte a 13 gyarmatállam függetlenségét.

A győzelem után a 13 állam Hamilton Sándor buzgólkodása következtében szorosabban egyesült. S az Egyesült Államok berendezésében először öltöttek testet a XVIII. század bölcselőinek elvei. A legfőbb hatalmat az államban a 4 évre választott elnök s a senatusból és a képviselőházból álló kongresszus gyakorolja. Első elnökül két

időszakon át az érdemes Washingtont választották meg. Így az első szervezés is a nevéhez fűződik. A kongresszus az összes államokat érdeklő ügyekben intézkedik, belügyeiben mindegyik állam független. Minden államban vallásszabadság, sajtó- és szólásszabadság, általános hivatalképesség és teherviselés vált uralkodóvá. Ezek azok az állampolgári alapjogok, amelyek a fiatal államot a világ első hatalmasságává fejlesztették.

VI. A francia forradalom.

(1789—1814.)

1. A francia forradalom előzményei.

A XVIII. század irodalma s annak a hatása. E század irodalmának célja nem a gyönyörködtetés, hanem a társadalom átalakítása. Az ekkor élő francia írók okulva a mult századi angol és holland irodalomból, megtámadják a fennálló intézmények valamennyiét, hogy ezek romjain felépülhessen az új rend.

A régi rend visszaélései s ferde kinövései a legkiválóbb szellemeket hívták a sorompóba.

Montesquieu a különböző alkotmányok tanulmányozására hívta fel a figyelmet. Maga követendő például az angol parlamentáris monarchiát ajánlja, mert a köztársasághoz nagy politikai erények szükségesek. Voltaire szellemes s gúnyos tolla minden létező intézményt a sárba ránt, a nélkül, hogy helyöke valami jobbat ajánlana. Az encyclopædisták az emberi ismereteket felölelő művekben a midőn ostromozták a visszaéléseket, nem kimélték a vallást sem. A vallások tanításaival szemben az anyagelvűséget hirdették. A Quesnay-t követő nemzetgazdák az egyoldalú merkantil rendszerrel szemben felállították a szintén egyoldalú fiziokrata rendszert. Ezek a földre s a földet művelő porosztályra fordították figyelmüket. Legtovább ment Rousseau Contrat Social-jában, ahol teljes társadalmi egyenlőséget, általános szavazatjogot s az egész nemzetnek, tehát az összességnek szuverénitását hirdette.

A említett íróktól hirdetett liberális eszméknek hatása nem maradhatott el. Az elnyomott osztályok helyzetök javításán munkálkodtak. Nem is csoda, amikor a korlátlan királyság túlságosan visszaélt hatalmával a személy (lettres de cachet) és a vagyonbiztonság rovására mindenütt, de különösen Franciaországban. A királyi önkény helyett törvényt kívántak, amelyet a nép és a király együttesen hozzanak. Kivánták a kormányközegek felelősségét és a bíraskodásba a befolyást az esküdtsékek felállításával. A társadalmi korlátok lerontásával társadalmi egyenlőséget akartak. Ne legyen kiváltságos papi és nemesi osztály, amely minden jogot élvez s úgyszólván semmi terhet nem visel. Mindenki fizessen adót és mindenki viselhessen közhivatalt. Kivánták továbbá a munka szabaddátételét, amelyet eddig korlátoztak a céhek, egyedáruságok és kereskedelmi társulatok.

Az említett eszmék és vágyak a bekövetkező forradalmat jelezték. Érezték azt a fejedelmek (felvilágosult abszolutisták) és ügyes miniszterek (Pombal, Aranda) egyaránt. Azért léptetnek életbe reformokat és azért üzték ki a jezsuitákat, mint a régi rend támaszeit, már az általános eltörlés előtt (1773) Portugália-, Spanyolország- és Franciaországból.

2. Franciaország. XV. és XVI. Lajos.

Mig Európa csaknem minden országában iparkodtak a múlt visszaéléseit megszüntetni, addig Franciaországban XV. Lajos (1715—1774) még tetézte azokat. És nélkül pazarolták el a nemzeti vagyont ő és kedvesei (Pompadour, Dubarry) mulatásaikra. Law-nak javítási kísérletei a nemzeti bank felállításával és a papírpénz kibocsátásával a köznyomort még fokozták. A király pedig szerencsétlen háborúival (Rossbach) s a hagyományok szét tépésével, midőn a Habsburgokkal szövetekezett, megsértette a nemzeti büszkeséget is. Maga érezte, hogy ez az állapot sokáig nem tarthat, de úgy gondolkodott, hogy a baj csak nem következik be míg ő él, utóda pedig kerülje ki úgy, ahogy tudja.

Utódában XVI. Lajosban (1774—1792) csakugyan meg volt a jó szándék, hogy a helyzeten javítson, a tiszta jellem s a jóakarat azonban ekkor

már kevésnek bizonyultak. Gyenge akaratú ember léte a pártok közt ide-oda ingadozott s így csak félrendszabályok jöhettek létre. Turgot és Necker elbuktak, még mielőtt valamit tehettek volna. A pénzügyi kormányzat vezetésével újból megbízott Necker a bukásból más kivezető utat nem talált, mint az általános rendigylés egybehívását. A király a tanácsot megfogadta, pedig a gyűlés összehívásával a forradalom vette kezdetét.

3. A nemzetgyűlés (1789. májustól 1791. szeptemberig).

A királyi összehívó rendigylésre szólott, ahol a nemesség és papság 300—300 és a polgárság 600 tagja külön tanácskozott s rendenkint szavazott volna. Miután azonban a király Versailles-ban 1789. május 1789. 5-én megnyitotta a gyűlést, a polgári rend hallani sem akart a rendenkint való szavazásról. Azt kívánta, hogy közösen tanácskozzanak s fejenként szavazzanak. Az idő haladt s a másik két rend csatlakozása csak nem történt meg. Teüni kellett. A harmadik rend Sieyes indítványára nemzetgyűlésnek nyilvánította magát, június 20-án pedig a labdajáték házbán megesküdött, hogy addig fel nem oszlik, míg Franciaországnak alkotmányt nem ad. Szándékától a királyi ülés után sem állott el, mire a király Mirabeau híres szavai után maga parancsolta meg a másik két rendnek a csatlakozást.

Az udvar nemsokára megbánta az engedményeket. Csapatösszevonást ajánlottak a királynak s a népszerű Neckert elbocsáttatták. A reakció híre különösen Párisnak a népszónokoktól fölizgatott népét hozta forrongásba. Ezek megrohanták a Bastille nevű államfogházat, védőit leölték, falait pedig földig lerombolták (július 14). Az abszolutizmus e jelvényével az abszolút királyságot hitték megdöntötnék. S nem csalódtak, a reakció terve megbukott. Neckert visszahívták, a király megjelent Párisban s feltűzte a trikolort (kék, fehér, vörös). A rend fentartására nemzetőrséget alkottak, amelynek parancsnokává Lafayette-t tették meg. Mire a reakció hívei Artois gróffal s Condé herceggel élükön a külföldre mentek s

onnan izgatták a szomszéd hatalmakat Franciaország ellen.

Az alkotmányhozó gyűlés. A párisi események visszhangot keltettek a vidéken is. A pórok a földesurak váraira rontottak s azok saroktornyait rombolták, mint az ő külön Bastille-jöket, sőt imitt-amott már a földesúri családokat kezdték lemészárolni. Ezek a dolgok a gyűlést gyors határozatra készítették. Noailles vikomt indítványára aug. 4. éjjelén a nemesség lemondott hűbéri jogairól, a papság a tizedről, a polgárság pedig minden kiváltságairól. Mindezt megtoldották az általános teherviseléssel s az általános hivatalképességgel s hogy az új alkotmány megalkotásánál irányadók az emberi jogok legyenek, azt annak az élére állították. Kimondották, hogy minden ember szabadnak születik, jogában áll szabadságának fentartása s jólétének a keresése. S az egyesek szabadsága megilleti a társadalomba egyesült embereket is. Ha valamely kormány e szabadságon sérelmet ejt, azt büntetés éri. Röviden a szabadság, egyenlőség és testvériségben nyugvó népföliséget hirdették.

E szép határozatok azonban nem tudták a Párisba csődült sokaság éhségét csillapítani. Okt. 5-én nagyobbrészt asszonyokból álló tömeg ment Versaillesbe, hogy ott kenyeret kapjon. Kapott, de ez már nem elégítette ki. Megtámadta a királyi palotát, bántalmazta a királynét, majd azt követelte, hogy a királyi család s a gyűlés egyaránt Párisba költözködjék. A király is s a gyűlés is engedtek. A gyűlésnek annyiban előnyére vált a Párisban való tárgyalás, amennyiben a reakciótól tartania nem kellett, ám féltő volt, hogy a forradalmi klubok befolyása alá kerül. Ilyen klubokban egyesültek a köztársasági érzelműek. Párisban két ily klub volt, a jakobinusoké és a cordeliereké. A jakobinusok azonkívül fiókklubjaikkal behálózták az egész vidéket.

A nemzetgyűlés többsége ez idő szerint még királypárti, azért mi sem természetesebb, minthogy az alkotmányos monarchiát állítja fel egy kamarás országgyűléssel. Ez hozza a törvényt, de a király vetojával két ülésszakon át (4 év) a javaslatokat

felfüggesztheti. Kormányoz a felelős miniszterium. Igazságot szolgáltatnak a királyi törvényszékek az esküdszékekkel. A képviselők választásánál közvetett választást írtak elő bizonyos cenzus alapján. Az országot, miután a régi tartományi felosztást megszüntették, megyékre osztották. Eltörölték a nemesiséget és a címeket, minden ember polgár. Az egyházi vagyont államvagyonnak nyilvánították. A papokat, akiket a községek választanak, az állam fizeti. S hogy a nyomasztó pénzügyi viszonyokon segítsenek, a papi birtokok ellenértékében papírpénzt, assig-nátákat bocsátották ki.

A király az alkotmányt nyíltan elfogadta, titokban azonban tiltakozott ellene. Közbizalom csak akkor egyszer környezte, midőn a Bastille bevételének az évfordulóján a testvéri ölelkezés ünnepét tartották (1790). A Marsmezőn fényes 1790. ünnepségek közt a király, a nemzetgyűlés tagjai, a megyék és városok képviselői, a nemzetőrség s a nagy számban összesereglett nép megesküdtek az alkotmányra. A lelkesedés közepette ekkor egy jobb jövőnek reménye villant fel, de ez csak csalóka fény volt. A papságnak csupán $\frac{1}{3}$ -a fogadta el a polgári alkotmányt. A nemesség külföldön izgatott, bent a papság, nemesség s maga a királyság ellen a jakobinusok lázítottak. Necker lemondott, Mirabeau, ki a királyság megmentésére vállalkozott, meghalt (1791. ápr.). A király mindenkitől elhagyatva elmenekült (1791. jun.), de Varennes-ben elfogták és visszavitték.

A gyűlés az így megalázott királyságot felfüggesztette, utóbb azonban, midőn a király a befejezett alkotmányra letette az esküt, méltóságába visszahelyezte. Az alkotmányhozó gyűlés ilykép eleget téve feladatának, feloszlott, hogy helyet adjon a törvényhozógyűlésnek.

4. A törvényhozógyűlés (1791. októbertől 1792. szeptemberig).

A törvényhozógyűlésben merőben új emberek ültek össze, mert az alkotmányhozógyűlés túlzott önzetienségből kimondotta, hogy tagjai újból meg nem választhatók. Így történt azután, hogy a vezetést

a köztársasági érzelműek ragadták magukhoz. A mérsékelt köztársaságiak, a girondisták (Brissot, Pétion, Vergniaud) voltak ugyan többségben, de ezek a kezdeményezést a túlzó jakobinusoknak engedték át, kiknek vezérei Danton, Robespierre, Marat, Desmoulins vérbe fürösztötték a nem-sokára kikiáltott köztársaságot.

Európa fejedelmeit megriasztották a francia események, hiszen közös veszedelmők volt a szabad eszmék terjedése. Világosan látták a már megindult eszmemozgalomból is, hogy a forradalom nem marad meg Franciaország határai között. A szabadság minden államban hirdetőkre (Martinovics) s még több követőre talált. A fejedelmek szükségét érezték a védekezésnek. II. Lipót császár a porosz királlyal Pílnitzben találkozott (1791. aug.), hogy a követendő eljárást megbeszéljék.

A pillniti találkozás a gyűlést csak ingerelte. Rendszabályokat hozott az esküt megtagadó papok s az emigránsok ellen, de a király ezeknek a törvényerőre emelését vetojával megakadályozta. Ez a királyt oly gyanúba keverte, mintha az ellenséggel tartana. A girondista miniszterium azért szükségesnek tartotta a háború megüzenését a szövetséges fejedelmeknek. Bár a király ezt megtette, helyzetén még sem javított. A párisi községtanács, hol a túlzók voltak többségben, a jakobinus klubok s Marat lapja, a *L'ami du peuple* nem szüntek meg izgatni a nép szenvedélyeit. Az utca elhitte, hogy a király vetoja akadályozza az ország boldogulásának. 1792. jun. 20-án tehát a csöcselék megrohanta a Tuileriákat s a királyt vetojáról lemondani akarta kényszeríteni. A király azonban a bántalmak dacára mindent megtagadott.

Közben az ellenség a francia határokhoz ért s a braunschweigi herceg kiáltványában minden fegyverest halállal fenyegetett. A kiáltvány s a gyűlés nyilatkozata, hogy a haza veszélyben van új tápot adtak a szenvedélyeknek. A támadást a Tuileriák ellen aug. 10-én megismételték s pedig most már nagyobb sikerrel. A király a gyűlés termébe menekült családjával együtt. A nyomában járó nép követelésére a gyűlés a királyságot felfüggesztette s a királyi családot a Temple-ba záratta.

A történetek után a gyűlés együttmaradásának többé semmi célja nem volt. A konventnek, az új nemzetgyűlésnek összehívását rendelte tehát el az általános szavazatjog alapján. S miután még a kormányt Dantonra és túlzó társaira bízta, feloszlott.

A gyűlés végső idejét egy rettenetes vérengzés tette emlékezetessé. A túlzók Danton szaván indultak, hogy „rettegésbe kell ejteni a királypártiakat”. Megtömték tehát papokkal és nemesekkel a börtönöket, Verdun elfoglalásának hírére pedig szept 2—5. felöltöztették a börtönöket s a foglyokat mind lemészároltatták. A hatás nem maradt el, mert bent a köztársaság ellenei elnémultak. A határokon is fordult a kocka. Dumouriez a valmyi ágyúzással a Rajnához szorította vissza az ellenséget, majd utóbb a jemappesi csatát nyerte meg, mely az osztrák Németalföldet egészen a franciák kezébe adta.

5. A konvent (1791. szept. — 1795. okt.)

A köztársaság kikiáltása; a király halála; a pártok küzdelme. Az 1792. szept. 21-én összeülő konventben már csak köztársaságiak vannak, girondisták és túlzók. Ép azért a konvent első tette a királyság eltörlése és a köztársaság kikiáltása volt. Ezt a király perbefogása követte. A nemzeti szabadság elárulásával vádolta a konvent s egyszersmind ítélkezett felette. Így azután hiába tartotta gyönyörű védőbeszédét Deséze, egy szótöbbséggel (361) halálra ítélték, s az ítéletet 1793. jan. 21-én végre 1793. is hajtották.

A király halála megsokszorozta a köztársaság ellenségeit. Az eddig habozó hatalmak a köztársaság ellenségeihez szegődtek. Vendéekben királypárti mozgalom támadt. A pártok egymást gyanusították. Hogy a belső ellenséget annál biztosabban letiporják, a konvent önmaga mondott le a képviselők sérthetetleniségéről. A végrehajtó hatalmat a 9 tagból álló közjólét-bizottságra ruházták. A gyanusak üldözésére pedig forradalmi törvényszéket állítottak fel. A girondisták törekvése, hogy a köztársaságot mérsékelt mederbe tereljék, hiábavaló erőlködésnek bizonyult. A túlzók vad erélye mindent

eltiport, el magukat a girondistákat is. A párisi község tanácstól felizgatott tömeg követelésére 32 girondistát a konvent kiszolgáltattott. Ezek vérpadon múltak ki, a párt meg szétzüllött.

A konvent hozott ugyan egy teljesen demokratikus alapokra fektetett alkotmányt, de az soha sem lépett életbe. Helyét a rémuralom foglalta el.

A rémuralom (1793—1794). A közjólét-bizottság tagjai élükön Robespierre-el vezetik a kormányt, maga a konvent is csak engedelmeskedik. Az állapotok olyanok voltak, hogy csak a legerélyesebb eljárás vezethetett diadalra. Alig 30 megye nyilatkozott a konvent mellett, a többiben a menekült girondisták ellenforradalmat támasztottak. Az ország déli nagy városai szintén elpártoltak. A határokon minden oldalról ellenség fenyegetett. Rendkívüli eszközöket kellett alkalmazniok, hogy helyökön maradhassanak. Megalkották a gyanúbavételről szóló törvényt s az országot valósággal mozgósított táborrá alakították. Ifjak, férfiak, öregek s nők egyformán szerephez jutottak. Még a rémkormány gyűlölői is fegyvert fogtak a haza szabadságáért. A közlekedést siker koronázta. Az ellenséget a határokról viaszorították. Bonaparte tüzérkapitány ügyessége viaszszerezte Toulont. A vendéi mozgalom szintén veszített hevesességéből.

A rémkormány férfiainak elvitathatatlan érdemök, hogy megmentették Franciaország egységét, de viszont borzalmat kelt az a vérengzés, amit saját honfiak közt Párisban s a vidéken egyformán elkövettek. Corday Sarolta töre, mellyel Marat-t leszurta, a rémuralom szörnyeit munkájokban nem gátolta meg. Nap nap mellett pataokban folyt a vér. Elég volt a név, a legkisebb gyanú, a kivégzettekért hullatott néhány köny, hogy a vérpadra vigyen. Ott vértettek el: a királynő, Mária Antoinette; a király nővére, Erzsébet hercegnő; Egalité Fülöp, orléansi herceg; Bailly, a híres csillagász; Roland asszony; Lavoisier, a kitűnő vegyész; Malesherbes és sok más kiváló egyén.

Közben a konvent néhány reformot valósított meg, amelyekkel a szabadság új idejét kívánta jelezni.

Igy a keresztény naptár helyébe a köztársasági naptárt léptette életbe, a keresztény kultuszok megszüntetése után pedig az észnek emelt oltárt.

Ezek a belső bonyodalmat csak fokozták, sőt a jakobinusok egymásközt is meghasonlottak. Robespierre és társai előbb a jakobinus anarkistákat (Heber, Chaumette) küldötték vérpadra, 1794. utánuk pedig a mérsékelteket (Danton, Desmoulins Camille stb.) A konvent most már maga is azt várta, hogy a vérengzések megszűnnek s valami rendezett kormányforma jő létre. Annyit megtett Robespierre, hogy a konventtel kimondatta egy legfőbb lény létezését s mint főpap tiszteletére ünnepélyt rendezett, de a mérsárlást tovább folytatta. S hozzá a kivégeztetéseket olyan formán tervezte, hogy a konvent egyetlen tagja sem láthatta életét biztonságban, azért thermidor 9-én (1794. jul. 27.) Robespierret és társait hirtelen vád alá helyezték és elítélték. A párisi községtanács még egyszer kiszabadította ugyan őket, de hiába. A konvent a kezébe kerített hatalmat többé nem bocsátotta ki. Másnap Robespierret 21 társával, harmadnap pedig a községtanács 71 tagját végeztette ki s a rémuralmat megszüntette.

A direktorium. A rémuralom bukása után egy ideig a boszú követelte a maga kielégíttetését, lassankint azonban mégis a mérsékelt elvek jutottak diadalra. A börtönök megnyitlak, az életben lévő girondisták visszatértek s a csöcselék uralmát a jómódú polgárság uralma váltotta fel. A konvent új alkotmány kidolgozásához fogott. Megtartották a forradalom nagy vívmányait, de a hatalmat megosztották, nehogy ismét holmi diktatura féle alakulhasson ki. A végrehajtó hatalmat öt igazgató kezébe tették le, a törvényhozást pedig az ötszázak tanácsára és az öregek tanácsára (250) bízták. Kimondották azonban, hogy a két házból álló országgyűlés tagjait $\frac{2}{3}$ -ad részben a konvent tagjai sorából kell választani. Elrendelték azután a választást és feloszlottak (1795 okt. 26.).

Az új alkotmány kidolgozása s kihirdetése sem folyhatott le simán. Két népfölkelés leverésével a jakobinusok uralmát kellett megtörni, harmadízben

(okt. 5.) pedig Bonaparte Napoleon tábornoknak a royalista fölkelőket kellett kartácstűzzel szétszórni.

6. Franciaország harca a régi Európával.

Az első koalíció háborúja (1793–1797).
A pillniti találkozás miatt már 1791-ben megizente a törvényhozó gyűlés a háborút II. Lipót császárnak. A háború azonban fiára, II. Ferencre (1792–1835) maradt örökségképen. Ausztriához kezdetben csak Poroszország csatlakozott, de XVI. Lajos kivégetése után a szövetségbe állottak Angolország, Hollandia, Spanyolország, Szardinia és Nápoly is. A szövetségesek eleinte értek ugyan el némi sikert, a győzelem egészen a francia zászlókat kísérte. A francia seregek megszállották Belgiumot, a Belgium elfoglalását követő diadalok pedig a franciák kezébe adták Hollandiát, amelyet Pichegru tábornok Batavia néven köztársaságá alakított (1795).

A franciák e bámulatos sikerének magyarázatául az szolgálhat, hogy a francia katonákat lelkesítette a szabadság, míg a „koronás zsarnokok” hadseregei nagyon is kényszerűségből harcoltak. De a tulerő még így is leverhette volna a készületlen franciákat, ha a szövetségesek erejüket külön-külön nem fordítják a várak ostromára, hogy az elfoglalt területekkel birtokaikat gyarapítsák s ha Oroszország a szövetségesek háta mögött nem munkálkodik Lengyelország megrontásán.

Az események, továbbá a szövetséges társak meghasonlása s neki magának külön keleti érdekei arra készítették Poroszországot, hogy megkösse a franciákkal a baseli békét (1795), amihez Spanyolország szintén hozzájárult.

1796 Ausztria és megmaradt szövetségesei azonban annál nagyobb erővel készültek a háborút folytatni, úgy hogy igazában csak most 1796-ban indult az meg. A direktorim három hadsereget vetett az ellenség elé. Kettőt Jourdan és Moreau vezérlete alatt a Rajnán küldött át, Olaszországba pedig Bonaparte Napoleont küldötte. Ausztria fővezére, Károly

főherceg a rajnai seregeket viasszaszorította, annál bámulatosabb eredményeket értek el a franciák Olaszországban.

Napoleon nagy ügyességgel szétválasztotta az osztrák és a szárd seregeket s azután egyenkint támadta meg azokat. A szárdinai király a mon-dovii vereség után békét kötött. A magukra hagyott osztrák seregeket Napoleon négy ízben (Lodi) verte le, majd ostrom alá vette Mantuát. Négy új hadsereget küldött a hires vár fölmentésére Ausztria, de mind a négy fölött győzedelmeskedett Napoleon (Arcole, Rivoli), mire Mantua megadta magát. Az osztrákok kiszorultak Lombardiából. A pápa és a kisebb olasz fejedelmek pénzzel vásároltak békét. Ekkor bukott el a velencei köztársaság is. Mindenki meghajolt a 28 éves hadvezér előtt, csak Ausztria készült még újabb ellenállásra. A rajnai seregek előnyomulása s Napoleonnak Bécs felé való haladása azonban őt is előbb fegyverszünetre (Leoben), majd Campo Formio ban (1797) a béke meg-kötésére készítették.

1797.

A béke értelmében Ausztria lemond Belgium és Lombardiáról, de cserébe kapja Velencét, Istriát és Dalmáciát. Beleegyezik, amibe már Poroszország is beleegyezett a baseli békében, hogy kelet felé Franciaország határát a Rajna alkossa. Továbbá elismeri a Lombardiából alakított cisalpi-nai és a Genuából alakított liguri köztársaságot.

Napoleon egyiptomi hadjárata (1798—1799). Szárazföldön a köztársaság minden ellenségét meg-alázta, de nem úgy a tengeren. Anglia úr maradt a vizeken. Napoleon azt gondolta, hogy Angliát gyarmataiban lehet csak megtörni, azért Egyiptomot akarta megszerezni a köztársaságnak. Egyiptom elfoglalása után pedig Indiából készült kiszorítani a kitartó ellenséget. A direktorium a merész tervbe már csak azért is beleegyezett, hogy a félelmetesen népszerű embert Franciaországból eltávolítsa.

Napoleon 35,000 emberrel indult ki a touloni révből (1798 máj). Elfoglalta Maltát, bevette Alexandriát, a pirámisoknál szétverte a mamelukok seregét s megszállotta Kairót. A győ-

zelmek után Egyiptom szervezéséhez fogott, miközben tudósai az ország régiségeit vizsgálatták.

Diadalaiban az angolok győzelme tartóztatta fel, akik a megtalált francia flottát teljesen megsemmisítették az a b u k i r i öbölben. Ezt követte a törökök támadása. Hogy feltartóztassa őket, Sziriába rontott. Hírnevét itt újabb győzelmekkel növelte, a seregében kitört pestis azonban visszatérni készítette Egyiptomba, ahol a törököt A b u k i r n á l még egyszer megverte.

Közben elszomorító hírek érkeztek Franciaországból. A direktorium sem a belső fejtelenséget nem tudta megszüntetni, sem pedig az ujonnan alakult szövetség hadseregeit nem volt képes feltartóztatni. Napoleon hódításai mind elvesztek. Gyors elhatározásra indították e hírek Napoleont. Egyiptomot Kléber kormányzására bízta, maga csekély kísérettel hajóra szállt s szerencsésen eljutott Franciaországba (1799). A nép szabadtó gyanánt üdvözölte hazájában, ami arra bátorította őt, hogy Sieyes és Roger-Ducos direktorok s fivérének Bonaparte Luciannak a segélyével **brumaire 18. államcsinyt** hajtsa végre (nov. 9.). A direktoriumot megbuktatta s helyébe a c o n s u l a t u s i a l k o t m á n y t léptette életbe. Az állam élén e szerint három consul áll. Napoleon az első consul kormányoz, a másik kettő mellette tanácsadóként szerepel.

A második koalíció háborúja. (1799—1802). Franciaország a campo-formioi béke után sem szünt meg hatalmát új területekre terjeszteni ki. Egymásután alakította a római, h'elveciai s a p a r t h e n o p e i (Nápoly) k ö z t á r s a s á g o k a t. A szabad eszmék így mind szélesebb és szélesebb körben terjedtek el. A fejedelmek aggódó szemmel nézték ezt s csak az alkalmat lesték, hogy leverjék a szabad eszméket terjesztő köztársaságot. A jó alkalom érkezett, midőn Napoleon Egyiptomba távozott. Pitt angol miniszternek ekkor nem adott nehéz dolgot szövetségbe vonni Ausztriát, Oroszországot, Nápolyt, Portugáliát és Törökországot.

A szövetségesek egyidőben támadtak Svájcban, Hollandiában és Olaszországban. A franciák a túlnyomó erőnek ellenállani nem tudtak, úgy hogy egymásután omlottak össze az említett köztársaságok.

A franciákat már egész Itáliából és Svájból kiszorították, midőn Napoleon hirtelen visszatérése mindent megváltoztatott.

Az első consultól ajánlott békét Oroszországon kívül más nem fogadta el. Napoleon tehát átkelt a Sz. Bernát szoroson Itáliába s a magyarok vitéz magatartása dacára is megnyerte a marengoi diadalt (1800). Valamivel később Moreau Németországban 1800. Hohenlinden mellett János főherceget verte meg. A kettős győzelem Ausztriával a lunville-i (1801), 1801 a következő évben pedig Angliával az amiensi békére (1802) vezetett. 1802.

A békék értelmében a Rajna balpartja Franciaországé, az ott birtokos fejedelmek Németországban kapnak kárpótlást. A szövetségesek elismerik a visszaállított bataviai, helvéciai, itáliai (cispinai) s a liguri köztársaságokat. Ausztria átengedte Toscanát, a melyet Napoleon Parmával egyesített s belőlük az etruriai királyságot alakította. Anglia visszaadta hódításait. Franciaország visszabocsátotta Egyiptomot a porta tulajdonába s a francia sereg maradványait angol hajók szállították vissza hazájukba.

A consulatusi kormányforma. Látszólag a köztársaság állott fenn Franciaországban, valójában pedig katonai monarchia. Napoleon, az első consul tetszése szerint kormányzott, két consultársa s az államtanács támogatták őt tanácsukkal. A törvényhozás tagjait a 80 jól fizetett tagból álló senatus választotta ki a megyék névlajstromából. A 100 tagból álló tribunatus megvitatta az eléje terjesztett javaslatokat, a 300 tagból álló törvényhozó gyűlés pedig elfogadta vagy elvetette vita nélkül.

Napoleont belső intézkedései kiváló államférfinak mutatják. A közigazgatást központosította. A megyéket igazgató praefectusok és alpraefectusok mind a központi kormánytól függtek. Rendezte a pénzügyeket. Megjavította a törvénykezést, új törvénykönyvet készíttetett (Code Napoleon). Államivá tette a közoktatást. VII. Pius pápával megkötötte a konkordátumot, amelynek értelmében az érsekeket és a püspököket a kormány nevezi ki, a pápa pedig megerősíti.

1802. A bölcs intézkedéseket követő rend s fokozódó jólét, nemkülönben a lunevillei és amiensi békék a nép szeretetét szerezték meg az első consulnak. Az itáliai köztársaság elnökének választotta, a francia népszavazat meg Franciaország élethosszigan tartó consulának ismerte el (1802). A szélső elemek a jakobinusok s a royalisták több ízben összeesküdtek ugyan élete ellen, de a fölfedezett összeesküvéseket Napoleon mindig véresen fojtotta el, sőt még ártatlan vér ontásától (Enghien herceg) sem riadt vissza, csak hogy félelmet gerjessen. Saját trónjának a felállításában nem gátolhatta meg már semmi. A senatus és a tribunatus **császárrá** kiáltotta ki Napoleont s ezt a népszavazat megerősítette (1804). Az egyház volt az első, aki az új császár tekintélyének emeléséhez hozzájárult. VII Pius Párisba ment s Napoleont fölkenete, mire Napoleon magát és nejét megkoronázta (december 2.).

1804.

Napoleon fényes udvara új nemességével, és magas méltóságaival, szigorú etikett-szabályaival, a forradalom előtti időket varázsolta vissza. A forradalom körfutást végezve a monarchiától visszaért a monarchiához. A különbség csak az, hogy az új monarchiában a központi hatalom megerősödött.

VII. A francia császárság.

I. A harmadik koalíció háborúja (1805).

A császárság felállítása után az itáliai köztársaság királysággá alakult, királya lett Napoleon, alkirálya mostoha fia Beauharnais Jenő. Napoleon Elbát és Piemontot Franciaországhoz csatolta, nemkülönben a liguri köztársaságot. Az amiensi békét be nem tartó angol királyi családtól pedig Hannoverát foglalta el. Még többre is készült, szárazföldi sereget akart Angliába átszállítani. A veszélyt pénzével hárította el Anglia. A Napoleon hatalmát már is féltékeny szemmel néző fejedelmeket új szövetségbe vonta. Anglián kívül beléptek ebbe Ausztria, Oroszország, Svédország és Nápoly. Napoleont Spanyolország és több német fejedelem támogatták.

Az új szövetség arra volt jó, hogy újabb győzelmekhez segítse Napoleont. Károly főherceggel Olaszországban Massena szállott szembe, a császár nagy gyorsasággal a Duna vonalára vetette magát. Mack osztrák tábornokot többször megverte, majd Ulmban elfogta. Egy hónap múlva már Bécsbe vonult be, ahonnan az udvar Magyarországra menekült. Közben megérkezett az orosz segítség I. Sándor cár vezetése alatt. Ferenc császár egyesült az oroszokkal. Napoleon Austerlitznél elfogadta a harcot s oly fényes diadalt aratott a három császár csatájában, hogy az oroszok rögtön visszavonultak, Ausztria pedig a kibontakozást kereste. Az angoloknak trafilgári fényes tengeri győzelme meg nem menthette, megkötötte tehát a pozsonyi békét (1805). Ez Ausztriára ismételten területvesztést jelentett. Velence, Istria és Dalmácia az olasz királysághoz kerültek. Németországban sváb birtokairól és Tirolról mondott le. Az utóbbiakkal Napoleon a királyságokká emelt Bajorországot és Württemberget, valamint a nagyhercegséggé alakított Badent gyarapította.

1805.

A semlegességét feladni készülő Poroszországot arra kényszerítette, hogy Hannoveráért cserébe adja Clevet és Neufchatelt. A francia határokhoz közel fekvő birtokaikat így Ausztria és Poroszország egyformán elvesztették s nem gátolhatták Napoleon terveit, melyeket a pozsonyi béke érlelt meg. Ez pedig abban állott, hogy a francia érdekek támogatójává készült tenni egész Nyugat- és Közép-Európát.

A nápolyi Bourbonokat trónvesztetteknek nyilvánította s a nápolyi koronát bátyjának Józsefnek adományozta. Lajos öccsét Holland királyává tette. Sógorának Muratnak a bergi nagyhercegséget, Berthier tábornoknak a neufchateli fejedelemséget juttatta. Fényes címeikkel sem voltak azonban ezek egyebek, mint Franciaországnak praefectusai.

A rajnai szövetség alakításával (1806) megbontotta az ős német-római szent birodalmat. E szövetségbe, amely protektorául Napoleont ismerte el, Ausztrián és Poroszországon kívül csaknem minden német fejedelem belépett. A szövetség hadijerejével Napoleon rendelkezett.

1806. A szövetség megalakulásával azon vette magát észre Ferenc császár, hogy ő olyan császár, a kinek alattvalói nincsenek. Letette tehát a római császári címet (1806) s helyette az örökös tartományait magába foglaló osztrák császári címet használta. Már 1804-ben Ausztria örökös császárljának nyilvánította magát, nehogy Napoleon örökös császárságával nagyobbnak látszassék, mint a régi Habsburg-ház feje. Az új címnek jogilag semmi köze sem volt Magyarországhoz, tényleg mégis szerették hazánkat is beleérteni az osztrák császárságba.

2. Poroszország megalázása.

A kontinentális zár.

A baseli béke óta semleges Poroszország elég esztelenül felvette a harcot a nagy világhódítóval. Bántotta a porosz államférfiakat, hogy Napoleon mibe sem veszi Poroszországot. A nekik ígért Hannoverát Angliának ajánlotta fel. Megkezdették azért a háborúskodást, még mielőtt Napoleon Anglia és Oroszországgal kibékülhetett volna.

1806. A híres francia sereg gyorsan végzett a megromlott porosz haderővel. A jénai és auerstädti kettős ütközetben (1806) az egész porosz főszereg megsemmisült. Az ezt követő zavarban Berlin s a várak hihetetlen gyorsasággal hódoltak meg. III. Frigyes Vilmos Königsbergbe menekült s itt várta be az orosz segílyt. De az eylaui véres ütközet és a franciáknak friedlandi fényes győzelme után (1807) nem volt többé mit remélnie. 1807. A három uralkodónak, Napoleonnak, I. Sándor cárnak és III. Frigyes Vilmosnak a Niemen folyó egy szigetén való találkozása után megkötötték a békét Tiltsitben (1807).

Poroszország a béke értelmében területének felét elvesztette s óriási hadisarcot fizetett, továbbá megígérte, hogy 42,000 embernél többet fegyverben nem tart. Napoleon az Elbától nyugatra fekvő területekből öccse Jeromos számára a westfaliai királyságot alkotta, a régi lengyel területekből

pedig a varsói nagyhercegséget. Ennek ura a szász választó, a ki királyi címmel lépett be a rajnai szövetségbe. A béke titkos pontja értelmében a világuralmon a cár és a francia császár megosztottak s szövetségüket megerősítették az erfurti találkozáson a következő évben (1808). Itt 4 király és 34 fejedelem versenyzett a cárral a tisztelet nyilvánításában.

A poroszországi győzelmek alkalmul szolgáltak Napoleonnak, hogy halálos ellenségére Angliára is rámérje a csapást. Berlinben kiadta a kontinentális zárra vonatkozó rendeletét, amelynek értelmében angol hajó szárazföldi kikötőt meg nem látogathatott. Angliát így kereskedelmének a tönkretételével akarta megrontani. Nehéz dolog volt, mert a népek alig nélkülözhatték már a gyarmatárúkat. Napoleon pedig szigorúan követelte a rendelet megtartását, az engedetleneket keményen büntette. Így Portugáliát francia csapatok szállották meg, ahonnan a királyi család Braziliába menekült. Hollandiát elvette Lajos öccsétől s Franciaországhoz csatolta, ép úgy Franciaországba kebelezte az Egyházállamot. Spanyolországban pedig a királyt és fiát trónjuktól fosztotta meg s a trónra József bátyját ültette, ennek helyébe meg a nápolyi trónra Murat-t tette.

3. Napoleon hatalmának a tetőpontján.

Napoleon nagy hatalma épen úgy, mint a XVI. században a Habsburgoké, vagy a XVII. században a Bourbonoké állandóan veszélyeztette Európa békéjét. Nem csoda tehát, ha Európa fejedelmei annak megingatására állandóan résen állottak. Ausztria fellépésére az alkalmat a spanyolországi események adták meg.

A régi dicsőség emléke felkeltette a spanyolokban az önérzetet, úgy hogy azok Bonaparte József királyságában meg nem nyugodtak. Gerilla háborúkkal annyira hátráltatták a francia uralom megszilárdulását, hogy Napoleon személyesen kényszerült a „nagy armádia“ élére állani. A győzelem még így is oly sok baj árán sikerült, hogy világosan megmutatta Európának, hogy egyedül a nemzeti

hadseregek hivatottak Napoleon hatalmának a megtörésére.

A császár spanyolországi elfoglaltságát használta fel Ausztria a háború megkezdésére. Stadion miniszter alkotmány ígéretével szólitotta harcha nem csak Ausztria, de Németország népeit is. Az ígéretnek ugyan Németországban kevés hatása volt, de így is tekintélyes sereg állott Károly főherceg rendelkezésére. Magyarországon a már hozott áldozatokon kívül fölkészült az inszurrekció, s Tirolból Hofer András vezérlete alatt népfölkelés verte ki a francia-bajor csapatokat.

1809 Mind hiába, Napoleon csillaga még magasan ragyogott, 1809-ben másodszor vonult be Bécsbe s az asperni kudarc után, midőn Jenő alkirály seregét magához vonta, Károly főhercegen fényes győzelmet aratott Wagramnál (jul. 5, 6). Jenő alkirály már előbb szétverte Győrnél az utolsó magyar nemesi fökelést. Stadion megbukott s helyét Metternich és a reakció foglalta el. Az udvar kétségbeesése oly nagy volt, hogy a gyalázatos bécsi békét kötötte meg. Beleegyezett ebben, hogy Napoleon Salzburgot Bajorországhoz s Nyugat-galiciát a varsói nagyhercegséghez csatolja, a Száva tulsó partján levő országrészekből, Istria és Dalmáciából pedig az Illir királyságot alakítsa.

Még nagyobbát vétkezett az udvar, hogy a hű tiroli népet is cserbenhagyta. Hofert Napoleon Mantuában föbelövette s Tirolt újból fölosztotta.

Napoleon a nagy hatalom birtokában az az egy aggasztotta, hogy nem született örököse, de a szerencse még ebben sem hagyta el. Elvált Beauharnais Josephinétől s nőül vette Mária Lujzát, Ferenc császár leányát (1810). Dinasztíája tekintélyének az emelésén kívül elérte ezzel azt, hogy a következő évben (1811) megszületett a várva várt trónörökös, ki a bölcseben a római király címet kapta.

Ekkor állott Napoleon hatalmának a tetőpontján, innen túl kezdődik a hanyatlás.

4. Az első francia császárság bukása.

A nemzetek ébredése. A szabadelvű eszmék emelték Napoleont a hatalom polcára s mégis senki sem volt, ki a trónon többet vétett volna a szabadság ellen, mint ő. Országokkal, népekkel valósággal mint saját tulajdonaival bánt. Darabolta és osztotta őket tetszése szerint. Ezt az erőszakoskodást utóvégre is megsokalták a népek. Öntudatra ébredtek s úgy gondolkodtak, hogy egy nagy hódítónak sem lehet joga ahhoz, hogy őket régi ideáljaiktól, ősi hagyományaiktól megfossza s együvé tartozásukat megbontsa. Azok a népek, akik valami oknál fogva együvé tartozóknak érzik magukat, kell, hogy együvé is tartozzanak. Vagyis Napoleon világuralmával szembeállt a feltámadt nemzetiségi eszme. S egyesült ez a szabadelvű eszmével, amelyből folyólag a népek maguk akarták saját sorsukat intézni. E két eszme az, mely Napoleon világhatalmát összetörte.

Nyilvánulásaikban itt is, ott is szemléljük. A nemzeti lelkesedés adott fegyvert a tirol-i népnek s a magyar nemesi fölkelőknek a kezébe. Ugyanez jelentkezik a spanyol gerilla-harcosok kitartásában, akiket Napoleon teljesen leverni még a bécsi béke után sem tudott, sőt angol segítséggel újult erővel vették fel a harcot. Érvényesítették a franciáktól eltanult szabadságot is az 1812. alkotmányban. S az alkotmányos szabadságtól még jobban föllelkesítve az orosz hadjárat idejében kiszorították a franciákat a félszigetről.

A fölébredt nemzeti érzést erősítették Poroszországban Stein, Hardenberg és Scharnhorst reformjaikkal, Fichte beszédeivel, a költők költeményeikkel. Jahn a nagy küzdelemre tornával edzette az ifjak testét.

Az orosz hadjárat. Az orosz cár a kontinentális zárt nem tartotta meg Napoleon elég rosszkor, akkor szakított a cárral, midőn a népek hangulata már ellene fordult. 1812 tavaszán Németországban magához vonta a csapatokat s mintegy fél millió emberrel nyomult be Oroszországba. Az osztrák (30,000) és porosz (20,000) segédcsatatok délen és

1812

északon mint szárnyak kísérték. A főszereg a szmolen szki és a borodinoi ütközetek után győztesen vonult be Moszkvába (szept. 14). Megkezdődtek a békealkudozások. Napoleon a háborút befejezettnak hitte, pedig még csak most kezdődött. A felgyújtott városban eltöltött 5 hét kárbaveszett. A beálló hideg gyors visszavonulásra készítette (okt. 19). Az orosz csapatok arra az elpusztított útvonalra kényszerítették, amelyen át a bevonulás történt. Valami rettenetes szétzúllése kezdődött meg ekkor a francia hadseregnek. A hideg, éhség s a nyavalyák pusztításaihoz az orosz főszereg s a kozákok csipkedései járultak. A Berezina folyón való irtózatoss átkelesnél utolsó erejét feszítette meg az egykor híressereg. Az orosz határt mindössze néhány száz gárdista lépte át rendben. Napoleon már előbb odahagyta seregét és egyedül futott Párisba, hogy elejét vegye a forradalomnak.

A népek csatája. Még mielőtt az osztrák és porosz kormányok határoztak volna, tábornokaik az oroszokkal beszüntették a harcot. Kevéssel utóbb a porosz közvélemény III. Frigyes Vilmost az orosz szövetségbe kergette (1813). Most már közös erővel folytatta a két hatalmasság a harcot. A porosz király kiadta „Népeimhez” című kiáltványát, amire a poroszok tömegesen siettek a zászlók alá. De közben Napoleon sem fecsérelte el az időt. Ujjonnan szervezett hadseregével s a rajnai szövetség segédcsapataival Szászországban termett, ahol Lützen és Bautzen mellett két ízben diadalmaskodott a szövetségeseken. A győzelmeket fegyverszünet, majd a prágai egyezkedés követte. A békét közvetítő Metternich azonban célt nem ért, megkezdődött tehát ismét a háborúskodás. Csakhogy az oroszporosz szövetséghez hozzácsatlakozott az eddig semleges Ausztria és Svédország is. Angolország pénzzel támogatta a szövetséget. De nem a fejedelmek háborúja ez többé, hanem a népek igazi felzudulása a nagy zsarnok ellen.

Három hadsereget mozgósítottak Napoleon elnyomására: a cseh főszereget Schwarzenberg vezérlete alatt, ahol a három szövetséges fejedelem is tartózkodott, a sziléziai sereget Blücher

vezérlete alatt és az északi sereget Bernadotte, a svéd trónörökös vezérlete alatt. Még egyszer fényes győzelmet aratott a francia császár a drezdai csatában, ezzel azonban a seregek átkelését az Elbe folyón már meg nem akadályozhatta, mert tábornokai mindenütt vesztek. Az egyesült seregek túlerejével kellett tehát felvennie a harcot a **lipcsei** csatában, ahol a három napi küzködés (okt. 16., 17., 19.) 1813. a szászok és württembergiek átpártolása következtében Napoleon hátrányára dőlt el. Folytonos csatározások közt érhetette el a Rajnát. Mainznál átkelt és alkudozott, hogy időt nyerjen. A szövetségesek észrevették, hogy ígéretei nem őszinték, azért miután a szövetséget megújították maguk is, behatoltak Franciaországba. A sok veszély közepette csodákat tett Napoleon lángese. Hatszor győzött a megosztott seregeken, de midőn ezek mindig újabb és újabb csapatokat vontak magukhoz, egyesülésüket meg nem akadályozhatta. A hátuk mögé vetette ekkor magát s a várak őrseit készült magához vonni. És valószínű, hogy még ez esetben is más fordulatot vesznek az események, ha Páris meg nem nyitja kapuit (1814. márc. 31). Így hiába köszönt le fia javára, a szövetségesek a Bourbonokat ültették vissza a trónra. Napoleonnak Elba szigetét adták a császári címmel s 25 millió frank udvartartási költséggel.

A trónt XVI. Lajos fivére XVIII. Lajos néven foglalta el. Ez miután népének valami mérsékeltebb alkotmányt adott, a szövetségesekkel az **első párisi békét** kötötte (1814). Ennek értelmében Franciaország az 1792. határok közé szorult, de kárpótlást nem fizetett. 1814.

5. A bécsi kongresszus. Napoleon 100 nap uralma.

Napoleon alkotásai mindjárt a lipcsei csata után kártyavárként omlottak össze. A hatalmak tehát a párisi béke után a területrendezésekhez fogtak. Bécsbe gyűltek össze kongresszusra, ahol egy cseppet sem bántak másként a népekkel, mint Napoleon, osztozkodás alatt lévő nyájánál egyébként

nem tekintették őket. Megfeledeztek a fejedelmek alkotmányos ígéreteikről, a főcél a régi rend uralmának a helyreállítása volt. A területfelosztásnál a személyesen jelenlévő osztrák és orosz császár, valamint a porosz király legelső sorban saját vágyaik kielégítésére gondoltak. Miután Angolország szárazföldi gyarapodásra nem tartott igényt, a többi apróbb fejedelmeket jutalmazták vagy büntették, aszerint, hogy Napoleonnal szemben miféle magatartást tanúsítottak.

100 napi uralom. A trónjától megfosztott császár Elba szigetéről figyelemmel kísérte az eseményeket. Láta egy részről, hogy a kongresszus Szászország és Lengyelország jövődő sorsában egységre jutni nem tud, másrészt pedig, hogy Franciaországban a Bourbonok uralmával nagyon elégedetlenek. Az ügyek ilyen állása arra a merész cselekedetre készítette, hogy kis csapattal Provence partjain kikössön (1815. márc. 1.). A nép örömmel üdvözölte, az ellene küldött seregek és tábornokok pedig hozzácsatlakoztak. Nem telt bele három hét és Párisban volt, ahonnan a Bourbonok másodízben is megfutottak. A francia népnek alkotmányt adott s a kongresszust békés szándékairól biztosította.

A tanácskozó hatalmak nem hittek neki, hanem rögtön visszafordították a még szét nem oszlott seregeket. A poroszok és az angolok Blücher és Wellington vezérlete alatt oly gyorsan jelentek meg Belgiumban, hogy Napoleonnak alig maradt ideje egyesülésüket meggátolni. Blüchert Ligny-nél megverte s üldözésükre sereget küldött. **1815.** Maga Wellingtont támadta meg Waterloo-nál (jun. 18.) s már viasszaszorította, midőn Blücher poroszai segítségükre jöttek az angoloknak. A remélt győzelem ekkor vereségre fordult. A francia hadsereg teljesen szétbomlott, Napoleon a tengerpartra, Rochfortba futott, hogy Amerikába vitorlázzon. De miután ezt a tervét végre nem hajthatta, az angolok barátságát vette igénybe, akik őt előbb Londonba, onnan pedig Szent Ilona szigetére vitték. Itt fejezte be a nagy világhódító életét angol fogságban (1821. május 5.).

Napoleon visszatérése után Murat Nápolyban szintén mellette fogott fegyvert, de az osztrákokkal szemben csatát veszített s őt magát utóbb a Sziciliából visszatért Bourbonok főbelövelték.

Befejeződött ezzel a mintegy 25 évig tartó nagy világfelfordulás. A két császár és a porosz király újból bevonultak Párisba s megkötötték a második párisi békét XVIII. Lajossal. Ez esetben már szigorúbb feltételeket fogadtattak el, Franciaországot területveszteségek érték, azonkívül nagy hadisarcot fizetett s vissza kellett adni a Párisba hurcolt műkincseket. Még hozzá az ország keleti és északi várait idegen őrség szállotta meg.

A kongresszus főbb határozatai. A bécsi tanácskozások a béke megkötése után fejeződtek be. Megalkották ott Európa új politikai térképét.

1. Ausztria visszakapta Lombardiát, Velencét, Illíriát, Dalmáciát, Salzburgot, Tirolt és Galiciát.

2. Poroszország szintén megkapta régi birtokait a lengyel birtokok egy részének kivételével, amelyek Oroszországhoz kerültek. Kárpótlást nyert azonban a Rajna mentén és kapta Szászország felét, úgy hogy egészben nagyobb és németebb lett.

3. Németországban az apró fejedelemségek beolvadtak (mediatizáltattak) a nagyobbakba, a 300-ból 39 maradt meg. A Napoleontól adott királyi címek megmaradtak, sőt ugyanazt kapott a hannoveri választó, az az időszerű angol király. A 39 önálló terület megalkotta a német szövetséget, amelybe tartoztak német területeik révén Ausztria és Poroszország is. A frankfurti szövetséggyűlésen az elnöklés Ausztria küldöttét illette.

4. Belgium és Hollandia Németalföld királyság néven egyesült és trónjára az Oraniai-ház lépett.

5. Svédország jutalmul kapta a Dániától elvett Norvégiát.

6. Franciaországban, Spanyolországban és Portugáliában visszaállították a régi királyi családok uralmát.

7. Oroszország a varsói nagyhercegség nagyobb részét kapta, mint lengyel királyságot.

8. Anglia megtartotta a gyarmatokban tett hódításokat, köztük Maltát, Cejlont s a Fokföldet.

9. O l a s z o r s z á g b a n visszaállították az Egyház-államot, a szardíniai és a nápolyi királyságokat a régi dinasztikiak uralma alatt. Genuát a szárd király nyerte, Toscanát és Modenát a Habsburgok.

VIII. A legújabb kor.

1. A szent szövetség s az azt követő reakció.

1815. A bécsi kongresszust betetőzték Ausztria, Poroszország s Oroszország fejedelmei a szentszövetség megalkotásával (1815. szept.). Kimondották, hogy egymást testvérekül tekintik s hogy eljárásukat mindenben a keresztény vallás, az igazság, a kegyesség és a béke elvei szabályozzák. Valójában pedig e szép szavak azt jelentették, hogy mindenütt a régi rend uralmát állítják helyre, a szabad eszméket és mozgalmakat a „lelki betegség” e fajtáit, ha kell a szuronyok hatalmával is elnyomják. A szent szövetség mindenese Metternich herceg, Ausztria mindenható minisztere volt.

Európa fejedelmei, a pápa, a szultán s az angol királyon kívül valamennyien hozzájárultak a szent szövetséghez. A szabadelvű eszmék ellen ennél fogva a legvadabb visszahatás kezdődött meg még ott is, ahol az országnak már meglévő alkotmányát a trónjaikra visszaültetett fejedelmek tiszteletben tartani ígérték. Így Spanyolországban VII. Ferdinánd felfüggesztette az 1812. alkotmányt. Franciaországban a rémuralomtól alig különböző „fehér rémuralom” vette kezdetét. Nem kerülhették el a reakciót az alkotmányos Anglia és Magyarország sem. Magyarországon 1812 után 13 éven át az országgyűlést többé nem hívták egybe. Metternich az adót és katonát rendeletek útján szedte be. Az alkotmányt ugyan tényleg nem függesztette fel, hanem egyszerűen túltette magát rajta.

Gondolhatjuk, hogy a népeknek ez a túlságos atyai gondoskodás nem tetszett. Ők a megízlelt szabadságot jónak találták, polgári egyenlőséget s politikai szabadságot akartak. Abban különböztek a fejedelmektől, hogy míg a

fejedelmek a szabadságnak csak árnyoldalait látták, addig a népek épen annak előnyeieért lelkesedtek.

A fejedelmek uralmuk biztosítására minden eszközt jónak találtak, erőszakot, kémkedést s alattvalóiknak a tudatlanságban való tartását egyformán. A sajtót cenzura alá helyezték, a külföldi hírlapok s munkák elől pedig elzárták az országot. S talán a népnek a butaságban való tartása vált volna be legjobban, ha az írók kis serege mindent el nem követ, hogy a lelkekben élő eszmét kiveszni ne engedje. Költemények, színművek, regények burkoltan mind a szabadságra buzdítottak.

Sokan az eszme ezen lassú érlelődését kevésnek tartották. Titkos társulatok alakulnak, hogy erőszakkal döntsék meg a régi rend uralmát. Ilyenek a carbonarik társasága a román államokban, a hetaeria Görögországban, a Burschenschaften Németországban, a naplovagjai, a fekete tű pártbívei, Bonaparte keselyűi Franciaországban, a templomos lovagok s a kaszások Lengyelországban stb. A régi rend bívei ezekkel szemben szintén társulatokat alkottak erejük nevelése céljából, Olaszországban a sanfedistákét, Spanyolországban a hívők seregét, Poroszországban az Adelskettét, Ausztriában a ferdinándi-pártot.

A régi és új rend ilyenformán harcba keveredett egymással. Előbb kaszárniai, korcsmai s egyetemi verekedések vannak napirenden a szent szövetség államaiban, ezeket nagyobb arányú mozgalmak és összeesküvések követik. Wartburgban 1817-ben a reformatio 300-ados évfordulójának ünnepén kitűzték a diákok az egységes Németországnak a színeit s politikai szabadságot követeltek. 1819-ben egy Sand nevű diák leszúrta Kotzebue író, a szent szövetség kémét; Louvel Franciaországban megkéselte Berry herceget. Szinte általánosak a hasonló összeesküvések, a kormányférfiak élete sehol sincs biztonságban.

Az államférfiak kongresszust kongresszusra tartanak, hogy valami egyöntetű eljárásban megállapodjanak. Egyetemeket zárnak be, szigorúbbá teszik a cenzurát, eltiltják a tornát s fokozzák a kémkedést.

Az 1818. a a c h e n i kongresszuson megújították a szent szövetséget s kimondották az „*interventio*“ elvét, vagyis hogy ha valamely fejedelemre alkotmányt akarnak erőszakolni, az segítségül hívhatja fejedelemtársait. Ez ellen egyedül Castlereagh szólalt fel az angol parlamentben, de mivel ekkor még Angolország egyedül volt ezen állásponton, a következő mozgalmakban semmi hatása sincs.

1820. 1820-ban ugyanis S p a n y o l o r s z á g b a n a szabadelvűek kieroszakolták az 1812. alkotmány életbeléptetését. A példa követőkre talált, P o r t u g á l i a szintén alkotmányt vívott ki. O l a s z o r s z á g n a k csaknem minden állama hasonló cél elérésére tört. A Balkán-félszigeten a görög, szerb s román lakosság a török uralom alól akart szabadulni. Így a huszas évek elején fél Európa megmozdult, hogy láncait széttépje. Még az amerikai spanyol gyarmatokra is elragadt a „betegség“. Elváltak az anyaállamtól és független köztársaságokká alakultak (merkantilizmus).

E mozgalmak sikerét gyorsan megsemmisítette az „*interventio*. Az iberiai félsziget szabadelvűinek a leverésére Franciaországot küldötte a szent szövetség. A német mozgalmakat Poroszország fékezte meg. Ausztria Olaszországban csinált „*rendet*“. Oroszország készen állott, hogy Ausztria segítségére menjen. A görög mozgalomba nem avatkoztak bele, mert az a török ellen irányult. A szent szövetség uralmát tehát ismét biztosították a szuronyok. A régi rend erejét jobban éreztette, mint valaha. Ezren és ezren pusztultak el a vérpadon, még többen sinyletek a börtönökben. Metternich parancsának még az Egyház-állam bibornok-minisztere sem mert ellenszegülni.

2. Görögország felszabadulása.

1821. 1821-ben Ypsilanti herceg azt hitte, hogy a hataeria már eléggé előkészítette a talajt a görög szabadságharc megkezdésére, egy kis sereggel betört Moldva- és Oláhországba, de leverték. Ausztriai területre menekült, a hol börtönbe vetették. Moreában s a szigeteken visszhangja támadt Ypsilanti fölkelésének. Borzalmas kegyetlenséggel indult meg a harc

görög és török között. Az európai közvélemény a görögök pártjára állott. A filhellenisták csoportosan siettek segítségükre (Lord Byron), de a török is segítséget kapott Mehemed Ali egyiptomi alkirálytól. E beavatkozás folyománya, hogy a hősileg védett Misszolongi elbukott.

A közvélemény nyomása időközben a kormányokat is hajlandóbbakká tette a segélyadásra, úgy hogy Canning angol miniszter 1827-ben a görögök védelmére szövetségbe vonta Angol-, Orosz- és Franciaországot. A szövetségesek megverték a török flottát Navarinonál s az alkirály fiát Ibrahimot távozni kényszerítették. Ezt követték a francia seregek behatolása Morea félszigetre s az orosz seregek gyors előnyomulása a Balkánon és Ázsiában. 1827.

Az idegen seregek e rohamos előnyomulásának okát abban találjuk meg, hogy a szultán a lázongó janicsárok egy részét lemészároltatta, más részét pedig szétugrasztatta (1826. a janicsárok végnapjai). A birodalom egyetlen haderejét pusztította így el, még mielőtt másikkal pótolta volna. A diadalmas orosz cárt nem is a török ellenállása, hanem a hatalmak féltékenykedése kényszerítette a drinápolyi békére (1829). Oroszország lemondott hódításairól. Oláhország, Moldva és Szerbia szabadon választott fejedelmek uralma alá jutottak, kik azonban elismerték a szultán főhatóságát. Görögország teljesen felszabadult a török uralom alól. Kezdetben Capodistria gróf mint elnök kormányozta, ennek meggyilkoltatása után a már említett három hatalom Ottó bajor herceget ültette a görög királyi székbe (1832–1862). Ottó lemondása után György dán herceg nyerte el a trónt. 1829.

3. A júliusi forradalom és következményei.

Franciaországban 1824-ben XVIII. Lajost testvére, Artois grófja követte X. Eároly néven Bátyja még halálos ágyán is mérsékletre intette, de hiába. A francia nép végleg elvesztette türelmét, midőn 1830. júliusában 1. az épen megejtett kamarai választásokat érvénytelennek nyilvánította, 2. új választási 1830

törvényt rendelt el s 3. a sajtószabadságot felfüggesztette. A párisi nép torlaszokat emelt s három napi sikeres küzdelem után a katonaság is hozzácsatlakozott. X. Károly ekkor lemondott unokája, a chambordi gróf javára, de már késő volt. A kamara egyetértve az ideiglenes kormánnyal az orleansi herceget Lajos Fülöp (1830—1848) néven emelte trónra. Ezzel a polgár- király alkotmányos uralkodása kezdődött meg.

A francia események vonzó hatása nem maradt el. A forradalom megtette körfutását Európában s pedig ez ízben teljes sikerrel Nyugat-Európában.

Belgium elszakadt Hollandiától (1830). Nyelve, vallása, törvényei, történelme mind tiltakoztak a nem természetes házasság ellen. Önálló, alkotmányos királysággá alakult s Lipót szász-koburg herceget hívta meg a trónra (1831).

Angliában a szabadelvű irány haladását jelzik a Test acta eltörlése (1829), az új választási törvény s a rabszolgák felszabadítása. Az arisztokratia megértette az idők intő szövegét, úgy hogy a jövőben lemondott az irányításról s a mérséklés oly szükséges szerepére vállalkozott.

Spanyolországban VII. Ferdinánd halála (1833) után leányának Izabellának és fivérének Don Carlosnak (Karlisták) pártfelei, mint az alkotmányos és az abszolút hatalom hívei küzdöttek egymással. Diadalra az alkotmányosok Izabella ügyét vitték, Don Carlos Franciaországba futott (1840).

Portugáliában Dom Pedro elűzte öccsét, a kegyetlen Dom Miguelet (1834) s a trónra leányát Mária da Glóriát ültette (férje Ferdinánd, Koburg Koháry hg.), a ki az alkotmányt tiszteletben tartotta.

A svájci kantonokban a júliusi forradalom hatása alatt az arisztokratia kormányok megbuknak s helyöket a demokraták foglalják el. Hét katolikus kantonnak a szövetségből való kiválása azonban háborúkat idézett elő, amelyek azzal végződtek, hogy a kantonok szövetséges köztársasággá alakultak (1848).

Lengyelország európai segítség reményében szintén forradalmat támasztott (1830). Rokonszenv

ugyan kísérte a lengyelek függetlenségi küzdelmét, különösen magyar és francia részről, de tényleges segítséget nem kaptak, sőt Ausztria és Poroszország teljesen elszigetelték országukat. Így azután az orosz túlerőnek nem volt nehéz Ostrolenka s egyéb vesztett csaták után elnyomni a hőiesen küzdőket (1831). Az eltiprott országot a cár varsói kormányzósággá alakította, hogy még neve se maradjon meg.

Németországban a mozgalmaknak hevesebb kitörését megakadályozta Metternich, bár néhány államnak így is sikerült fejedelmétől alkotmányt csikarni ki. Azt azonban Ausztria minden ovatossága mellett sem vette észre, hogy Poroszország a vámszövetséggel az egységes Németország megalakulását egyengeti.

Olaszországban a hazafiak Franciaország segítségére számítottak, de csalódtak. Hiába vezette a francia politikát a más államok ügyeibe való be nem avatkozás elve, Ausztriát az olasz forradalmak véres elnyomásától visszatartani nem tudta.

A szabadelvű mozgalmak egészökből gyengítőleg hatottak a szent szövetségre, mert Nyugat-Európa kivált és az alkotmányosság terére lépett.

4. A februári forradalom és következményei.

1848-ban már csak két hatalom ragaszkodott következetesen és oktanul a régi rend fentartásához: Ausztria és Oroszország. Mert bár Közép- és Kelet-Európában a régi rend teste fenmaradt, a szellem már hiányzott belőle. A szabadelvű irány, ha lassan is, de előhalladást tett. Olaszországban a fejedelmek IX. Pius példájára reformokat léptettek életbe, a porosz király 1847-ben kénytelen volt országgyűlést összehívni, amely magához ragadta a törvényhozásnak s a pénzügyek ellenőrzésének a jogát. A szabadelvű eszmék így békés úton is diadalt arathattak volna, ha az olaszországi, svájci és a poroszországi eseményeken neki buzdukt Páris a forradalomba magával nem rántja a fél Európát.

A Guizot miniszterium Franciaországban az ellenzék sürgetése és a nép óhaja dacára következetesen elodázta a reformokat, különösen a választásoknak s a parlamentnek reformálását. Ez

oly elégedetlenséget keltett, hogy Párisban csoportosulások támadtak, különösen a választó lakomák betiltása miatt. Guizot megbukott s Thiers elnöklete alatt szabadelvű miniszterium foglalta el a helyét. De az új miniszterium a féket vesztett népszenvedélyt feltartóztatni nem tudta. 1848. febr. 24-én Páris utcáin megismétlődtek a torlaszok. A nemzetőrség és a sorkatonaság egy része a néphez csatlakozott. Lajos Fülöp megijedt, leköszönt unokája, a párisi gróf javára s elmenekült. A törvényhozó kamrába behatolt nemzetőrség és munkás-nép azonban a köztársaság kikiáltását és az ideiglenes kormány felállítását erőszakolta keresztül. A szocialisták elvei diadalmaskodni látszanak. Párisban munkás műhelyeket állítanak fel, de hamar kitűnik ezek drágasága és célszerűtlensége. Bezárták tehát őket, az emiatt kitört munkásmozgalmat pedig véresen elnyomták s az év végén (dec. 10) Napoleon Lajos herceget a köztársaság elnökévé választották.

A párisi forradalom most még szélesebb körben tette meg körfutását, mint 1830-ban.

Olaszországnak csaknem minden államában diadalmaskodott a szabadelvű eszme. Másrésről megindultak a törekvések Itália egyesítésére. Az egyesítő párt élére Károly Albert a szárdiniai király állott. Sikerült az osztrákokat Velencéből és Milánóból kiszorítani, pusztán a várnégyszög maradt birtokukban.

Németország különböző államaiban nem elégedtek meg a régi rend képviselőinek megbuktatásával, hanem imitt-amott egyenesen a köztársaság megalakítására törtek (Baden). Berlinből IV. Frigyes Vilmos eltávolította a katonaságot, bocsánatot kért és szabadelvű miniszteriumot vezetett ki. A frankfurti szövetségtanács, hogy eleget tegyen a közóhajnak, összehívta az általános birodalmi gyűlést ugyancsak a majnai Frankfurtba. A gyűlés tagjai könnyen túlestek a kormányzó választáson, midőn kormányzóvá János osztrák főherceget választották meg, de annál több akadályba ütköztek a reformok megvalósításánál.

A forradalom szele nem kerülte el a megingat-

hatatlannak hitt Ausztriát sem. Bécs jámbor népe forradalmat csinált s egy nap (márc. 13.) megbuktatta a régi rend gyűlölt oszlopát Metternichet. A császár kénytelenségből alkotmányt adott népének.

Magyarország szintén a februári és a bécsi forradalmak hatása alatt fejezte be 25 éves reformkorszakát. A magyar nemzet ősi alkotmányával dicsekedett, de ez az alkotmány a rendiség szűk korlátait átlépni még mindig nem tudta. II. József centralizáló kísérlete teremtette meg a nemzet értelmesebb részében a reformokra való törekvést. A 1790–91. országgyűlésen azonban ez mindössze egy reformbizottság kiküldésében nyilvánult meg. Ennek a csekély kezdetnek is véget vetettek a francia háborúk s még inkább Metternich ismert politikája. S már már pusztulásba sodorta a nemzetet az elnyomás, a szellemi zárrendszer s a nemzetet elfogó tompultság. Az írók kis serege azonban nemzetünket is felrázta alélttségéből. A XIX. század 20-as éveiben a megyék oly szívós ellenállást fejtettek ki a bécsi kormány alkotmányellenes törekvéseivel szemben, hogy Ferenc király kénytelen volt 1825-ben összehívni az országgyűlést. Itt az 1825–27. országgyűlésen lépett fel „a legnagyobb magyar”, Széchenyi István gróf, ki megmutatta nemzetének az átalakulás útját. Az ezt követő országgyűléseken melléje sorakozott átalakulási korszakunk másik két nagy alakja Kossuth Lajos és Deák Ferenc. Sőt ragyogó dialektikájával s szónolatainak tűzével Kossuth egészen a maga részére hódította a magyar nép szívét. Az 1847–48. országgyűlésen már mint a szabadelvű párt éltető s mozgató lelke, s mint az alsóházi ellenzék vezére szerepelt. Épen a legélesebben ütköztek össze a kormány s a kormánnyal tartó konzervatívek a liberálisokkal az említett országgyűlésen, midőn a februári forradalom híre megmozgatta Európát. Kossuth ekkor elérkezettnek látta az időt, hogy a már kivívott reformokat teljes polgári és politikai szabadság kivívásával tetőzzék be. Népképviselői alkotmányt és felelős, független miniszteriumot követelt Magyarország számára. A bécsi forradalom és Metternich bukása döntöttek az ügyben. V. Ferdinánd (1835–1848) király Batthyány

1825

Lajos gróffal az élén kinevezte a felelős magyar miniszteriumot (ápr. 7.) s kihirdette a szabad-elvű Magyarországot megalkotó törvényeket. (ápr. 11.) A törvények értelmében Erdély egyesült Magyarországgal, megszűntek a rendi kiváltságok s a jobbágyi terhek, ezentul minden magyar egyformán szabad. Az ország törvényeit hozza a népképviselői országgyűlés s végrehajtja a felelős miniszterium.

5. A régi rend utolsó győzelme.

Az 1848-as évek szabadelvű vívmányai nem lehettek hosszú életűek, a régi rend hívei utolsó erejüket szedték össze azok elnyomására.

Károly Albert, a szárdiniai király Radetzkinak custozzai, mortarai s novarai győzelmei után kényszerült fia Viktor Emánuel javára lemondani (1849). Az osztrákok az egész lombard-velencei királyságban visszaállították uralmukat.

IX. Pius az osztrákok győzelmétől megriadva Gaetába futott s az engedményeket visszavonta. Rómában ekkor a köztársaságot kiáltották ki, de a francia csapatok visszahelyezték az Egyházállamba a szent atyát (1849.). Az alkotmányos élet Piemontot (Szardínia) kivéve egész Olaszországban megszűnt.

Az egységes Németország sem születhetett meg. A felajánlott császári méltóságot a porosz király nem merte elfogadni, sőt kiegyezett Ausztriával s a birodalmi gyűlést közös megegyezéssel feloszlatták (1849). Követte ezt a tehetetlen szövetség visszaállítása és a kieroszakolt alkotmányoknak a megszüntetése.

Ausztriában a reakcionárius udvari párt (kamarilla) előbb az örökös tartományoknak engedélyezett alkotmányt vonatta vissza, azután pedig a független Magyarország leigázására tört.

Magyarország a független felelős miniszterium kivívásával az osztrák politikusoknak az egységes Ausztriáról táplált régi ábrándját semmisítette meg. Ebbe a kamarilla bele nem nyugodhatott,

azért kéz alatt a nemzetiségeket bujtogatta fel a magyarok ellen. Ez azonban célra nem vezetett, mert a Kossuth hatalmas szavára talpra állott honvéd sereg leverte a szerbeket s oláhokat, le a Jellasicstól vezetett horvátokat. A Radetzki olaszországi győzelmeiből erőt merített kamarilla erre nyíltan lépett fel. V. Ferdinándot, ki a magyar alkotmányra esküt tett, lemondatta s az osztrák császári trónra az ifjú Ferenc Józsefet ültette (1848. decz. 2.).

A magyarok a róluk, de nélkülök tett intézkedést nem fogadták el, amiért Windischgrätz herceg vezérlete alatt rendes csapatokat küldöttek ellenök. Ezek kezdetben legyőzték a tapasztalatlan honvédeket és 1849. januárjában Buda várába is bevonultak. A győzelmi öröm azonban csak a tavasz nyíltáig tarthatott. A vérkeresztségben megedződött honvédek Görgey, Klapka és Damjanics alatt egymás után vívták ki a hatvani, gödöllői, isaszegi, váci, nagysarlói és komáromi diadalokat. Bem pedig Erdélyt tisztította meg az osztrákoktól.

1849.

A nemzet a győzelmek után jogai elismerését várhatta. Ép az ellenkező történt, a bécsi kormány jogvesztettnek nyilvánította (márcz. 4.). A debreceni országgyűlés a Habsburgok detronizálásával felelt rá s az ország kormányzójává Kossuth Lajost választotta meg (ápril 14.), aki, midőn honvédeink Budát is visszafoglalták (máj. 21.), oda tette át a kormányt.

Kitűnt, hogy Ausztria egymagában kevés a magyar erő megtörésére. Segítségül hívta tehát az orosz. A túlerővel szemben ekkor elbuktunk. Kossuth külföldre menekült, Görgey pedig a fősereg maradványával (25,000) Világosnál Rüdiger orosz tábornok előtt lerakta a fegyvert (aug. 13.).

Az olasz után most nemzetünk érezte meg az osztrák barbarizmust. Irgalmatlan visszatorlás vette kezdetét. Bitó és golyó lett mindazok jutalma, kiket tehetségük a nemzet vezéreivé tett. Az országot részekre osztották és idegen, cseh és német hivatalnokokkal árasztották el. Megvalósult a bécsi kormánykörök régi óhaja: a Habsburgok egységes Ausztriája. Magyarország csupán földrajzi fogalom immár.

6. Az új rend diadala. Nevezetesebb államalakulások.

1867. A reakció 1849 után többé nem kísérlette meg tegyverrel erejét. Ausztria, a régi rend legkitartóbb híve, maga belátta, hogy káros, sőt lehetetlen az oly eszmének útját állani, amelyet az idő maga megérlelt. A csapások megtanították a fejedelmet arra, hogy erélyes külpolitikát csak úgy lehet folytatni, ha saját országaiban a népek elégedettek. Ép azért 1867-ben Deák Ferencnek, a haza bölcsének közbenjárásával létrejött a kiegyezés. Magyarországot némi változtatással az 1848. törvények alapjára helyezték, tehát helyreállították a jogfolytonosságot. Ugyanakkor alkotmányt kapott Ausztria is. A változás a magyar viszonyokban abban történt, hogy Ausztriát és Magyarországot, a két egymástól független államot nem pusztán az uralkodó személye fűzi össze a jövőben, hanem a két államnak vannak közös ügyei is (reál unio). A kibékülést megpecsételte Ferenc Józsefnek magyar királlyá való koronáztatása (jun. 8).

A lassú átmenet az alkotmányos életre megtörtént Európa más államaiban szintén. Úgy, hogy manapság csak Oroszország és Törökország nem élnek alkotmánnyal, bár változások itt is mentek végbe. A hatvanas években Oroszországban felszabadultak a jobbágyok, Törökország pedig 1876-ban papiroson kapott alkotmányt.

Míg így a szabadelvű eszme az alkotmányokat teremti meg, addig a nemzetiségi eszme a magukat összetartozóknak érző népek egyesülésére vezetett. Viszont a Balkán-népek függetlenségi mozgalmában mindkét eszme kölcsönös hatását szemlélhetjük. Legujabban az előbbi század mozgató eszméi mellett nagyobb és nagyobb tért hódít magának a szociális eszme, amely égetően sürgeti a munkáskérdés megoldását.

1852. **Franciaországban** 1852-ben Napoleon Lajos herceg III. Napoleon néven császárrá tette magát. Császársága kezdetén szerencsés kézzel avatkozott bele az európai politikába. Így nagyban hozzájárult tekintélyének az emelésére a krími hadjárat

(1854–56), amelyben a szerencsétlen Törökországot Angliával egyetértőleg kimentette Oroszország karmai közül (Szebasztopol). Kevesebb szerencse kísérte vállalkozását, midőn Miksa osztrák főherceget a mexikói császári trónra hívatta meg. A trónon megtartani nem tudta, legnagyobb bajában magára hagyta, mire ellenségei elfogták és főbelövelték (1867).

Olaszország egyesülése. Az egyesülési mozgalom élére Viktor Emánuel, Szárdinia királya állott. Egyes minisztere Cavour megnyerte a tervnek III. Napoleont s akkor francia segítséggel megkezdették az osztrákok kiszorítását (1859). A magentais a solferinói diadalok egész Lombardiát a kezökbe adták, Ausztria csak Velencét tarthatta meg

1859.

Az Ausztriával kötött béke nem gátolhatta meg, hogy Közép- és Dél-Itália apróbb s nagyobb fejedelmei szintén ei ne bukjanak. Viktor Emánuel északról délre, Garibaldi délről északra haladt szabad csapatával. II. Ferenc, a nápolyi király megfutott, Rómát a pápa birtokában francia csapatok tartották meg. Tehát Velence és Róma s közvetlen környéke kivételével Itália egyesült Viktor Emánuel uralma alatt, ép azért Olaszország királyának nyilvánította magát (1861). Néhány évvel később (1866) az új királyság a porosz szövetségben megszerezte Velencét. A poroszok nagy győzelmével szemben ugyanis az osztrákok custozzai és lisszai diadalai nem voltak elegendők az olasz birtokok megtartására. 1870-ben a francia csapatok kivonulása után olasz seregek szállották meg Rómát is. A király Firenzéből Rómába tette át székhelyét, a pápáé csupán a Vatikán maradt felségjoggal.

1861.

Németország egyesülése. Németországban a gyenge szövetséggel a német nép elégedetlenkedett, erősebb után vágyódott. Erősebb szövetség pedig két nagy hatalommal nem alakulhatott. Előbb-utóbb el kellett következni az időnek, hogy egyik a másikat a szövetségből kiszorítani iparkodik. A két nagy hatalom, Ausztria és Poroszország között a szakításra jó alkalomul kínálkozott a schleswig-holsteini kérdés. Poroszország, midőn az Ausztriától tervezett örökö-

södést nem fogadta el, szántszándékkal idézte elő a háborút. Itália s az északi német kis államok Poroszországgal szövetkeztek, a déli nagyobbak Ausztriával.

1866. Az 1866-ban megindult s gyorsan véget ért háború Moltke tábornok ügyes hadmozdulatai következtében a poroszok elhatározó győzelmével végződött. A königgrätz-sadowai diadal (jul. 3.) után oly rohamosan haladtak a Duna vonala felé előre a poroszok, hogy Ferenc József kényszerült megkötni a prágai békét. Az egyezmény értelmében kilépett a német szövetségből, Schleswig-Holsteint átengedte Poroszországnak s még hadi kárpótlást is fizetett. Bismarck porosz miniszter erre nemcsak Schleswig-Holsteint, hanem Hannoverát, Hessent, Nassaut s Frankfurt városát szintén Poroszországba kebelezte s az észak-német államokat porosz főuralom alatt szövetségbe vonta.

III. Napoleon későn vette észre, hogy a megerősödött Németország kárára lehet Franciaországnak. Ürügyet keresett most már a meggyengítésére. A háborút azonban elég oktanul idézte elő, mert

1870. Sedan nál ő maga is német fogságba esett (1870). Az újonan kikiáltott francia köztársaság a legnagyobb erőfeszítéssel sem tudta Páris bevételét meggátolni.

A német seregek e nagy győzelme lángra lobbantotta a dél-németek lelkesedését, úgy hogy mindjárt az örömmámorban beléptek a szövetségbe s Versaillesban az egybegyűlt fejedelmek I. Vilmos porosz királyt **német császárrá** kiáltották ki

1871. (1871. jan. 18). Így visszaállították a német birodalmat, amelynek területét kikerekítették a franciáktól elvett Elszász-Lotharingiával. S még ráadásul a háboruskodás költségeire 5 milliárd frankot fizettettek a franciákkal.

A Balkán-államok felszabadulása. A krími háború Törökországot csak megmentette, de meg nem erősítette. A „beteg ember” gyengeségét az egykor elnyomott népek függetlenségük kivívására

1861. használták fel. 1861-ben Moldva és Oláhország Románia néven egyesültek s a szultántól való függetlenségükből látszatnál egyéb nem maradt. 1877-ben Montenegro, Szerbia, majd Bulgária támasztottak felkelést. A török erre oly véres vissza-

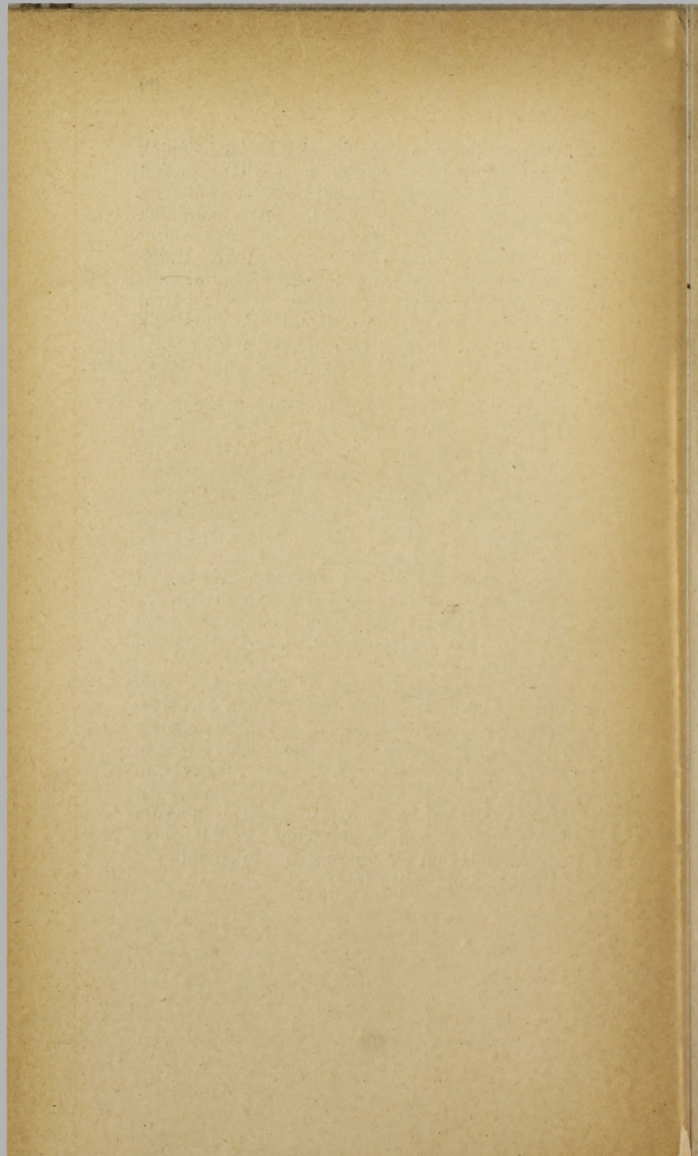
torlást kezdett, hogy a nagyhatalmak közbeléptek s reformokat követeltek. Midőn a szultán ezeket megtagadta, Oroszország megkezdte a háborút. A törökök nagyobb erőt fejtettek ki, mint a hatalmak hitték, az orosz mégis Ázsiában ép úgy, mint Európában győztesen haladt előre. A szultán Angolország közbenjárását kérte, de be nem várhatta, mert az orosz Konstantinápolyt fenyegette, azért a cárral San-Stefanóban békére lépett. A hatalmak azonban ezt el nem ismerték, hanem a berlini kongresszuson (1878) rendezték a Balkán viszonyait. 1878.

A Bismarck elnöklete alatt tanácskozó hatalmak elhatározták, hogy Montenegro, Szerbia és Románia a jövőben független országokként szerepelnek és hogy Bulgáriát a szultántól függő keresztény fejedelem kormányozza, Kelet-Rumélia bizonyos önállóságot kapott. Ausztria-Magyarország pedig felhatalmazást nyert, hogy Boszniát és Hercegovinát megszállhassa, amit meg is tett.

Az ekkor függetlenné lett országocskák azóta folytonos forrásban vannak. Magyarországot mult és jövő politikája egyaránt arra utalja, hogy eme forrási folyamatot ne csak figyelemmel kísérje, hanem egyuttal irányítsa.

A berlini kongresszus óta a következő főbb mozzanatok történtek: 1881-ben Románia s 1882-ben Szerbia nyilvánította magát királyságnak. 1886-ban Battenberg Sándor fejedelem Kelet-Ruméliát egyesítette Bulgáriával. 1897-ben Törökország megfékezte Görögországnak terjeszkedési vágyát, sőt a győztes szultánt boszúja kitöltésében ismét a nagyhatalmaknak kellett megakadályozni. 1901-ben Montenegro fejedelme a „királyi fenség” címet vette fel.

TARTALOM.

<i>I. Az újkor előhírnökei.</i>	Oldal
1. A találmányok. 2. A renaissance. 3. A fölfedezések	3—8
<i>II. A reformáció kora.</i>	
1. A reformáció okai. 2. Luther Márton. 3. Luther tanainak a hatása Németországban. Az augsburgi vallásbéke. 4. V. Károly háborúi. Magyarország. 5. Zwingli és Kalvin reformációja. 6. A reformált vallások terjedése Európa államaiban	8—21
<i>III. Az ellenreformáció kora.</i>	
1. A katolikus egyház. 2. II. Fülöp. 3. A német alföldi szabadságharc. 4. Az ellenreformáció Franciaországban. 5. Erzsébet és Stuart Mária. 6. Az ellenreformáció Magyar- és Németországban. 7. A harmincéves háború	21—35
<i>IV. A fejedelmi abszolutizmus kora.</i>	
1. A korlátlan királyság megalakulása Franciaországban. 2. A spanyol örökösödési háború. 3. Kísérletek az egységes osztrák monarchia megalapítására. 4. Oroszország emelkedése. 5. Svédország mint nagyhatalom. 6. A porosz hatalom megalakulása. 7. Az angol parlamenti monarchia kialakulása	36—53

V. A fölvilágosult abszolútizmus kora. Oldal

1. Az osztrák örökösödési háború. 2. A hét-
éves háború. 3. Nagy Frigyes beluralma.
4. Mária Terézia és II. József reformjai.
5. Oroszország. II. Katalin. 6. Lengyelország
bukása. 7. Az északamerikai gyarmatok sza-
badságharca . . . . . 53—63

VI. A francia forradalom.

1. A francia forradalom előzményei. 2. Fran-
ciaország. XV. és XVI. Lajos 3. A nemzet-
gyűlés. 4. A törvényhozó gyűlés. 5. A konvent.
6. Franciaország harca a régi Európával . . 63—76

VII. A francia császárság.

1. A harmadik koalíció háborúja. 2. Porosz-
ország megalázása. A kontinentális zár. 3.
Napoleon hatalmának a tetőpontján. 4. Az első
francia császárság bukása. 5. A bécsi kongresz-
szus. Napoleon 100 nap uralma . . . . . 76—86

VIII. A legújabb kor.

1. A szent szövetség s az azt követő reak-
ció. 2. Görögország felszabadulása. 3. A juliusi
forradalom és következményei. 4. A februári
forradalom és következményei 5. A régi rend
utolsó győzelme 6. Az új rend diadala. Neve-
zetesebb államalakulások . . . . . 86—99

Figyelemreméltó munkák a
Tudományos Zsebkönyvtárban.

Egyes szám ára 60 fillér.

16. sz. Magyarországi irodalom története. Irta:
Cseh Lajos.

Hű tükrét adja a legfontosabb eseményeknek és közintézményeink fejlődésének a legújabb időkig. A nagy anyaghalmoz hibátlan tömörítése kitűnő kézikönyvvé teszi az érettségi és szakvizsgálatokra készülők kezébe.

37—38. sz. Magyarország őskora.
Irta: *Darnay Kálmán.*

A kő-, réz-, bronz- és vaskorról nyújt világos képet s mint kézikönyv nemcsak nélkülözhetetlen a régészettel foglalkozóknak, de könnyed magyarázataival és másfél száznál több ábrájával lebilincseli a laikus olvasót is. Iskolai segédtankönyvül igen ajánlatos.

100. sz. Magyar művelődés története. Irta:
Dr. Bartha József.

Rendszeres összefoglalásban tárul elénk az állami és társadalmi élet fejlődése, az anyagi művelődés fokozatos haladása és szellemi műveltségünk egész képe, szóval mindaz, amit e tekintetben minden művelt magyar embernek tudnia kell.

147—148. sz. Magyar jelmez és fejlődése
dióhéjban. Irta: *Nemes Mihály.*

E szigorúan történelmi alapon álló és eredeti forrásokból merített képekkel illusztrált munka első sorban képzőművészeinknek, színházainknak és díszítő iparosainknak, másodszorban pedig az érdeklődő nagyközönségnek szolgál útmutató zsebkönyvül.

Figyelemreméltó munkák a
Tudományos Zsebkönyvtárban.

Egyes szám ára 60 fillér.

70—72. sz. Mythologia. Irta: *Dr. Losonczy Lajos.*

A görög, római, egyiptomi, indiai, perzsa, germán, skandináv, szláv és magyar mythoszok teljes gyűjteménye. Kivétel nélkül mindenki számára becses kézikönyv.

116. sz. Görög régiségek. Irta: *Dr. Schmidt Márton.*

A gimnáziumok görög-pótló tanfolyamához kitűnő segédkönyvül szolgál. De igen jó szolgálatot tesz a görög nyelv és irodalom, valamint az ókori történelem tanításánál is.

15. sz. Római régiségek. 2-ik kiadás. Irta: *Dr. Schmidt Márton.*

Nagy gyakorlati érzéssel mindazt kidomborítja, amire a gimnáziumban szükség van. Az érettségire készülő ifjú mindent könnyű szerrel megtalál benne, amit föltétlenül tudnia kell.

165—167. sz. Római és görög régiségekhez képes atlasz. Irta: *Dr. Schmidt Márton.*

Hosszú sorozata a görög-római művészet és művelődés minden fontosabb alkotásának, külön-külön néhány sornyi szöveggel megvilágított képekben. A görög római régiségek, az ókori művészet és a mythologia teljes megértéséhez elengedhetetlen kellék.

52—53. sz. Stilisme. Irta: *Boros Rudolf.*

A történeti nagy stílusok keletkezésének, virágzásának és hanyatlásának logikus egymásutánját fejtegeti az illusztrációk bőséges kíséretében, minden alkalmat megragadva a stilszerű magyar műemlékek felemlítésére. A görög-pótló tanfolyam művészettörténeti fejtegetéseihez nélkülözhetetlen segédkönyv.

